

Woonsituatie en -dynamieken bij ouderen

Een kwalitatieve studie naar de woonperspectieven
van oudere huurders in de stad

Emma Volckaert & Pascal De Decker

Gelieve naar deze publicatie te verwijzen als volgt:

Volckaert, E. & De Decker, P. (2019). *Woonsituatie en-dynamieken bij ouderen. Een kwalitatieve studie naar de woonperspectieven van oudere huurders in de stad*. Leuven: Steunpunt Wonen.

Voor meer informatie over deze publicatie: Emma.volckaert@kuleuven.be; Pascal.dedecker@kuleuven.be

In deze publicatie wordt de mening van de auteur weergegeven en niet die van de Vlaamse overheid. De Vlaamse overheid is niet aansprakelijk voor het gebruik dat kan worden gemaakt van de opgenomen gegevens.

D/2019/4718/035 – ISBN 9789055506743

© 2019 STEUNPUNT WONEN

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means, without permission in writing from the publisher.

p.a. Secretariaat Steunpunt Wonen
p/a HIVA - Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving
Parkstraat 47 bus 5300, BE 3000 Leuven

Deze publicatie is ook beschikbaar via www.steunpuntwonen.be

INHOUD

Samenvatting	5
1. Inleiding	8
1.1 De woning	10
1.2 Omgeving	12
1.3 Zorg	13
1.4 Wat we gaan doen?	15
2. Onderzoeksopzet	17
2.1 Kwalitatief onderzoek	17
2.1.1 Wat?	17
2.1.2 Semigestructureerde interviews	17
2.2 Aanpak	18
2.2.1 Rekrutering	18
2.2.2 Profiel van de respondenten	19
2.2.3 Afname interviews	23
2.2.4 Analyse	24
3. De woning	26
3.1 Hoogtes overbruggen	27
3.1.1 Drempels	27
3.1.2 Trappen	28
3.1.3 Lift	29
3.2 Grootte	32
3.3 Badkamer	35
3.4 Vallen in de woning	36
3.5 Hulpmiddelen	36
3.5.1 Mobiliteitsondersteuning	37
3.5.2 Alarmerende hulpmiddelen	39
3.6 Aanpassingen	41
3.6.1 Rol van de private verhuurder	41
3.6.2 Rol van de sociale verhuurder	43
3.6.3 Rol van de huurder	45
3.7 Buitenruimte	47
3.8 Betaalbaarheid	49
3.8.1 Inkomen	49
3.8.2 Uitgaven voor wonen	51
3.9 Conclusie	56
4. De woonomgeving	58
4.1 Directe woonomgeving	58
4.2 Mobiel zijn	59
4.2.1 Vervoersmiddelen	59
4.2.2 Bereikbaarheid	61
4.3 Voorzieningen	63
4.3.1 Functionele voorzieningen	63
4.3.2 Sociale voorzieningen en hobby's	67
4.4 Sociale woonomgeving	70
4.4.1 Etniciteit	70
4.4.2 Omtrent sociale woningen en sociale huurders	73

4.4.3	Veiligheid	77
4.4.4	Lawaaihinder	78
4.5	Conclusie	78
5.	Formele en informele zorg en sociale contacten	80
5.1	Informele zorg	80
5.1.1	De kinderen en andere familieleden	80
5.1.2	Buren	85
5.2	Formele zorg	89
5.3	Eenzaamheid en sociale contacten	90
5.4	Conclusie	95
6.	Op tijd verhuizen?	97
6.1	Een complexe verhuisgeschiedenis	98
6.2	De zoektocht op de sociale en private huurmarkt	99
6.2.1	Private huurders	99
6.2.2	Sociale huurders	101
6.3	Over verhuismotieven en -bereidheid	103
6.3.1	Wel verhuizen	103
6.3.2	Niet (meer) verhuizen	105
6.4	Naar waar verhuizen?	106
6.4.1	De 'klassieke' woonzorgalternatieven	106
6.4.2	Droomscenario's	107
6.4.3	Groepswonen	109
6.5	Conclusie	115
7.	Conclusie en aandachtspunten	116
7.1	Wonen	116
7.2	Wonen en omgeving	121
7.3	Wonen en welzijn	124
7.4	Is op tijd verhuizen een optie?	126
7.5	Eigenaars op het platteland vs. huurders in de stad: een reflectie	129
	Referenties	132

SAMENVATTING

De Vlaamse bevolking wordt ouder. Rond 2040 zal een kwart van de Vlaamse bevolking uit 67-plussers bestaan. Ouderen stellen in groten getale om zo lang mogelijk in de ‘familiewoning’ te blijven wonen (‘Ageing in Place’ of ‘AiP’). Ze worden daarvoor bovendien sterk aangemoedigd door het Vlaamse ouderenbeleid. Dat beleid schrijft ook een zorghiërarchie voor, wat inhoudt dat informele zorg primeert op formele zorg.

De plek waar men gedurende ‘actieve’ jaren woonde, is niet per definitie de meest geschikte plek om ook oud te worden. Met oud worden kan namelijk een mobiliteitsverlies gepaard gaan.

Golant (2015) formuleert vier voorwaarden om op een kwalitatieve manier aan AiP te doen.

1. Ouderen leven in een woning die aangepast is of kan worden (bijvoorbeeld aanbrengen handgrepen, verbeteren toegang, verbetering verlichting, toegankelijke toiletten en badkamer installeren, ...);
2. Ouderen hebben op zijn minst één toegewijd familielid om hen, indien nodig, de klok rond bij te staan; deze persoon woont in of leeft in de buurt;
3. Ouderen wonen op plaatsen waar (betaalbare) thuis- en gemeenschapszorg voorhanden is;
4. Ouderen gebruiken leeftijds- of gezondheidsvriendelijke gebouwen, buurten en gemeenschappen die hun oudere bewoners een variëteit van infrastructuren en diensten aanbieden.

We weten nog onvoldoende of die voorwaarden worden ingelost. We weten een en ander op basis van dataonderzoek over wonen (Grote Woononderzoek; Woonsurvey) en over wonen voor ouderen (Ouderenbehoefteonderzoeken), maar over wat de ouderen zelf denken en ervaren weten we weinig. Kwalitatief onderzoek in Vlaanderen blijft beperkt. Recent was er wel een onderzoek naar ouder worden aan de kust (Vandekerckhove et al., 2015) en één naar ouder worden op het platteland (De Decker et al., 2018). Laatstgenoemd onderzoek bevroeg echter enkel eigenaars en het kustonderzoek focuste op een toch wel specifieke doelgroep. Kortom, de beschikbare kwalitatieve informatie is al bij al bescheiden. Wat we zeker nog missen is onderzoek naar huurders. Zij bevinden zich in een positie die verschilt van eigenaars. Vrijwel alle laatstgenoemden wonen in een woning of appartement dat is afbetaald, waardoor hun vrij besteedbaar inkomen behoorlijk groter is dan dat van huurders. Bovendien is er de link tussen armoede en huren op oudere leeftijd. Dit houdt in dat eigenaars en huurders op een sterk verschillende wijze aan hun oude dag beginnen. Voorliggend onderzoek focust op de woonsituatie en -perspectieven van oudere huurders in de stad Gent. Het rapport grijpt regelmatig terug naar bevindingen uit het onderzoek op het platteland.

Op basis van interviews met 32 thuiswonende ouderen in Gent, waarvan 15 sociale huurders en 17 private huurders met een beperkt budget, wordt gekeken in hoeverre AiP een valabele optie is.

Het rapport is opgedeeld, o.b.v. Golant (2015) in ‘woning’, ‘woonomgeving’ en ‘zorg’. Op die manier kan worden nagegaan of de woonsituatie er zich toe leent om op een kwalitatieve manier oud te worden. Woning, woonomgeving en zorg zijn met elkaar verstrengeld. Een woning is pas toegankelijk als die ook op de juiste plaats staat, met de nodige voorzieningen in de buurt. En die woning moet geschikt zijn om zorg te kunnen ontvangen. Of om vanuit die woning naar de zorg toe te gaan.

En wat als niet aan de voorwaarden wordt voldaan om op een kwalitatieve manier oud te worden op de huidige woonplaats? Zijn de ouderen dan bereid om een andere plek te gaan opzoeken? Het vierde analysehoofdstuk gaat dan ook over ‘verhuizen’.

Het hoofdstuk ‘**de woning**’ gaat over alles binnenin de woning (de toegankelijkheid, grootte, ...) maar ook over de betaalbaarheid ervan. Wat de toegankelijkheid betreft, zien we dat hoogteverschillen binnenin (trappen, drempels) minder aanwezig zijn dan bij de respondenten uit voornoemd onderzoek op platteland. Toch zijn ze allesbehalve afwezig. Ook in appartementen zijn er vaak hoogteverschillen

die de bewoners moeten overbruggen. Liften kunnen afwezig zijn, of er wel zijn, maar niet de volledige hoogte overbruggen of ontoegankelijk zijn. Binnenin de woning is ook bewegingsruimte essentieel. De stedelijke respondenten wonen door de band genomen kleiner dan op het platteland. Indien men een gebrek aan ruimte ervaart, wordt dat soms opgevangen door een ongebruikelijke invulling van slaapkamers. Een kleine woning kan echter ook een effect hebben op de sociale contacten (te weinig plaats en middelen om bezoek te ontvangen). Die sociale contacten binnenshuis zijn nochtans bijzonder relevant voor ouderen. En niet enkel grootte, maar ook indeling van de woning speelt een rol.

Het statuut van huurder heeft een effect op de mogelijkheid om de woning aan te passen (bv. bad vervangen door inloofdouche, maar ook kleine herstellingen waarvoor men afhankelijk is van de verhuurder). Tot slot is er een verschil in betaalbaarheid tussen private en sociale huurders. Betaalbaarheid is bovendien niet enkel een financieel gegeven, maar het werkt ook door op andere domeinen. Zo zien een aantal private huurders zich verplicht om bij te klussen om de woonkosten te kunnen betalen. Of (private en sociale) huurders vermijden een verhuis omwille van angst voor hogere huurprijzen bij een nieuw huurcontract.

‘De woonomgeving’ gaat in op de toegankelijkheid ervan, de voorzieningen en het ‘sociale’ aspect (wie woont er in de omgeving en hoe zien die relaties eruit). De toegankelijkheid van de woonomgeving wordt pas als problematisch ervaren, eens men hulpmiddelen gebruikt (hoewel ‘schaamte’ het gebruik ervan vaak in de weg staat). Een toegankelijke openbare ruimte is relevant, want de respondenten verplaatsen zich voornamelijk te voet of met het openbaar vervoer (en moeten dus nog naar een halte wandelen). Autogebruik is echter niet afwezig. Sommigen ‘laten zich voeren’. Door vrijwilligers of taxi’s. Omdat de auto minder dominant aanwezig is dan op het platteland, wordt ‘bereikbaarheid’ in bredere termen opgevat. Men houdt er ook rekening mee bij het kiezen van een nieuwe woonplaats.

De stad is rijker aan voorzieningen dan het platteland. Maar niet elke straat is even goed voorzien. Bovendien hebben de meeste respondenten een specifieke voorkeur voor kleine, betaalbare winkels met een ‘roddelfunctie’, naar analogie met de vroegere ‘kruideniers’. Etnische winkels zouden aan die vraag tegemoet kunnen komen, maar daar staan veel ouderen wantrouwig tegenover. De ouderen ervaren dat rond de binnenring (de Gentse R40) de meeste en de meest betaalbare winkels te vinden zijn. Het gaat dan weliswaar om de grotere supermarkten, niet de kleine kruideniers op wandelafstand, waar de meeste respondenten liefst naartoe gaan.

De argwanende houding blijft niet beperkt tot etnische winkels, maar wordt ook geprojecteerd op buurtbewoners van buitenlandse herkomst. De ouderen (de respondenten hadden een uitgesproken autochtoon profiel) hebben het gevoel dat etnische groepen hun ‘ruimte’ inperken. Sommigen linken etniciteit bovendien met stedelijkheid. En ook over sociale huurders bestaan heel wat vooroordelen. Zowel bij private huurders, als bij de sociale huurders zelf.

Staat de woonsituatie informele en formele **‘zorg’** toe? Wat de informele zorg betreft: de kinderen wonen vaker in de buurt van de respondenten dan het geval was in het onderzoek op het platteland (waar, zeker in de Westhoek, de kinderen veraf woonden). Vele respondenten houden er echter een slechte (of geen) relatie met de kinderen op na. Maar ook informele zorg door de burens is niet voor de hand liggend. Afgezien van enkele ouderen die boodschappen meebrengen (en waarvan de burens ook al op leeftijd zijn en bijgevolg een precaire zorgrol vervullen) en de controlefunctie (wat overigens niet altijd met ‘volle goesting’ is), is er nauwelijks een zorgrelatie tussen de burens waar te nemen. Formele zorg is in bepaalde gevallen te complex (bv. om aan te vragen) en te duur.

‘Ageing in place’ is op een kwalitatieve manier slechts te realiseren als aan de drie contextfactoren (aangepaste woning, aangepaste woonomgeving en beschikbaarheid van zorg) voldaan is. Dit houdt onder meer in dat de woning toegankelijk is, er geen obstakels of drempels in de woning zijn die een risico op vallen inhouden en dat de woning betaalbaar is. Ook de woonomgeving dient toegankelijk te

zijn en voorzien van voorzieningen aanwezig die ouderen op regelmatige basis nodig hebben. En zorg, formeel of informeel, is er beschikbaar. Ondanks stedelijke voordelen (nabijheid winkels, openbaar vervoer, etc.), zijn er weinig woonsituaties van ouderen die aan alle voorwaarden voldoen. AiP, waarbij de zorg aan huis wordt geleverd en men wordt aangemoedigd in eerste instantie informele zorg aan te spreken, is vermoedelijk extra moeilijk voor mensen in armoede. We pleiten er dan ook voor om de woonsituatie steeds in een brede context te bekijken en met een kritische bril het AiP verhaal te lezen.

‘Verhuizen’ kan een valabel alternatief zijn. Ondanks een terughoudendheid bij de gemiddelde Vlaming, staat een meerderheid van de respondenten hiervoor open. Toch spelen bedenking m.b.t. betaalbaarheid en de zoektocht op de huurmarkt. Bovendien zijn er amper woonalternatieven voor ouderen. Nochtans staan de respondenten open voor experimenten met gedeelde woonruimtes, op voorwaarde dat deze betaalbaar zijn, ze sociaal contact faciliteren en privacy garanderen.

1. INLEIDING

Vlaanderen vergrijst. In 2017 was 17,5% van de bevolking ouder dan 67 jaar.¹ Dat zijn 1,14 miljoen ouderen. Het Federaal Planbureau verwacht dat in 2040 een kwart (23,8%) van de bevolking 67-plussers zal zijn. Dat zijn om en bij de 1,7 miljoen mensen. 4,8% van de Vlaamse bevolking (of afgerond 344 000 personen) zal dan ouder dan 85 jaar zijn. Tegen 2070 zou het aandeel 85-plussers – ‘de vergrijzing binnen de vergrijzing’ of ‘verzilvering’ - verder oplopen tot 6,7%. Dat zijn 400 000 85-plussers. Terwijl er in 2017 één 67-plusser per vier personen tussen de 18 en 66 jaar is, bedraagt die verhouding in 2040 1 per 2,6 (Federaal Planbureau en Algemene Directie Statistiek, 2018).

De vergrijzing is niet weg te slaan uit het politieke en maatschappelijke debat. Het gaat dan over de pensioenleeftijd, de betaalbaarheid van pensioenen of het tekort aan zorgpersoneel. De ‘ruimtelijke’ dimensie van de vergrijzing wordt nauwelijks belicht. De Decker et al. (2018: 14): *“Het debat gaat amper over problemen en uitdagingen die voortvloeien uit de manier waarop ouderen wonen en meer nog, waar ze wonen.”* Nochtans is ‘wonen’ bijzonder relevant wanneer men ouder wordt en dit om verschillende redenen.

Ten eerste wint de woning en de onmiddellijke woonomgeving aan belang naarmate men ouder wordt. Enerzijds omdat men stopt met werken en er meer activiteiten in en om de woning en in de buurt plaatsvinden (Wiebe, 2017; Morris, 2011). Anderzijds, omdat de gezondheid en bijgevolg de persoonlijke mobiliteit erop kan achteruitgaan. Europees onderzoek toont aan dat dagelijkse verplaatsingen in afstand verkleinen na de leeftijd van 60 en sterk verkleinen na de leeftijd van 75 jaar (Europese Commissie Directoraat-Generaal Omgeving, 2008). Vanaf de leeftijd van 75 neemt de mobiliteit sterk af (Jeekel, 2019). Op dat moment verkleint dus de ‘actieradius’. Het wordt minder evident om (lange) afstanden af te leggen. Tegelijkertijd toont onderzoek aan dat voldoende beweging en sociale contacten essentieel zijn voor een goede gezondheid (Nelissen, 2017; Maier, 2017; Spitzer, 2019).

Een tweede reden om vergrijzing niet los te zien van wonen is dat velen ervoor ‘kiezen’ oud te worden in de woning waar men al geruime tijd woont. Dit wordt ook wel ‘ageing in place’ genoemd (zie o.m. Vanden Boer, 1999; De Witte et al., 2012; Vanmechelen et al., 2012; Löfqvist et al., 2013; Weeks et al., 2013; Smetcoren, 2015; De Decker et al., 2018). Die ‘gekende en vertrouwde’ woning en buurt worden geassocieerd zekerheid, privacy en controle. Men kent de mensen die er wonen (De Decker, 2013; Morris, 2016a). Maar de keuze om in de ‘oorspronkelijke woning’ te blijven wonen, is niet altijd een positieve keuze. Er zijn vaak ook te weinig valabele alternatieven voor de huidige woning (cf. Golant, 2015 voor de VS).

De onderbelichting van de woonsituatie van ouderen is, ten derde, opvallend aangezien ook het Vlaams Welzijns- en Ouderenbeleid een sterke pleitbezorger van ‘ageing in place’ is (Volckaert et al., 2016; De Decker et al., 2018; Pannecoucke & De Decker, 2017). Jo Vandeurzen, twee legislaturen lang (2009-2019) bevoegd voor het ouderen- en welzijnsbeleid, verantwoordt in zijn boek *‘Zorg voor elkaar’* de keuze om ouderen zolang mogelijk in de woning te laten wonen. Hij beroept zich daarbij op de voorkeur van ouderen en het belang van een gekende en vertrouwde context. De minister is er bovendien van overtuigd dat wanneer we zorg zoveel mogelijk voorzien in de thuissituatie, zorgbehoevenden meer deel uitmaken van de maatschappij. De residentiële zorg blijft op die manier voorbehouden voor personen die niet kunnen worden verzorgd in de thuissituatie. Zo lang er geen zware, complexe zorg optreedt, dienen ouderen dus niet te verhuizen (Vandeurzen, 2019).

¹ Sinds 2015 definieert het Federaal Planbureau ‘ouderen’ als mensen boven de 67 jaar. Dat komt omdat het Planbureau prognoses maakt vertrekkend van de wettelijke pensioenleeftijd in 2030 (67 jaar). Andere bronnen in dit rapport, zoals de Woonsurvey 2018 en de Ouderenbehoefteonderzoeken, gebruiken de wettelijke pensioenleeftijd van 65 jaar.

Dat brengt ons bij een vierde reden om wonen en vergrijzing met elkaar in verband te brengen: het ageing-in-place-paradigma heeft ook tot gevolg dat de zorg aan huis komt. De woning vormt m.a.w. de context om in persoonlijke en verpleegkundige zorg te voorzien. Daarbij wordt de zorg-aan-huis niet enkel geleverd door professionals. De Vlaamse minister van Welzijn pleit voor een *'vermaatschappelijking van de zorg'*. Onder vermaatschappelijking verstaat hij: *"de verschuiving binnen de zorg waarbij ernaar gestreefd wordt om mensen met beperkingen, chronische zieken, kwetsbare ouderen, jongeren met gedrags- en emotionele problemen, mensen in armoede ... een eigen plek in de samenleving te laten innemen, hen daarbij, waar nodig, te ondersteunen en de zorg zo veel mogelijk geïntegreerd in de samenleving te laten verlopen"* (Vandeurzen, 2019: 79). Concreet betekent dit dat familie, vrienden, burens, etc. voor elkaar zorgen. Volgens Vandeurzen versterkt dat de solidariteit: *"[Communistische regimes] waarbij de staat geacht [wordt] voor alles en iedereen te zorgen, dat is voor mij geen warme samenleving meer"* (p. 109).

De minister beroept zich op de Wereldgezondheidsorganisatie voor een visuele vertaling van die vermaatschappelijking (figuur 1). De zelfzorg en de zorg door de familie en vrienden vormen het hart van dat raamwerk. Nadien volgen vrijwilligers en buurtzorg. Daarna volgt de professionele zorg (thuiszorg, maar ook residentiële zorg). M.a.w. pas in tweede instantie doet men in principe een beroep op de professionele zorg. Gezien die sterke nadruk op informele zorg, voorziet de minister steun voor de informele zorgverstrekkers in de vorm van informatie (Vandeurzen, 2010: 11), een financiële compensatie via de Vlaamse Zorgverzekering (Vandeurzen, 2014: 17) en korte opnames in de residentiële zorg om de informele zorgverstrekkers op adem te laten komen (Vandeurzen, 2014: 18).

Figuur 1 Cirkelmodel voor de (ouderen)zorg

Bron: Vandeurzen, 2016 (p. 26), op basis van het model van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO, 2015)

'Ageing in place' mag als beleidsdoelstelling aantrekkelijk klinken, de vraag stelt zich of de woning en de woonomgeving voor alle ouderen geschikt zal zijn om ouder te worden.

Volgens de Amerikaanse gerontoloog Golant (2015) is 'ageing in place' slechts mogelijk indien men ook op de 'juiste' plek woont. Hij wijdde er dan ook een boek aan: 'Aging in the *right* place'. Smetcoren (2015) legt in haar onderzoek dan weer de nadruk op het effect van die woning op het welbevinden van de ouderen. Ze heeft het over 'ageing *well* in place'. Bij ageing *well* in place komt, volgens Smetcoren, het psychosociale welzijn van de oudere niet in het gedrang.

Volgens Golant zijn er zes voorwaarden om op een kwalitatieve manier te kunnen wonen en ouder worden:

1. de woning is fysiek aangepast aan de bewoner;
2. de woning is betaalbaar;
3. de transportmogelijkheden zijn veilig en toereikend;
4. de buurten en gemeenschappen zijn veilig;
5. behoeften inzake (langdurige) zorg zijn vervuld;
6. er zijn voldoende sociale contacten en eenzaamheid wordt vermeden.

We gaan er kort op in. We hergroeperen in drie thema's. De eerste en tweede, de betaalbaarheid en de aangepastheid van de woning, bespreken we onder 'de woning'. De derde en vierde betreffen de 'woonomgeving' en de vijfde en zesde omvatten zorg en sociale contacten.

1.1 De woning

Om na te gaan of ouderen 'in de juiste woning' wonen, moeten we op twee dimensies van die woning letten. Ten eerste speelt de kwaliteit en aangepastheid een rol. Ten tweede zijn betaalbaarheid en woonzekerheid een belangrijk aandachtspunt.

Wat, ten eerste, de **kwaliteit en aangepastheid van de woning** betreft, heeft surveyonderzoek al aangetoond dat heel wat ouderen in woningen met drempels en andere obstakels wonen (De Witte et al., 2012). Aangezien met het ouder worden de spiermassa, het uithoudingsvermogen en bijgevolg de persoonlijke mobiliteit kan afnemen, worden drempels, trappen en andere obstakels op een gegeven moment een last. Ze vormen een risico om te vallen en zorgen ervoor dat zich verplaatsen in de woning een hele opgave wordt. Wanneer ouderen het zich ontzien om te bewegen, heeft dat ook gevolgen voor de fysieke en mentale gezondheid (zie bv. Chodzko-Zajko et al., 2009).

Volgens Winters et al. (2018) is een woning aangepast aan een afnemende mobiliteit bij ouderen, wanneer (1) de bewoners geen drempels moeten nemen of trappen doen om de woning te betreden en (2) de slaapkamer, badkamer en toilet op eenzelfde niveau gelegen zijn en/of bereikbaar per lift. De Woonsurvey 2018² wees uit dat, op basis van het oordeel van de bewoners, slechts 14% van de woningen in Vlaanderen aan die voorwaarden voldoet (Heylen & Vanderstraeten, 2019). Dat betekent dat 86% van de Vlaamse woningen onaangepast zijn aan veranderende levensomstandigheden van haar bewoners.

Recentere gebouwde woningen zijn wel beter aangepast. Woningen gebouwd voor 1960 zijn in 10% van de gevallen aangepast. Bij recente woningen is dat 20%. Ook de huurwoningen (privaat 18% en sociaal 21%) zijn beter aangepast dan de eigendomswoningen (13%). Dat valt waarschijnlijk te verklaren doordat er recent meer meergezinswoningen worden gebouwd, alsook door het hogere aandeel meergezinswoningen op de huurmarkt. Meergezinswoningen zijn door de band genomen namelijk beter toegankelijk dan eengezinswoningen. Het aandeel aangepaste meergezinswoningen stijgt van

² De Woonsurvey 2018 is een Vlaamse survey bij 3 000 huishoudens over woningen, woonuitgaven, betaalbaarheid, kwaliteit, etc. Na de Woonsurvey 2005 en het Grote Woononderzoek 2013 is de Woonsurvey 2018 de derde grootschalige bevraging over wonen in Vlaanderen.

11% in 2013 naar 25% in 2018. Dit betekent echter wel dat nog steeds drie kwart van de appartementen niet vrij is van drempels of trappen en dus onvoldoende toegankelijk bij verminderde mobiliteit.

Kijken we enkel naar de woningen van de ouderen, dan blijkt uit de ouderenbehoefteonderzoeken (verder OBO genoemd) dat (slechts) 14,5% van de woningen volledig is aangepast. Of, meer dan 80% van de woningen is volgens de inschatting van de OBO niet (voldoende) aangepast³ (Verté et al., 2018). 45,8% is matig onaangepast en 39,7% vertoont ernstige gebreken. De OBO's nemen weliswaar ook nog andere indicatoren mee zoals, inbraakgevoeligheid, comfort, hoe makkelijk het is de woning te verwarmen, alsook betaalbaarheid en afstand tot voorzieningen. De OBO's kijken ook specifiek naar welke mobiliteitsremmende elementen vaak voorkomen in de woningen van de ouderen. Daaruit blijkt dat de helft trappen heeft in de woning (53,5%) en een vijfde (20,6%) trappen moet nemen om de woning te betreden. 11,5% heeft te hoge drempels in de woning.

Drempels en trappen kunnen de mobiliteit in de woning beperken en verhogen het risico op vallen. Een kwart van de ouderen (27%) is het afgelopen jaar meer dan eens gevallen in de woning (Verté et al., 2018). Vermoedelijk ligt dit cijfer in realiteit nog hoger, want Volckaert et al. (2016) stelden vast dat ouderen vallen in de woning minimaliseren.

Belangrijk is dat een ontoegankelijke woning niet enkel een gevaar vormt voor de fysieke gezondheid. Onaangepast wonen heeft ook een negatieve invloed op de psychologische gezondheid (Morris, 2018). Ouderen worden aangemoedigd om zoveel mogelijk te bewegen. Het houdt hen fysiek en mentaal fit. Potentieel gevaarlijke situaties dreigen die bewegingsvrijheid echter in te perken (zie ook Nelissen, 2017; Maier, 2017). Zo vonden Fox et al. (2017) in een vergelijkende studie tussen 'standaard' sociale woningen en sociale woningen die zijn aangepast aan personen met een verminderde mobiliteit dat de oudere bewoners van de standaardwoningen minder mobiel zijn, vaker ziek zijn, zich meer zorgen maken over de toekomst en zich minder veilig voelen in de woning. Jones et al. (2008) vonden dat ouderen die woningaanpassingen gedaan hadden, zich veiliger voelen. Volgens Cook et al. (2005) werkt het echter in twee richtingen. Zij constateren dat ouderen met een betere mentale gezondheid, meer geneigd waren om hun woning aan te passen aan hun verminderde mobiliteit.

Een tweede voorwaarde om op een kwalitatieve manier ouder te worden in de woning, is dat die woning **betalbaar** is. Bij ouderen hebben twee factoren een belangrijke invloed op die betaalbaarheid. Ouderen die een pensioen ontvangen, hebben door de band genomen een kleiner inkomen dan voordien, wanneer men een inkomen ontving uit arbeid. Ook verweduwing - terugvallen op één inkomen - speelt hierin een rol. Anderzijds zijn er ook ouderen die spaarmiddelen hebben om op terug te vallen.

Het inkomen ligt op latere leeftijd dus doorgaans lager, maar de woonkosten verschillen wel naar gelang het eigendomsstatuut. Waar oudere eigenaars al vaker een woning hebben afbetaald, dienen huurders de huur te blijven betalen. Bovendien is er een verschil tussen private en sociale huurders. De huurprijs in de sociale huur is inkomensgerelateerd en ligt doorgaans (een stuk) lager dan in de private huur (Heylen & Vanderstraeten, 2019).

Morris (2016b) benadrukt dat ouderen met een woning in eigendom, alsook sociale huurders, niet enkel genieten van meer financiële zekerheid, maar ook van meer controle. Oudere private huurders, daarentegen, ervaren niet enkel meer betaalbaarheidsproblemen, maar worden ook meer geconfronteerd met acute en chronische stress. Sommige oudere private huurders leven zelfs in 'constante angst' (Morris, 2016b).

³ De ouderenbehoefteonderzoeken (OBO) zijn kwantitatieve bevragingen in tal van Vlaamse gemeenten. De onderzoeken, gestuurd vanuit de VUB en HOGent, kunnen uitspraken doen over de hele Vlaamse dataset, of over specifieke gemeenten.

Ook uit de Woonsurvey 2018 blijkt dat oudere private huurders meer betaalbaarheidsproblemen ervaren dan oudere sociale huurders en eigenaars. Van alle 60-plussers valt 12% boven de woonquote⁴ (Heylen & Vanderstraeten, 2019). Dat is iets meer dan in 2013 (10,5%). Bij oudere private huurders gaat het om 71% (in 2013 was dat 61%). Bij de sociale huurders geeft 21,7% meer dan 30% aan wonen en bij de eigenaars met hypotheek is dat 8,5%.

Een betere manier om betaalbaarheid te meten is via het resterend inkomen RI). Als het besteedbaar huishoudinkomen na het betalen van de woonkosten onder een bepaalde bedrag⁵ komt te liggen, is dat een indicatie van armoede. Er zijn in de steekproef van de Woonsurvey 2018 geen oudere eigenaars met hypotheek te vinden met een resterend inkomen onder die norm. Daar staat tegenover dat de helft van de oudere private huurders (51,4%) onvoldoende over houdt om een decent leven te leiden. Bij de sociale huurders is dat 29,2%. Of betaalbaarheid nu via de woonquote of het resterend inkomen berekend wordt, een behoorlijk aantal oudere private huurders zitten in een weinig benijdenswaardige positie. Nadien volgen de sociale huurders en daarna de eigenaars, die weinig tot geen betaalbaarheidsproblemen ondervinden.

Ook wat betreft **woonzekerheid** speelt het eigendomsstatuut een belangrijke rol. Eigenaars en sociale huurders kennen (logischerwijs) meer woonzekerheid dan private huurders. Uit de Woonsurvey 2018 blijkt bijvoorbeeld dat een derde van de private huurders een contract van korte duur heeft (drie jaar of minder) (Heylen & Vanderstraeten, 2019). Een beperkte woonzekerheid leidt volgens Morris (2016b) tot stress en angst. Morris redeneert dan ook dat het eigendomsstatuut van ouderen een impact heeft op de gezondheid. Dat blijkt uit de Australische 'National Health Survey', die doet vaststellen dat private huurders zichzelf significant slechtere scores geven op vlak van gezondheid dan eigenaars (Morris, 2016a; 2018; Waters, 2001).

1.2 Omgeving

'Ageing well in place' hangt niet alleen af van de woning en betaalbaarheid, een woning staat ook op een bepaalde plaats. En die plaats heeft evenzeer een effect op de kwaliteit van het leven van de oudere. In de woorden van Penninx & Royers (2007: 2): *"Als ouderen in een geschikte woning leven in een ondergeschikte buurt, blijven ouderen gevangen in een soort van gouden kooi."* Het belang van de plaats waar de woning staat, wordt echter vaak vergeten. Krout en Hash (2015) formuleren dat als volgt: *"In de meeste discussies over vergrijzing, wordt vergeten dat mensen niet ouder worden in een ruimtelijk vacuüm. Iedereen wordt ergens ouder en die plaats heeft een impact."* Of in de woorden van Golant (2015): *"Het is alsof woningen, gebouwen, buurten, gemeenschappen en regio's waar ouderen wonen (...) geen invloed hebben op het geluk van ouderen, hoe ze zich voelen, of ze zelfstandig kunnen wonen en of ze een gezond leven kunnen leiden."*

Mensen moeten eten en drinken, ze hebben cash geld nodig of moeten naar de dokter en apotheker. Niet zelden moeten ze een administratieve verrichting doen. De aanwezigheid en bereikbaarheid van **voorzieningen** is derhalve cruciaal. Dat is niet altijd vanzelfsprekend. Volgens de OBO vindt bijna 40% van de ouderen (38%) dat voorzieningen te veraf gelegen zijn. Een kruidenierszaak wordt het meest gemist (37%), nadien volgen een postkantoor, bank en slager (allen ongeveer 30%) en een apotheek en bakker (beiden ongeveer 25%) (Verté et al., 2018). Deze indicaties worden bevestigd in het 'Ruimterapport' van het Departement Omgeving van de Vlaamse Overheid. Een van de uitdagingen

⁴ Dit is een norm om (de evolutie van de) betaalbaarheid te toetsen. Het is het aandeel van de bruto woonuitgaven (huur, afbetaling) t.o.v. besteedbaar inkomen. Doorgaans wordt een 30%-grens gehanteerd als grens tussen betaalbaar en onbetaalbaar. Voor een bespreking van de voor- en nadelen van dit instrument, zie Heylen, 2019.

⁵ De woonsituatie wordt als 'niet betaalbaar' beschouwd als het resterend inkomen te laag is voor de consumptie van andere noodzakelijke goederen en diensten. Op welke hoogte die norm moet liggen, kan bepaald worden door overheidsbeleid of door onderzoek dat vaststelt hoeveel een persoon nodig heeft om een menswaardig leven te leiden (Heylen, 2019).

die daarin staat beschreven, is dat *‘heel wat 65-plussers op plekken wonen zonder een voldoende mix aan basisvoorzieningen’* (Pisman et al., 2018, p. 238). Het rapport tekent voornamelijk grote tekorten op in (eerder) landelijke gebieden in Vlaanderen. Stedelijk gebieden vallen onder de categorie met ‘zeer veel’ voorzieningen op wandel- en fietsafstand.

Daarnaast moeten de nodige voorzieningen ook **bereikbaar** zijn. De Witte et al. (2012) pleiten voor een woonplaats waar basisvoorzieningen op wandelafstand zijn gelegen. Enerzijds, omdat nabijgelegen voorzieningen bereiken minder inspanning vergt. Anderzijds, omdat wandelen bijdraagt aan een betere gezondheid. Bovendien is wandelen in zekere zin gratis. Wanneer men te afhankelijk is van andere vervoersmiddelen, kan de prijs hoog oplopen. Vanoutrive (2018) ziet dan ook dat personen met lage inkomens aanzienlijk minder mobiel zijn en bijgevolg uitgesloten worden van een deel van het maatschappelijk leven.

Toch heeft slechts iets meer dan de helft van de Vlaamse ouderen een kruidenier (58%), supermarkt (58%) of huisarts (51%) op wandelafstand. Bakkers zijn wel beter bereikbaar: 71% van de Vlaamse ouderen kan te voet naar de bakker. Daarbij scoren ouderen in stedelijke gebieden hoger dan niet-stedelijke gebieden (Heylen & Vanderstraeten, 2019).

Ten derde dient de woonomgeving goed **ingericht** te zijn. Voorzieningen kunnen dan wel op wandelafstand gelegen zijn, de wandeling ernaartoe moet ook op een veilige manier kunnen gebeuren. Slecht toegankelijke voetpaden, onveilige oversteekplaatsen, etc. kunnen dat verhinderen (De Decker et al., 2018).

Tot slot, en zeker niet onbelangrijk, heeft de woonomgeving ook een **psychologische en sociale functie**. Dat hangt sterk samen met de drie hierboven besproken omgevingskenmerken. De aanwezigheid van voorzieningen, mobiliteit en inrichting van de omgeving, kunnen ouderen immers stimuleren of juist afremmen ‘om buiten te komen’ (Nelissen, 2017; Maier, 2017). Zoals Millane (2015: 10) stelt: *“Wonen in een geïsoleerde omgeving betekent dat de wereld buitenshuis nog zoveel verderaf komt te staan.”*

Wanneer ouderen problemen ondervinden met zich verplaatsen, zijn het vaak de minst noodzakelijke activiteiten die achterwege blijven, zoals deelname aan recreatieve of intellectuele activiteiten. Toch zijn die van groot belang voor de psychische gezondheid. Mensen met een actief sociaal leven kennen namelijk een hogere levensverwachting dan mensen die in eenzaamheid leven (Maier, 2017; zie ook Spitzer, 2019). Wanneer iemand wordt uitgesloten van een groep - de mens is immers een sociaal wezen - leidt de gezondheid daar sterk onder (Nelissen, 2017). Morris (2012) wijst er op dat ouderen die geïsoleerd wonen vaker een slechte gezondheid hebben en zelfs een groter overlijdensrisico. Het onderzoek van Leyden (2003) wees dat weer uit dat een goed ingerichte woonomgeving, met een mix aan voorzieningen, sociaal contact verhoogt.

1.3 Zorg

We zagen eerder dat met het ouder worden de mobiliteit kan Maar ook het uitvoeren van dagelijkse taken kan minder evident worden. We denken bijvoorbeeld aan koken, rekeningen betalen of het huis poetsen. Sommigen zijn niet meer in staat voor zichzelf te zorgen, zich zelfstandig te wassen, kledij aan te trekken, naar bed te gaan, etc. Bepaalde ouderen doen een beroep op mobiliteitsondersteunende middelen, zoals een rollator of wandelstok, of ICT-toepassingen. Maar heel wat ouderen rekenen vooral op zorg door derden. Dat kan informele of formele (professionele) zorg zijn. Zoals eerder aangekaart, spitst het Vlaamse Welzijns- en Ouderenbeleid er zich op toe om die zorg aan huis te laten leveren. Gezien de uitgesproken voorkeur voor de ‘vermaatschappelijking van de zorg’, speelt de ‘informele’ zorg hier een belangrijke rol.

Wat de **informele zorg** betreft, zijn enkele bedenkingen relevant. Eerst en vooral stelt zich de vraag of de hulpbehoevende oudere **voldoende sociale relaties** heeft om op informele zorg terug te vallen.

Ongeveer de helft - afhankelijk van de gehanteerde criteria - van de Vlaamse ouderen is eenzaam (De Witte et al., 2012; Vandenbroucke et al., 2012; Heylen, 2011). Volgens de OBO geeft 54% van de Vlaamse ouderen aan matig tot ernstig eenzaam te zijn (Verté et al., 2018). Afgezien van de schadelijke gevolgen van eenzaamheid voor de gezondheid (Spitzer, 2019), kan eenzaamheid ook een indicatie zijn voor een gebrek aan sociale contacten.⁶

Het Grote Woononderzoek 2013 wees uit dat het contact met burens zich vooral beperkt tot het maken van een praatje (dat is voor 55% van de ouderen het geval). Een vijfde geeft aan soms bij elkaar binnen te lopen of een goedendag te zeggen, maar elkaar voor de rest nauwelijks te kennen. 8% bezoekt elkaar regelmatig (Pannecoucke & De Decker, 2017). Opvallend is dat ouderen in niet-stedelijke gebieden meer contact lijken te hebben. Desalniettemin, lijkt dit een zeer beperkte basis te zijn voor eventuele zorgrelaties tussen burens.

Daarnaast weten we dat bijna de helft (45%) van de Vlaamse ouderen alleen woont (Heylen & Vanderstraeten, 2019) en dus niet kan rekenen op de zorg van een inwonende partner. Volgens de OBO kan 57,5% zorg krijgen van de kinderen en 27% van de kleinkinderen. Dat betekent ook dat vier op de tien ouderen geen zorg wil of kan krijgen van de kinderen (Verté et al., 2018).

Ouderen in armoede zijn extra kwetsbaar om niet op informele zorg te kunnen terugvallen. Onderzoek van Thys et al. (2004) wees eerder al uit dat mensen in armoede minder familiale contacten en minder kwalitatieve familiale contacten hebben dan personen die niet in armoede leven (zie ook Driessens, 2003). Thys kon die link in 2018 doortrekken naar de informele zorg. In opdracht van het Kenniscentrum Wonen, Welzijn en Zorg in Brussel onderzocht ze in welke mate Brusselaars terecht kunnen bij burens, vrienden, familie of het eigen gezin voor hulp of ondersteuning. Daaruit blijkt dat meer dan de helft geen familie heeft in Brussel en de meeste Brusselaars hoogstens vijf vrienden hebben (en daar zelden een beroep op doen). Bovendien blijkt dat mensen in armoede nog moeilijker bij iemand terecht kunnen. De redenering luidt dat wie financieel weinig te bieden heeft, ook moeilijker sociale contacten kan onderhouden. *“Eens trakteren of iemand uitnodigen zit er bijvoorbeeld niet in.”* Iemand zal pas hulp en ondersteuning vragen, als hij of zij die eerst heeft kunnen bieden. Enkel in het gezin speelt, volgens Thys, die wederkerigheid niet zo'n centrale rol. Maar zoals we hierboven al zagen woont de helft van de ouderen alleen.

Een tweede bedenking die zich opdringt is, als er al (potentiële) zorgverstrekkers zijn, hoe groot is dan de fysieke **afstand** tussen zorgvrager en -verstrekker? Cantillon et al. (2007) stellen niet alleen vast dat de hulp van de kinderen aan de ouders de laatste drie decennia is gedaald, bovendien blijkt ook dat sinds 1990, ouders en kinderen verder uit elkaar zijn gaan wonen. Dat beperkt de mogelijkheden van mantelzorg. Kinderen die dichtbij de ouders wonen hebben immers dubbel zoveel kans om zorg te verstrekken als hun broers of zussen die verderaf wonen (Leopold et al., 2004). De Decker et al. (2018) zien dat ouderen die in de Kempen wonen, op meer informele zorg kunnen rekenen dan de ouderen die in de Westhoek wonen. Vermoedelijk komt dat doordat er in de Kempen meer werkmogelijkheden zijn en de kinderen dus dicht bij het ouderlijk huis blijven, terwijl er in de Westhoek een 'brain drain' plaatsvond, waardoor de kinderen vaker verderaf wonen.

Ten derde, is (informele) zorg verstrekken een **zware, belastende taak**, die niet iedereen zomaar kan en/of wil opnemen. Van de Ven (2014) spreekt over verschillende vormen van stress die informele zorg met zich kan meebrengen: 'zorgstress' omwille van de complexe aard van de taken en de tijd die aan het 'zorgen' wordt gespendeerd, 'relatiestress' tussen de hulpbehoevende oudere en diens zorgdrager en 'netwerkstress' tussen de familieleden onderling, bijvoorbeeld over de 'taakverdeling'. De meeste mantelzorg wordt bovendien opgenomen door de 'sandwich'-generatie van 50'ers en

⁶ Dat hoeft echter niet. Er zijn volgens Heylen (2011) twee soorten eenzaamheid. Sociale eenzaamheid is het gemis aan contacten. Emotionele eenzaamheid is het gemis aan een hechte, affectieve band. Men kan dus (emotioneel) eenzaam zijn, en toch veel contacten hebben.

vroege 60'ers, die én professioneel actief is, én regelmatig inspringt bij de opvang van de kleinkinderen (of op andere manieren de eigen kinderen ontlast), én mantelzorg verleent aan de ouders of schoonouders (Raeymackers et al., 2017). Elchardus (2014) stelt dan ook dat mantelzorgers een verhoogd risico lopen op overbelasting en uitputting; mede doordat hun fysieke capaciteit ook vermindert, aangezien de mantelzorgers zelf ook ouder worden (of al zijn). Kortom, de informele zorg zal dus, zeker voor bepaalde ouderen, niet vanzelfsprekend of zelfs niet voorhanden zijn.

Naast de informele zorg, is er de **formele zorg**. Uit De Decker et al. (2018) blijkt dat ouderen over het algemeen tevreden zijn met de formele zorg aan huis. Dat blijkt ook uit de OBO (Verté et al., 2018). Sommigen missen wel hulp tijdens de verlofperiodes (17%) en tijdens de weekends (10%). 15% vindt dat er algemeen te weinig informele hulp is. 23% vindt de hulp te duur.

De formele thuiszorg zit verspreid over verschillende organisaties, zodat heel wat ouderen op één dag zowel gezins- en thuiszorg, verpleegkundigen en OCMW-medewerkers over de vloer krijgen, maar onderling is er volgens Verté (2015) weinig contact. Het gevolg is dat vele bejaarden moeten 'zitten wachten' op zorg (zie ook Volckaert et al., 2016). Door die verspreiding van de zorg over verschillende organisatie, maar ook (en vooral) de verspreiding van patiënten over een ruimtelijk 'verrommeld' Vlaanderen, leggen de zorgverstrekkers lange afstanden af. De Decker et al. (2018) berekenden dat alle thuisverpleegkundigen samen dagelijks 15 keer rond de wereld rijden. De auteurs plaatsen hierbij ernstige ecologische, maar ook economische vraagtekens.

1.4 Wat we gaan doen?

Voorliggend onderzoek volgt op twee eerdere, nl. een onderzoek naar de woon- en zorgperspectieven aan de kust (Vandekerckhove et al., 2015) en een naar deze op het platteland (De Decker et al., 2018). Omdat in deze onderzoeken voornamelijk eigenaars werden bevraagd, maar ook door de precare situatie waarin oudere huurders zich kunnen bevinden naar betaalbaarheid (zie bijvoorbeeld Heylen & Vanderstraeten, 2019; Morris 2016a; 2016b; 2018), focussen we hier op **sociale huurders en private huurders**. Bovendien verwachten we ook dat ouderen in armoede, een minder vlotte toegang hebben tot informele zorg (Thys, 2004; 2018). We kijken bovendien naar oudere huurders in **de stad**.

We opteren voor **kwalitatief onderzoek**. Ervaringen, gevoelens en persoonlijke verhalen van de ouderen zelf blijven achterwege in kwantitatief onderzoek zoals de Woonsurvey 2018 en de OBO. Zo kunnen de Woonsurvey of de OBO aantonen hoeveel ouderen betaalbaarheidsproblemen hebben of hoeveel ouderen treden of drempels in de woningen hebben. Die surveys bieden echter geen inzicht in hoe de ouderen hiermee omgaan, hoe ze zich daarbij voelen, etc.

In dit rapport zullen we dus (1) op een kwalitatieve manier de woonsituatie van (2) oudere huurders (3) in de stad onderzoeken. Die woonsituatie interpreteren we breed, om verschillende redenen. Het staat ons toe om linken te leggen tussen de woning, de woonomgeving, mobiliteit, verhuisbereidheid, enzovoort. Bovendien kunnen we, op sommige vlakken, verkennend te werk te gaan. Het kan een basis vormen voor verder onderzoek. Tot slot laat deze brede aanpak ons toe om de vergelijking te maken met het eerder uitgevoerd onderzoek naar vergrijzing op het platteland (De Decker et al., 2018).

Zoals eerder gesteld, zullen we in dit rapport wonen 'sensu lato' bekijken. We beperken ons dus niet tot kwaliteitskenmerken van de woning zelf. Een woning is immers niet geschikt om oud in te worden, wanneer die op een plaats staat van waaruit ouderen zich niet kunnen verplaatsen. Of wanneer die plaats voor onveiligheidsgevoelens zorgt. Of wanneer die plaats geen essentiële voorzieningen aanbiedt. Een woning is ook niet geschikt om oud te worden, wanneer de zorg niet tot aan die woning geraakt, of wanneer de bewoner vanuit zijn/haar woning niet tot aan de zorg geraakt. We zien de woning m.a.w. als uitvalsbasis voor (betrokkenheid bij) de rest van de samenleving.

We nemen in dit rapport de zes bovenstaande situaties van niet-kwaliteitsvol wonen samen tot drie thema's. De eerste (onbetaalbaar wonen) en de tweede (fysieke onaangepastheid) brengen we samen

onder de noemer **'woning'**. De derde (m.b.t. transport) en vierde (buurten en gemeenschappen) situatie, bundelen we onder **'woonomgeving'**. En de vijfde en zesde vallen onder **'zorg'**.

Wanneer de woning, de woonomgeving of de zorg niet aan Golants voorwaarden voldoen, is ageing in place op een kwalitatieve manier niet mogelijk. Dan dient men m.a.w. een andere plaats te zoeken om oud te worden. In dit rapport voegen we daarom een vierde thema toe: **'verhuizen'**.

2. ONDERZOEKSOPZET

Hoe gaan we nu de woonsituatie van oudere, stedelijke huurders met een beperkt budget onderzoeken? We doen dat aan de hand van kwalitatief onderzoek en meer bepaald semigestructureerde interviews. Daarna beschrijven we de concrete aanpak en het profiel van de respondenten.

2.1 Kwalitatief onderzoek

2.1.1 Wat?

Dit onderzoek heeft als doel het brede plaatje van de woonsituatie van oudere, stedelijke huurders te bekijken. We kijken daarbij zoveel mogelijk door de bril van de oudere zelf en stellen onder andere volgende vragen: Waarom wonen ouderen zoals ze wonen? Welke voorgaande keuzes gaan daarachter schuil? Hoe ervaren ouderen hun huidige woonsituatie? Hoe willen ze in de toekomst leven en wonen?

Om die motivaties, keuzes en woonwensen te kunnen weergeven en verklaren, maken we gebruik van kwalitatief onderzoek. Dat stelt ons in staat om subjectieve betekenissen, waarden en/of emoties te verkennen (Clifford, et al., 2016). Kwalitatief onderzoek kent drie doeleinden: verkennen, verklaren en ingaan op percepties, attitudes en ervaringen (Meeus & De Decker, 2013). Ten eerste laat kwalitatief onderzoek toe om breed en exploratief te werk te gaan. Daarnaast stelt het ons in staat het 'waarom' van bepaalde gedragingen (zoals verhuisbewegingen of juist de keuze om niet te verhuizen) en wensen (zoals de voorkeur voor een bepaalde woning of woonomgeving boven een andere) te achterhalen. Tot slot gaan we met kwalitatief onderzoek dieper in op percepties en attitudes die mensen associëren met bepaalde locaties of woonervaringen.

Kwalitatief onderzoek onderscheidt zich van kwantitatief onderzoek door het exploratieve karakter. Waar surveys vaak gelimiteerde antwoordmogelijkheden voorzien, biedt kwalitatief onderzoek een ruimer antwoordenkader, waardoor relevante nevenonderwerpen kunnen aangeraakt worden. Kwalitatief onderzoek laat dan ook toe om onderzoeksobjecten te 'contextualiseren', zowel op micro-niveau (bijvoorbeeld de woonbuurt), als op mesoniveau (bijvoorbeeld het woonbeleid), als op macro-niveau (bijvoorbeeld de woningmarkt). Kwalitatief onderzoek richt zich op de 'aard' van een onderzoeksobject en niet op de 'omvang' ervan. Met andere woorden, dergelijk onderzoek streeft geen representativiteit na, maar heeft wel een 'thick description' van het onderzoeksobject tot doel. Naast het waar te nemen gedrag ('thin description'), gaan we op zoek naar de context die dat gedrag kan verklaren. Door het tijdsintensieve karakter is kwalitatief onderzoek bovendien relatief kleinschalig.

2.1.2 Semigestructureerde interviews

Een semigestructureerd diepte-interview is een verbale interactie waarbij één persoon, de interviewer, aan de hand van vragen of topics informatie tracht te bekomen van een andere persoon. Hoewel de interviewer een aantal thema's voorbereidt, hebben de respondenten de mogelijkheid om onderwerpen aan te snijden die zij belangrijk vinden. De interviewer is betrokken, oordeelt niet en creëert een vertrouwelijke omgeving zodat respondenten informatie en ervaringen delen (Longhurst, 2010). Het semigestructureerd interview onderscheidt zich van het open interview, waar geen vragenlijst gebruikt wordt en respondenten vrijuit kunnen praten. Het onderscheidt zich ook van het gestructureerde interview, waar een striktere vragenlijst de antwoorden van respondenten meer beperkt. Die laatste leunt dan ook meer bij kwantitatief onderzoek aan. Het semigestructureerd interview zit hier tussenin (Mortelmans, 2013). Bij semigestructureerde interviews werken we eerder met 'topics' en niet met vooraf opgestelde vragen. Daardoor krijgt de respondent de vrijheid om te reflecteren over voorgestelde onderwerpen, maar kan men ook andere thema's aanbrengen (Dunn,

2005). Op die manier kunnen we ook uitkomen op onderwerpen die we vooraf niet verwacht hadden en leent het onderzoek zich, zoals eerder beschreven, tot exploratie.

De topiclijst is geïnspireerd op onderzoek van onder meer Golant (2015), De Decker (2013), Vandekerckhove et al. (2015), De Decker et al. (2015), De Witte et al. (2012). Daarnaast haalden we ook mosterd bij de Age Friendly Cities checklist (WHO, 2007); 'Ruimte voor ouderen', zowel een inspiratiegids voor de Provincie West-Vlaanderen, als een studie van OCMW Gent en Stad Gent en de vragenlijst voor de Woonsurvey 2018 van het Steunpunt Wonen.

2.2 Aanpak

Voor dit onderzoek gingen we op zoek naar 60-plussers die een woning huren in Gent en een (relatief) kwetsbaar financieel profiel hebben. We beschrijven hieronder hoe we die personen zochten en vonden, en wie we uiteindelijk selecteerden. Nadien geven we weer hoe de afname van de interviews verliep en hoe de analyses uiteindelijk in voorliggend rapport resulteerden.

2.2.1 Rekrutering

De respondenten dienden aan drie criteria te voldoen: geen eigenaar zijn van een woning, ouder zijn dan 60 jaar en over een 'beperkt budget' beschikken.

Het criterium 'beperkt budget' hebben we om verschillende redenen niet gekwantificeerd. Ten eerste, om praktische redenen. Voorafgaand naar het inkomen vragen, kan een barrière creëren, waardoor potentiële respondenten afhaken. Als de respondenten hun eigen inkomen als 'beperkt' evalueerden, volstond dit voor deelname. Bovendien zorgt de selectiemethode, bijvoorbeeld via armoede-organisatie, ervoor dat we bijna automatisch uitkomen bij oudere huurders met een kwetsbaar profiel. Ten derde, hebben oudere private huurders een relatief grote kans om betaalbaarheidsproblemen te ondervinden.⁷ En gezien de inkomensvoorwaarden voor sociale huur, treffen we ook daar voornamelijk lage inkomens aan.

Deze selectiemethode bleek effectief tot oudere huurders met een kwetsbaar financieel profiel te leiden. Tijdens de interviews vroegen we immers wel naar het exacte inkomen. En, nog belangrijker, het inkomen in verhouding tot de woon- en zorguitgaven. We vroegen ook of de respondenten recent nog eigenaar waren van een woning. Ouderen die, ruwweg gesteld, een laag inkomen hebben en een woning huren, maar wel nog de hele verkoopprijs van een afbetaalde woning kunnen verteren, behoren niet meer tot het vooropgestelde profiel.⁸

We spraken verschillende organisaties aan die zich richten op personen in armoede: één Gentse vereniging waar armen het woord nemen, OCMW Gent, het woonteam van CAW Gent, de woonwinkel van de Brugse Poort en Huurdersbond Gent. Deze organisaties leverden telkens één of meer respondenten op, ofwel een contactpersoon die ons de gegevens van respondenten aanleverde. Bij het CAW en de Huurdersbond hingen we een oproep op. Eén persoon reageerde op die oproep.

Daarnaast trokken we naar de woonmobiel,⁹ wanneer die plaats nam in de Groene Vallei. We interviewden ook een conciërge van sociale woningen, die ons oudere huurders kon aanwijzen die

⁷ 61,7% van de private huurders ouder dan 65 jaar besteedt meer dan 30% van het inkomen aan wonen. Bij de 65-plussers die eigenaar zijn van een woning en een hypotheek af te betalen hebben, is dat slechts 20,3%. Bovendien houdt een op de drie oudere private huurders onvoldoende over na het betalen van de naakte woonkosten, om kwalitatief te kunnen leven (Heylen, 2015).

⁸ Er zijn wel degelijk een groep ouderen die van een koop- naar een huurwoning gaan. Volgens Dreesen (2018) is een kwart (28%) van de personen die tussen 2001 en 2011 verhuisden en van een koop- naar een huurwoning gingen, gepensioneerd.

⁹ De Woonmobiel is een bestelwagen die op verschillende plaatsen in Gent staat en waar thuiswonende ouderen informatie kunnen inwinnen over (onder meer) woningaanpassingen.

Zie: <http://persruimte.stad.gent/166126-woonmobiel-geeft-gratis-advies-om-langer-zelfstandig-thuis-te-wonen>.

bereid waren tot een interview. Een overleg over 'zorgzame buurten' in een lokaal dienstencentrum in de regio van de Watersportbaan leverde één contactpersoon op, die ons vervolgens in verband bracht met respondenten. We woonden ook een maaltijd bij in een lokaal dienstencentrum in de Brugse Poort waar we, door bij verschillende tafels aan te schuiven, een praatje konden slaan met de aanwezige ouderen. Opvallend genoeg was een meerderheid van de aanwezigen eigenaar van de woning.¹⁰ Onder de twintig aanwezigen, was er slechts één private huurder, die bovendien niet in Gent woonde. Van de vijf aanwezige sociale huurders, konden we uiteindelijk twee mensen interviewen. De meeste sociale huurders uit Nieuw Gent zijn gevonden via het wijkhuis en via een maatschappelijk werker die zich specifiek richt op 50-plussers. Twee respondenten zijn bereikt via de 'ronden' die we volgden met thuisverpleegkundigen. En tot slot pasten we ook, in beperkte mate, de sneeuwbal-methode toe. Door te vragen aan respondenten of zij nog personen kennen met het vooropgestelde profiel, bereikten we uiteindelijk nog zes respondenten.

De rekruteringsfase was vrij tijdsintensief. Wel hebben de uiteenlopende 'typen' organisaties alsook de geografische spreiding ervan, als voordeel dat we respondenten uit verschillende hoeken konden bereiken.

De uiteindelijke afspraken met de oudere huurders werden telefonisch gemaakt, of door naar hun thuis te gaan. Het doel en de opdrachtgever werd duidelijk gemaakt, net als de duur van het interview en de garantie op privacy. De deelname was onbezoldigd.

Naast de interviews met de ouderen, vonden er ook twee verkennende interviews met experts plaats. Die interviews bieden, naast de literatuur, een informatief kader rond stedelijke woon-zorg bij ouderen. Het gaat om professor huisartsgeneeskunde en eerstelijnsgezondheidszorg, Jan De Maeseneer (voor een algemene blik op woonzorg) en Jan Lambrecht, directeur zelfstandig wonen voor ouderen bij OCMW Gent (voor de Gentse visie op woonzorg voor ouderen).

2.2.2 Profiel van de respondenten

Er vonden uiteindelijk 32 interviews plaats: 17 met private huurders en 15 met sociale (tabel 1). In totaal zijn er 35 respondenten, aangezien er bij drie interviews een partner aanwezig was. De jongste respondent was 60 jaar, de oudste 95. De 'gemiddelde' respondent was 71,6 jaar oud.

Bij de private huurders zijn de zestigers (elf respondenten) in de meerderheid. Daarnaast zijn er drie zeventigers, vier tachtigers en één negentiger. De respondenten die sociaal huren zijn gemiddeld gezien net iets ouder. Slechts vijf van de 16 respondenten zijn er jonger dan 70. De andere elf zijn de zeventig (7) of de tachtig (4) gepasseerd.

De 13 mannen vormen een minderheid ten opzichte van de 22 vrouwen. Bij de private huurders is de man-vrouwverhouding in evenwicht, maar bij de sociale huurders spraken we slechts drie mannen.

Alle respondenten zijn alleenstaand, op een koppel private en een koppel sociale huurders na. Twee andere respondenten hebben een relatie, maar in het ene geval hebben beide partners elk een eigen woning, en in het andere geval is de respondent thuisloos en kan ze slechts enkele nachten per week op de zetel slapen. De alleenwonenden zijn met andere woorden oververtegenwoordigd¹¹ in deze studie.

¹⁰ In de Brugse Poort zijn 58,5% van de woningen huurwoningen. Aangezien het netto jaarinkomen per belastingplichtige (15 256 euro) er lager ligt dan gemiddeld in Gent (17 765 euro) en de werkloosheidsdruk er hoger ligt (12,1%) dan in Gent algemeen (8,8%), hadden we vermoed meer huurders met een beperkt inkomen aan te treffen.
Bron: <https://gent.buurtmonitor.be/>.

¹¹ Volgens het Gentse ouderenbeleidsplan (2014-2019) woont een op drie 65-plussers alleen. Bij de 80-plussers is dat bijna de helft.

Tabel 1 Pseudoniem, leeftijd, geslacht, opleiding, voormalig beroep, gezinssituatie en type woning van de respondenten

	Pseudoniem	Leeftijd in 2018	Geslacht	Gezinssituatie
Private huurders				
1	Annie & Dirk	64 & 60	V & M	Samenwonend
2	Marc	62	M	Alleenstaand
3	Anne-Marie	67	V	Alleenstaand
4	Hubert	78	M	Alleenstaand
5	Guido	61	M	Alleenstaand
6	Hans	61	M	Alleenstaand
7	Marleen	61	V	Alleenstaand
8	Nicole	73	V	Alleenstaand
9	Piet	64	M	Samenwonend
10	Hugo	64	M	Alleenstaand
11	Ann	60	V	Thuisloos (woont bij vrienden)
12	Hilde	62	V	Alleenstaand
13	Albert	84	M	Alleenstaand
14	Maria	80	V	Alleenstaand
15	Mia & Richard	95 & 80	V & M	Alleenstaand (LAT)
16	Bernadette	80	V	Alleenstaand
17	Herman	78	M	Alleenstaand
Sociale huurder				
1	Godelieve	72	V	Alleenstaand
2	Christine	62	V	Alleenstaand
3	Luc	64	M	Alleenstaand
4	Jos	63	M	Alleenstaand
5	Yolanda	78	V	Alleenstaand
6	Alice & Patrick	74 & 72	V & M	Samenwonend
7	Cécile	74	V	Alleenstaand
8	Claudine	84	V	Alleenstaand
9	Geneviève	83	V	Alleenstaand
10	Johanna	70	V	Alleenstaand
11	Agnes	82	V	Alleenstaand
12	Clara	66	V	Alleenstaand
13	Gerda	89	V	Alleenstaand
14	Helena	64	V	Alleenstaand
15	Lucia	75	V	Alleenstaand

Een meerderheid van de respondenten is laagopgeleid (tabel 2). De leeftijd van de respondenten kan hierin een rol spelen (hoger onderwijs was vroeger voor een kleinere groep weg gelegd), alsook de selectiecriteria (we gingen op zoek naar mensen met een beperkt inkomen). Twee ouderen hebben enkel lager onderwijs gevolgd. 21 respondenten volgden secundair onderwijs, waarvan bijna de helft voor het 18^e levensjaar de school verliet. Zeven bevraagden volgden een opleiding na het secundair onderwijs. Van vijf respondenten is de opleiding ongekend. Zorgberoepen (zoals zorgkundige, verpleegkundige) en technische beroepen (arbeider, onderhoudsmedewerker, logistiek medewerker) domineren. Vaak hebben de respondenten verschillende beroepen uitgeoefend. In tabel 2 zijn enkel de beroepen opgenomen. Om privacyredenen zijn ze vrij algemeen omschreven.

Tabel 2 Opleiding en voormalig beroep van alle respondenten, volgorde geshuffeld

Opleiding	(Voormalig) beroep
Kunstschilder	Kunstschilder & werkloos
Lager onderwijs	Leger, duikinstructeur, chauffeur
Ergotherapie	Verzorger, huismoeder
Secundair	Bediende bij textielbedrijf
Secundair, handel	Buschauffeur, invalide
Boekhouden	Hotelbediende, arbeider bij Arcelor Mittal, interims
Verzorger	Ouderenzorg
(ongekend)	Onderhoudsmedewerker zwembad
Talen en informatica	Werkloos
Secundair tot 14 jaar	Postbode
Secundair tot 16 jaar	Poetsvrouw
Hotelschool	Hotelbediende, administratief medewerker overheid
Zorgkundige	Verzorgende, poetshulp
Secundair tot 16 jaar, schrijnwerker	Leger, agent
Secundair, handel	Verkoop
Secundair tot 17 jaar	Administratie & stellingenbouwer
Sociaal verpleegkundige	Sociaal werk
Secundair tot 15 jaar	Onderhoudsmedewerker ziekenhuis
Secundair, handel	Secretaresse, huisvrouw, medewerker fabriek
Secundair	Kassabediende
Secundair	Liftmechaniker
Secundair, tot 14 jaar	Marktkramer
Verpleegkunde	Verzorger in GGZ en ouderen zorg
(ongekend)	Techniker in labo & huisvrouw
Lager secundair, opleiding poetshulp	Logistieke hulp, zelfstandige
(ongekend)	(ongekend)
(ongekend)	(ongekend)
Secundair tot 13 jaar	Boekbinder
Conservatorium piano	Pianiste in hotels
Ouderenzorg	Zorgkundige
Lager onderwijs (tot aan start oorlog)	Arbeider weverij, conciërge sociale woningen
Laborant	Laborant, invalide
Kinderverzorging	Voornamelijk huisvrouw

Alle respondenten die sociaal huren wonen op een appartement. Aangezien in Vlaanderen de helft van de sociale woningen meergezinswoningen (appartement, studio of duplex) zijn (Winters et al., 2016), maken onze sociale huurders die stedelijk wonen en geen inwonende kinderen hebben, een relatief grote kans om in een appartement te wonen. Ook bij de private huurders zijn de appartementsbewoners oververtegenwoordigd. Naast de 12 respondenten in appartementen, wonen er drie in een rijwoning en één koppel in een halfopen bebouwing. Eén respondent woont op een studio. De leeftijd in combinatie met het stedelijk wonen, zou ook hier een verklaring kunnen zijn voor het relatief grote aandeel appartementsbewoners. Net als het inkomen.¹²

¹² Dat wordt ook bevestigd door cijfers van de ouderenbehoefteonderzoeken in Gent (2018). Volgens die studies woont een kwart (28%) van de 60-plussers op een appartement. 67% van de Gentse ouderen woont dan weer in een eengezinswoning. Maar een opsplitsing naar inkomenscategorie, maakt duidelijk dat lagere inkomensgroepen een grotere kans hebben om op een appartement te wonen. In de laagste inkomenscategorie (500 tot 1 000 per maand) woont 52% op een appartement. Van de tweede inkomenscategorie (1 000 tot 1 500 euro per maand) is dat 40,6%. In de categorieën 1 500 tot 2 000 en boven de 2 000 euro per maand, wonen respectievelijk 25% en 22,1% van de ouderen op een appartement.

Alle sociale huurders huren bij een sociale huisvestingsmaatschappij, niemand bij een sociaal verhuurkantoor (SVK). Eén respondent huurt een sociale assistentiewoning.¹³

Van de 35 respondenten zijn er 24 in Gent geboren. Bij twee respondenten is de geboorteplaats niet gekend. De negen andere zijn afkomstig uit Sittard, Waarschoot, Kalken, Brasschaat, Eke, Zottegem en Deinze. Twee respondenten zijn in het buitenland geboren (Nederland en Kenia). De respondenten zijn niet geselecteerd op geboorteplaats. We zijn ons bewust van de beperkte vertegenwoordiging van allochtone ouderen, maar zijn toch niet specifiek op zoek gegaan naar ouderen met wortels in het buitenland. De kans bestaat dat de woonbeleving van ouderen die niet in België geboren zijn, een specifieke invalshoek kent, dat best in een daarop gericht onderzoek tot uiting kan komen.

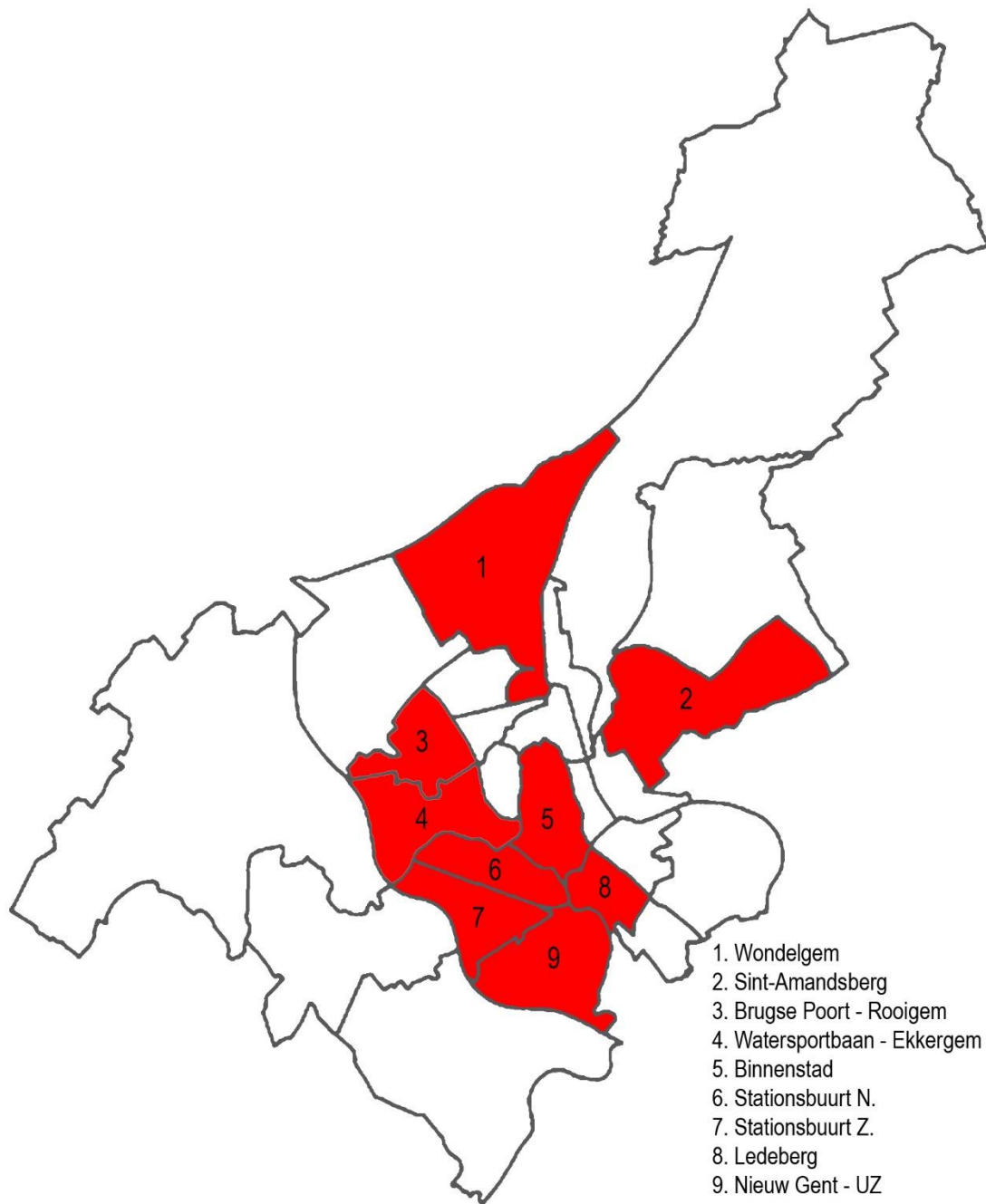
De woonplaatsen ten tijde van het interview van de respondenten liggen verspreid over Gent (figuur 2). Bij de private huurders treffen we vijf respondenten in Sint-Amandsberg aan, een deelgemeente in het oosten van Gent, die ook eerder groene en suburbane uitlopers heeft aan haar grenzen met buurgemeenten Destelbergen en Lochristi. Maar de vijf respondenten wonen dichtbij station Dampoort en dus relatief dicht tegen het centrum van Gent. Ze wonen dus in de stedelijke delen van Sint-Amandsberg. Drie respondenten wonen in het centrum van de stad, waarvan één in het historisch centrum. Nog drie respondenten wonen in de omgeving van het Sint-Pietersstation, vier in de Brugse Poort, één in Wondelgem en één in Eke. De respondent uit Eke was recent verhuisd na zes decennia in centrum-Gent. Ze deed dat om mobiliteits- en familieredenen. Omwille van haar parcours en haar specifieke visie op ouder worden in de stad, besloten we haar toch op te nemen in de steekproef.

De sociale huurders wonen in Nieuw Gent, zowel in de hoogbouwappartementen, als in de laagbouw. Vijf sociale huurders wonen in centrum Gent. Twee respondenten wonen aan de Watersportbaan en twee in de Brugse Poort. Een laatste huurde een sociale assistentiewoning in Ledeberg.

Op de private huurders in Wondelgem en Eke na, wonen alle respondenten in stedelijk gebied, waar relatief veel voorzieningen en openbaar vervoersaansluitingen te vinden zijn.

¹³ Dat is een assistentiewoning met een huurprijs aangepast aan het inkomen. In concreto betreft het een project van OCMW Gent in samenwerking met een SHM.

Figuur 2 De buurten waar de respondenten wonen

Opmaak kaart: Babette Wyckaert

2.2.3 Afname interviews

De interviews werden afgenomen tussen 6 juni en 29 oktober 2018. Dat wil zeggen dat de meeste interviews in de zomer doorgingen. Volgens het Belgisch weersinstituut KMI, was de zomer van 2018 de warmste ooit.¹⁴ Dat kan een belangrijke invloed uitgeoefend hebben op de inhoud van de interviews. Ten eerste, gingen een aantal vragen over de isolatie van de woning en de mogelijkheid om de woning te verwarmen. We achten het mogelijk dat de ouderen zich bij temperaturen boven de 30 graden, moeilijker een beeld kunnen vormen van de voorbije koude winters. Ten tweede, kan het

¹⁴ Zie: <https://nieuws.meteovista.be/27-8-2018-warmste-zomer-ooit-gemetten/>.

zonnige weer de opvattingen over de woonomgeving beïnvloeden. Gevaarlijke, gladde of natte plekken in de winter, kunnen in de zomer alweer het geheugen verlaten hebben. Of parken die op donkere dagen gemeden worden, kunnen er in de zomer aangenamer uit zien.

De interviews vonden plaats in de woning van de respondent. Dat heeft twee voordelen. Ten eerste, zorgt de woning voor een vertrouwelijke sfeer. Het interview zou kunnen doorgaan voor een informeel gesprek waardoor de respondenten makkelijker vrijuit kunnen praten. Ten tweede vormt de woning en de woonomgeving een inspiratiebron voor het interview. Het stelt ons in staat vragen te stellen over het type woning, de inrichting, de wijk, etc. Uit eerder onderzoek naar vergrijzing op het platteland blijkt bovendien dat de antwoorden van de respondenten niet altijd matchen met de waarneembare realiteit (De Decker et al., 2018). Zo stelden een aantal respondenten dat er geen treden aanwezig waren op het gelijkvloers, terwijl die er wel degelijk waren. Een interview in de woning, stelt ons in staat door te vragen op die waarnemingen. Een interview in de woning zou ook een drempel kunnen zijn. Het is mogelijk dat ouderen liever geen vreemden binnen laten of zich schamen over de plek waar ze wonen. We hebben dit niet ondervonden, maar het kan buiten ons weten hebben meegespeeld.

Alle interviews werden opgenomen met een dictafoon. We vroegen hiervoor vooraf de toestemming. Geen enkele respondent had hier bezwaren tegen. Eenmaal is de opname gepauzeerd, toen een respondent een persoonlijk verhaal vertelde, dat ze niet op band wou. Nadien kon de opname doorgaan. We garandeerden iedereen anonimiteit. We zullen nooit namen of adressen doorspelen, maar ook geen citaten gebruiken van situaties waarin de respondent te herkennen valt, aan de hand van specifieke anekdotes bijvoorbeeld.

De interviews duurden gemiddeld iets meer dan een uur en een kwart (77 minuten). Het kortste interview duurde 54 minuten. Het langste 2 uur en 18 minuten. De interviews eindigden wanneer er geen nieuwe, relevante info meer ter sprake kwam. In de praktijk rekenden de respondenten vaak op 'een luisterend oor' en kwamen er ook minder relevante onderwerpen aan bod. Dat laatste is niet enkel belangrijk om vertrouwen te winnen. Het is ook een kwestie van respectvol omgaan met respondenten.

2.2.4 Analyse

Na de afname, tikten we alle interviews zo letterlijk mogelijk uit. Het gebruik van spreektaal en dialect blijft staan, tenzij het de verstaanbaarheid in het gedrang brengt. Nadien werden alle tekstbestanden in MAXQDA ingevoerd. Dat is een softwareprogramma voor de verwerking van data van kwalitatief onderzoek. Het programma laat in eerste instantie toe om codes toe te kennen aan stukken tekst. Alle codes, met elk hun hiërarchie, vormen een 'codeboom'.

Die codeboom deed dienst als houvast bij de analyse. Vier 'hoofdcodes' vormen de structuur van dit rapport: de woning, de woonomgeving, zorg en verhuizen. De andere 'subcodes' worden soms vertaald in een titel in dit rapport. Maar het gebeurt ook dat analyses op andere prioriteiten wijzen en de structuur in dit rapport dus afwijkt van de codeboom. Bovendien worden ook soms (deel)hoofdstukken toegevoegd, op basis van bijkomende analyses. Zo gingen we bijvoorbeeld op zoek naar welke codes vaak 'samen' gebruikt werden. Als de code 'mobiliteit' en 'informele zorg' vaak aan dezelfde stukken tekst gegeven werd, weten we dat er een verband is tussen die twee. Verdere analyse wijst dan uit wat dat verband precies inhoudt.

Bij het schrijven van dit rapport gaan we op zoek naar rode draden in de verhalen van de 32 respondenten. We zoeken naar bevindingen en tendensen die in veel vertogen terugkeren. Wat vinden de meeste geïnterviewden belangrijk? Over welke zaken denken ze hetzelfde? Maar ook: waarover zijn ze het niet eens? In bepaalde gevallen zal de helft van de respondenten het eens zijn over 'A', terwijl een andere groep voorstander is van 'B'. We zullen dat dan ook op die manier omschrijven. Het

kan ook gebeuren dat iedereen akkoord gaat met 'A', terwijl twee respondenten voor 'B' of zelfs 'C' opteren. Dan geven we de redeneringen achter dat discours, maar ook achter het tegendiscours weer.

Op basis van kwalitatief onderzoek kunnen we geen bevindingen kwantificeren. We zoeken bijvoorbeeld niet naar hoeveel procent van de Vlaamse ouderen zou willen verhuizen. We gaan daarentegen wel op zoek naar motieven, voorwaarden en eerdere ondervindingen over - bijvoorbeeld - verhuizen.

In de analyse namen we de private en sociale huurders samen. Wanneer er belangrijke gelijkenissen of verschillen opduiken, wijzen we daarop.

Begin 2018 werd een onderzoek afgerond met een vergelijkbare onderzoeksvraag. Het betrof een kwalitatief onderzoek naar de woon- en zorgsituatie van ouderen. Weliswaar met een andere context: het ging om ouderen die op het platteland wonen. We zullen er regelmatig naar verwijzen. We kijken welke resultaten zowel op het platteland als in de stad voorkwamen. Maar ook welke verschillen er zijn wanneer men oud wordt op het platteland of oud wordt in de stad. We zullen dus regelmatig naar dit 'plattelandsonderzoek' verwijzen.

3. DE WONING

De woning neemt een belangrijke plaats in het leven van ouderen. Men brengt meer tijd door in de woning, ten gevolge van pensionering, maar ook omdat de mobiliteit kan verminderen en men daarom vaker thuisblijft. Om op een kwalitatieve manier ouder te worden, dient die woning onder meer toegankelijk te zijn (ook wanneer de gezondheid en mobiliteit erop achteruit gaat) en betaalbaar te zijn.

Aangezien het hier over oudere huurders in Gent gaat, beperken we ons hier tot enkele belangrijke en recente cijfers die kort ingaan op de Gentse context. Uit het Grote Woononderzoek 2013 (GWO) blijkt dat de helft van de private huurwoningen in de stad Gent niet aan de minimale normen van de Vlaamse wooncode voldoet. 40% daarvan heeft structurele aanpassingen nodig. Een op de drie sociale huurwoningen is aan vervanging toe en een op drie dient te worden gerenoveerd. Dat betekent dat slechts een derde van de sociale huurwoningen van goede kwaliteit is. Op basis van de antwoorden van de respondenten (subjectieve screening) blijkt dat 41,5% van de (private en sociale) huurwoningen niet in goede staat verkeert. Een op de zes woningen verkeert in slechte (14,7%) tot zeer slechte (1,8%) staat. In 2013 waren er op dat vlak geen grote verschillen tussen private en sociale woningen. Bovendien blijkt dat Gent - samen met de Antwerpen, Leuven, Mechelen, Oostende en Turnhout - in de categorie zit met een hoog percentage (meer dan 10%) woningen in slechte tot zeer slechte staat (Van den Broeck, 2015).

Bovendien gaan woningkwaliteit en inkomen hand in hand. Uit het GWO bleek dat vooral de laagste inkomens woningen van ontoereikende kwaliteit huren (Vanderstraeten & Ryckewaert, 2015a; 2015b). Ook de stad Gent komt tot die vaststelling (Verhasselt et al., 2018). De naar schatting 28 000 Gentse private huurwoningen van ontoereikende kwaliteit (dat is ongeveer een vijfde van de private huurwoningen), huisvesten voornamelijk bewoners uit lage inkomensgroepen, alleenstaanden en eenoudergezinnen.

In 2018 verscheen eveneens een OBO voor Gent (Verté et al., 2018). Het onderzoek gaat onder meer op zoek naar de 'aangepastheid van de woning'.¹⁵ Dit is specifiek gericht op oudere bewoners, en sluit dus nog nauwer aan bij ons onderzoek dan bovenstaande cijfers in verband met kwaliteit. De onderzoekers stelden een lijst op van 16 uitspraken¹⁶ waarop de ouderen een waarderingscijfers aan moeten geven. In die 16 uitspraken zijn weliswaar ook elementen meegenomen die wij later pas onder 'woonomgeving' zullen bespreken. Het geeft een beeld over hoe de ouderen hun woning zien, het is geen objectieve kwaliteits- of toegankelijkheidstest. Volgens die methode is 12% van de woningen van Gentse ouderen volledig aangepast aan mogelijke gezondheids- of mobiliteitsproblemen. 48,5% woont matig aangepast en 39,5% ernstig onaangepast. Naarmate de leeftijd stijgt, wonen de ouderen - in hun ogen - iets minder onaangepast. De verschillen zijn echter klein. Zo woont 43,6% van de zestigers ernstig onaangepast en 9,3% aangepast; terwijl 39,1% van de tachtigplussers ernstig onaangepast woont en 15,4% aangepast.

Het Gentse OBO toont, zoals gezegd, ook een link tussen woningkwaliteit en inkomen. Ouderen met een maandinkomen onder de 1 000 euro per maand, wonen - naar hun mening - het vaakst in ernstig onaangepaste woningen (56%). In de hoogste inkomenscategorie (meer dan 2 000 euro per maand) woont 'slechts' een derde van de ouderen in ernstig onaangepaste woningen. Opmerkelijk genoeg

¹⁵ De ouderenbehoefteonderzoeken maken echter geen onderscheid tussen huur- en eigendomswoningen.

¹⁶ Woning is te groot; woning is te klein; woning verkeert in slechte staat/slecht onderhouden; ik moet trappen doen om de woning te betreden; de drempels zijn te hoog (binnen of buiten de woning); er zijn trappen in de woning; ik moet trappen doen om naar het toilet te gaan; woning is te duur; woning is inbraakgevoelig; woning is weinig gerieflijk; woning is te gehorig; woning is moeilijk warm te stoken; er is onvoldoende comfort in de woning; de wijk bevalt me niet; afstand tot voorzieningen is te groot; afstanden tot de kinderen is te groot.

woont de laagste inkomenscategorie ook het vaakst in volledig aangepaste woningen (20% ten opzichte van 10,3% bij de hoogste inkomenscategorie).

In wat volgt, gaan we na hoe onze respondenten hun woning ervaren. Omdat het hier over ouderen gaat, focussen we specifiek op woningaspecten die voor hen in het bijzonder relevant zijn. We denken bijvoorbeeld aan obstakels in de woning die de mobiliteit kunnen verhinderen, maar ook het vallen in de woning, het gebruik van hulpmiddelen, enzovoort. Omdat het over personen met een beperkt inkomen gaat, hebben we ook specifieke aandacht voor betaalbaarheid.

We beginnen binnenin de woning. We kijken op welke manieren bewoners hoogtes overbruggen, via drempels, trappen en lift, nadien bespreken we de grootte van de woning en de inrichting van de badkamer. Maar ook: het risico op vallen in de woning, hulpmiddelen die daarbij steun kunnen bieden of aanpassingen die het wooncomfort kunnen verhogen en tot slot veiligheid. Daarnaast kijken we naar externe aspecten, die een invloed kunnen hebben op het leven in de woning. Het gaat om geluidsoverlast, de aan- of afwezigheid van buitenruimte zoals een tuin of terras en ten slotte de betaalbaarheid van de woning. We herhalen de kernbevindingen in de conclusie.

3.1 Hoogtes overbruggen

Wanneer de spiermassa en het uithoudingsvermogen van ouderen afneemt, wordt elke trap of drempel een obstakel. Die trappen en drempels in de woning kunnen bijgevolg een groot probleem vormen (De Witte et al., 2012; Maier, 2017). In Gent heeft meer dan de helft (55,8%) van de ouderen trappen in de woning en een vijfde (20,3%) heeft trappen om de woning te betreden. Een kleine tien procent vindt de drempels in de woning te hoog en 11,3% moet trappen nemen om naar het toilet te gaan.

3.1.1 Drempels

Onder 'drempels' verstaan we (kleine) hoogteverschillen in de woning, die niet naar een andere verdieping leiden. Uit onderzoek naar vergrijzing op het platteland blijkt dat ouderen de aanwezigheid van drempels in de woning sterk minimaliseerden. Sommigen verzwijgen die obstakels zelfs. Verschillende ouderen vertelden dat er geen drempels aanwezig waren, terwijl de interviewer die duidelijk kon waarnemen (De Decker et al., 2018).

In voorliggend onderzoek zijn de vertekeningen van de realiteit vrijwel afwezig. De meeste respondenten kunnen moeiteloos alle drempels in de woning opsommen. Een meerderheid heeft dan ook drempels in de woning. Het gaat dan bijvoorbeeld over een opstap van een aantal centimeters om naar het terras te gaan, of een marmeren steen die in de deuropening tussen twee ruimtes ligt. Hieronder somt een 78-jarige sociale huurder alle dorpels op. Zonder rond te kijken weet ze op welke zeven plekken voorzichtigheid geboden is. In het tweede citaat vermeldt een 82-jarige vrouw gelijkaardige dorpels. Het citaat illustreert bovendien dat sommige ouderen erg kritisch zijn ten aanzien van de eigen woning en hun verhuurder.

I: Kunt ge overal goed door?

R: Dat gaat. Het enige ambetante voor mij, zijn die dorpels. Ge weet waar ze liggen he. Maar als ge 's nachts wakker wordt en ge gaat met een half oog naar het toilet ...

I: Hebt ge die overal, die dorpels?

R: Ja. Voor de wc heb ik ene, voor het waskot, voor de slaapkamers, voor de achterste kamer, dus dat zijn er vijf. En dat hier: zes. En dan hier nog één: zeven.

(Yolanda, S5, v, 78 jaar)¹⁷

R: Hier buiten is het ook levensgevaarlijk he. Ge moet uw voeten stevig opheffen ze. (Respondent heeft het over een tien centimeter hoge boord).

I: Hebt ge zo nog obstakels?

R: Hier in de keuken. Ook van die boordekes. En naar de keuken, de badkamer en de slaapkamer. Ze gingen die boorden afronden. Maar dat is nog altijd niet gebeurd. Ze hebben hier nog niks gedaan. Het is maar een centimeter of twee, maar voor ons is dat te veel he. Nog niks hebben ze gedaan, behalve die badjes vervangen door douches. Maar het zijn er zonder ribbels he. Ze zeiden verzekert: steek ze maar bij die ouwe.

(Agnes, S11, v, 82 jaar)

We vermoeden dat twee elementen het verschil in opmerkzaamheid in voorliggend (huurders in de stad) en vorig (voornamelijk eigenaars, op het platteland, zie De Decker et al., 2018) onderzoek mede kunnen verklaren. Ten eerste, zijn onze respondenten in de stad geen eigenaar van de woning, in tegenstelling tot het platteland, waar bijna uitsluitend eigenaars aan het woord kwamen. (Grootschalige) aanpassingen uitvoeren is daarom niet (geheel) de verantwoordelijkheid van de bewoner, maar wel (grotendeels) van de verhuurder. Ten tweede merken we een verschil op in communicatiestijl. Het kan zijn dat de graad van opmerkzaamheid bij beide groepen respondenten even hoog ligt, maar dat de respondenten in de stad op een minder omfloerste manier de situatie verwoorden. We verwijzen hiervoor bijvoorbeeld naar de laatste zinnen uit het citaat hierboven. Daarin communiceert de respondent op een directe (en ontevreden) manier over de aanpassingen die de SHM had doorgevoerd. Het is mogelijk dat het verschil in communicatiestijl samenhangt met de verschuivende verantwoordelijkheid voor die woningaanpassingen, van bewoner naar verhuurder/eigenaar. Zoals we verderop ook zullen zien, is de relatie met de verhuurder niet altijd optimaal. Dat kan de sterke bewoording van sommige respondenten verklaren.

3.1.2 Trappen

Volgens de OBO heeft de helft van de Gentse ouderen (55,8%) trappen in de woning. Een vijfde (20,3%) moet trappen nemen om de woning te kunnen betreden en een tiende heeft te hoge drempels in de woning (9,8%) of moet trappen nemen om naar het toilet te gaan (11,3%) (Verté et al., 2018). Niettegenstaande de oververtegenwoordiging van appartementen, moet een groot aandeel van onze respondenten toch trappen nemen. Het gaat om trappen *in* de woning, in het geval van een gezinswoning, of *naar* de woning, in het geval van appartementen die zich niet op het gelijkvloers bevinden.

Trappen vormen niet enkel een obstakel voor de persoonlijke mobiliteit. Het kan ook het gebruik van hulpmiddelen of het halen van boodschappen verhinderen. Bij grondgebonden woningen speelt dit niet of veel minder. Ouderen kunnen er de boodschappen kwijt in de keuken of berging die vaak op het gelijkvloers gelegen is. De rollator kan bijvoorbeeld in de gang of garage staan. Maar wanneer ouderen op een appartement wonen dat enkel te bereiken is via een trap, levert dit problemen op. Dat is ook het geval bij een beduidend deel van onze respondenten. In onderstaande voorbeelden beschrijft een 95-jarige waarom ze niet met haar rollator naar buiten kan. De rollator staat momenteel in het appartement. Ze kan zelf, met enige moeite, de trap op en af. De rollator meenemen lukt niet. Beneden in de gang laten staan, is in haar ogen geen optie. Uit vrees voor diefstal.

¹⁷ Per citaat verwijzen we naar het pseudoniem en het nummer dat de respondent kreeg (bv. sociale huurder 5: S5), het geslacht van de respondent (m of v) en de leeftijd. 'I' staat voor interviewer, 'R' voor respondent. Wanneer een koppel aan het woord is, verwijzen we naar 'R man' of 'R vrouw' (er namen enkel heterokoppels deel).

I: En ge hebt hier een rollator?

R: Het probleem met zo'n rollator is, ge kunt het niet beneden laten staan, of hij zal rap weg zijn. Ofwel moet ge met heel dat spel naar boven.

(Mia, P15, v, 95 jaar)

Omdat boodschappen de trap op dragen voor velen niet evident is, passen verschillende ouderen hun gedrag aan. Sommigen wachten op (informele) hulp of voorbijgangers die kunnen helpen. Anderen, zoals een 64-jarige sociale huurder, doen voornamelijk kleine boodschappen, zodat ze de last kunnen spreiden. We gaan hier later nog verder op in (deel 2).

Ik ga naar Colruyt, Delhaize. Afen toe eens Bioplanet. En eens het buurtwinkelke hier, maar niet veel. Die grote boodschappen verminderen ook. Want ge moet het hier allemaal naar boven kunnen slepen.

(Helena, S14, v, 64 jaar)

Andere ouderen vinden trappen geen enkel probleem. *'Trappen houden u jong.'* Aldus Helena, die daar later in het gesprek op terug komt. En hoewel Herman er geruime tijd over doet om aan de voordeur van zijn appartementsgebouw te geraken en hij vervolgens zeer moeizaam de trap weer opgeraakt, geeft deze 78-jarige huurder mee dat de trappen hem niet belemmeren. Hij stelt wel één voorwaarde: de treden moeten voldoende 'diep' zijn. Aangezien de verhuurder zijn appartement zal verbouwen, kijkt hij uit naar iets nieuws. Dat mag gerust een appartement zonder lift zijn.

Er stond daar een appartement te huur. Er was maar één trap. Maar! Het waren zo dunne treden. Ik zeg: als ik hier kom, met mijne kabas, ik lig zo op mijn staartbeen.

(Herman, P17, m, 78 jaar)

3.1.3 Lift

Wanneer het gaat over problemen met toegankelijkheid, gaat het vaak over drempels en trappen. Een lift wordt enkel gezien als oplossing, als middel om hoogtes te overbruggen zonder trappen. Toch blijkt dat niet evident. Ten eerste, moet de lift goed functioneren. Volgens de conciërge van twee sociale woningcomplexen, hebben de meeste problemen in de gebouwen te maken met de liften, die defect zijn of stilvallen. Zowel private als sociale huurders vertellen dat ze het al verschillende weken tot maanden zonder lift hebben moeten stellen. Zelfs sociale huurster Cécile (S7), die drie liften in haar gebouw heeft, heeft al meegemaakt dat alle drie de liften defect waren. Het duurt volgens de bewoners ook erg lang vooraleer de liften hersteld worden. Een aantal minder mobiele respondenten geraakt op die momenten niet zelfstandig naar buiten. Anderen geraken wel nog de trap af, maar doen er 'een half uur over'; 'voetje voor voetje' (Gerda, S13).

De liftproblemen zorgen ervoor dat de bewoners minder zekerheid hebben op mobiliteit binnen het gebouw. Zelfs wanneer de liften wel functioneren, anticiperen bewoners op een mogelijk defect. Christine (S2) is tevreden met haar appartement hoog in het gebouw, maar vloekt op de onbetrouwbaarheid van de lift, waardoor ze bijvoorbeeld niet snel naar de brievenbus of de vuilniscontainer kan gaan

Sommigen hebben schrik niet op tijd uit het gebouw te geraken wanneer er iets gebeurt. Enkele huurders vertellen over oudere medebewoners waar de spoeddiensten via de brandtrap of vensters moesten binnen geraken. De 89-jarige Gerda heeft die vrees gekregen na een acuut hartprobleem:

Stelt u voor dat er iets gebeurt, gelijk toen met mijn hart. Ze kunnen met mij niet langs de trap naar beneden he. Vroeger maakte ik daar allemaal geen spel van. Maar nu ga ik achteruit ze.

(Gerda, S13, v, 89 jaar)

Afgezien van de garantie op een functionerende lift, speelt, ten tweede, ook nog de toegankelijkheid van de lift zelf. Private huurster Ann (P11) woont in bij een persoon met een chronische ziekte, die regelmatig een rolstoel nodig heeft. De lift is echter amper toegankelijk met de rolstoel. De deur van de lift draait open naar de voordeur van het appartement, waardoor de ingang geblokkeerd raakt en de bewoner een gevaarlijke bocht richting trap moet nemen. *'De absurditeit ten top'*, volgens Ann. Andere respondenten maken zelf geen gewag van ontoegankelijkheid, maar daar konden we zelf (te)

kleine draaicirkels en (te) kleine liften waarnemen (zie figuur 3 in een privaat appartementsgebouw). De deur blokkeert er de doorgang. Bovendien troffen we vele niet-automatische liftdeuren, die binnenrijden met een rolstoel niet vanzelfsprekend maken.

Figuur 3 Ingang lift in een privaat appartementsgebouw in Gent

Foto: E. Volckaert

Tot slot is een appartement slechts vlot toegankelijk voor ouderen met mobiliteitsproblemen, indien de lift de hele hoogte overbrugt, van de begane grond tot aan het appartement. Dat is in een aantal appartementsgebouwen niet het geval. Figuur 4 toont de ingang van sociale woningen aan de Watersportbaan. De bewoners ervan moeten tien treden overbruggen vooraleer ze aan de lift geraken. De eerste vijf treden leiden tot aan de inkomhal met brievenbussen. De volgende vijf gaan uiteindelijk naar de lift en zijn te zien op figuur 5 (foto genomen met de rug naar de lift).

Figuur 4 Ingang van een sociaal appartementsgebouw in Gent

Foto: E. Volckaert

Figuur 5 Treden tussen de inkomhal met brievenbussen en de lift

Foto: E. Volckaert

3.2 Grootte

De gebruiksvriendelijkheid van de woning heeft echter niet enkel te maken met het overbruggen van hoogteverschillen. Ook de grootte van de woning is van belang. Te kleine ruimtes kunnen ouderen beletten om overal door te kunnen, zeker als er hulpmiddelen in het geding zijn. Te grote woningen kunnen onderhoudsonvriendelijk zijn.

Hoe ervaren de oudere huurders hun woninggrootte? Geen enkele respondent vindt de woning te groot. Een minderheid van de ouderen is tevreden met de grootte, een kleine meerderheid van de respondenten vindt de woning te klein. Voor ouderen zijn drie aspecten relevant: de bewegingsruimte, het compenseren van gebrek aan leefruimte door een nieuwe invulling te geven aan slaapkamers en de ruimte voor familie en ander bezoek.

Ten eerste, de **bewegingsruimte**. Een minderheid van de ouderen heeft te weinig plaats om zich op een comfortabele manier in de woning te verplaatsen. Dat is zeker het geval wanneer hulpmiddelen,

maar ook zonder rollator of looprek, is het voor sommigen niet evident zich in de woning te bewegen, omwille van plaatsgebrek. Dat geldt bijvoorbeeld voor Nicole, een 73-jarige vrouw die recent naar een kleiner appartement in het stadscentrum is verhuisd. Ze zegt in principe niet meer ruimte nodig te hebben dan wat haar appartement nu biedt. Toch laat haar woning niet toe om comfortabel rond te wandelen. Haar bed kan ze naar eigen zeggen enkel bereiken door erin te 'duiken' of 'er rond [te] sukkelen'. We konden effectief vaststellen dat de ruimte rondom het bed te beperkt was.

R: In de keuken staat de wasmachine. In mijn slaapkamer, kan ik juist rond het bed gaan. En de badkamer is een douche en een toilet. Ik heb in principe niet meer nodig. Maar ge hebt geen ruimte. En ge peist: voor iemand alleen is 't groot genoeg, maar als ge er meubels begint in te zetten ...

I: En wat mist ge het meest?

R: Een berging en een grote slaapkamer. Nu moet ik in mijn bed duiken. Of er rondsukken (lacht).

(Nicole, P8, v, 73 jaar)

Toch lossen grotere kamers niet alles op. Christine wijst ook op een logische indeling van het appartement. De 62-jarige vrouw zou graag in een ruimer appartement wonen, maar heeft daarbij schrik om een te grote afstand te moeten afleggen van de slaapkamer naar het toilet. Op dit moment bevinden die twee zich aan de uiterste einden van de woning. Zij pleit dus enerzijds voor meer ruimte (grotere kamers), maar anderzijds kortere looproutes (door bepaalde ruimtes zoals slaapkamer en badkamer fysiek te verbinden).

En het zijn hier al geen grote plaatsen. Het zijn al kleine plaatsjes. Moesten die plaatsen nu groter zijn en het is goed ingericht van: de kamer is daar en de badkamer daar ... ik bedoel, ik word er ook niet jonger op, als ik den helft van mijnen boel moet doorkoersen om naar het wc te gaan ... he? 't Is waar he?

(Christine, S2, v, 62 jaar)

Wanneer de leefruimtes te klein zijn - of als te klein worden ervaren - kunnen de **slaapkamers** hiervoor compenseren. Het is een gebruik dat we voornamelijk bij huurders van sociale appartementen vaststellen. De oudere bewoners wonen 'te groot', althans wat betreft het aantal slaapkamers. Maar omdat de oppervlakte van de andere ruimten (zoals keuken, badkamer en woonkamer) voor hen niet volstaat, krijgen de slaapkamers een nieuwe invulling. Concreet gebruiken de huurders de slaapkamers (vaak voormalige kinderkamers), als berging, bureau, bijkeuken of zelfs als uitbreiding van de badkamer.

De bijkomende slaapkamer dient bijvoorbeeld als plek waar hobbymateriaal kan staan (naaigerief, kantklossen, schilderwerken, zijden sjaals, enzovoort), of als strijkkamer, of als computer- en leesruimte (eerste citaat hieronder). Maar ook als klassieke berging, waar de grote boodschappen terecht komen, zoals flessen water en andere drank, maar ook poetsgerief, een wasmachine of een rollator. Een aantal respondenten geeft mee dat die bergingruimte essentieel is, aangezien ze op een appartement wonen en vaak niet over een zolder of kelder beschikken. Bovendien is die bergingruimte nabij en hoeven de oudere bewoners zo niet verschillende verdiepingen af te dalen naar een gemeenschappelijke kelder in het gebouw.

I: Ge hebt hier twee slaapkamers?

R: Ja. Toen woonde er nog één zoon bij mij, vandaar dat ik twee slaapkamers heb. Mijn tweede slaapkamer dat is ... mijn haakwerk staat daar. Mijn boeken. En vroeger mijn computer ook. (...) En 't is niet dat dat hier een luxueus appartement is he. Ik heb twee slaapkamers. De ene is om te slapen en de ander is een magazijn he. Ik heb daar mijn water.

(Yolanda, S5, v, 78 jaar)

Een slaapkamer die niet meer die functie heeft als bergingruimte of hobbyruimte inrichten, lijkt voor de hand liggend (zie bijvoorbeeld De Decker et al., 2018). Opvallender is de omvorming van een slaapkamer tot keuken of badkamer. We zagen dit bij verschillende respondenten. Het gaat hier weliswaar niet om verbouwingen of verregaande installaties. Maar het vormt wel een oplossing voor een te kleine keuken of een ontoegankelijke badkamer.

In onderstaand voorbeeld is een 74-jarige vrouw, een sociale huurster, aan het woord. Nadat haar twee dochters het huis uit gingen, heeft ze van de ene slaapkamer een **keuken** gemaakt, met een tafel

en een koelkast. In de 'oorspronkelijke' keuken was namelijk geen plaats voor een ontbijttafeltje. Aan die tafel kan de kapper-aan-huis ook plaatsnemen.

I: En nu hebt ge nog altijd drie kamers?

R: Ja, maar dat daar is een keukske [keukentje]. Mijn ijskast staat daar. Een tafelke. Als de coiffeuse komt, doet ze daar mijn haar. Dat is gemakkelijk he.

(Alice, S6, v, 74 jaar)

Het belang van een tafel in de keuken weerklinkt ook bij andere respondenten. De tafel die in de woonkamer staat, wordt vaak niet gebruikt om (dagelijks) aan te eten. Het is de plaats waar brieven, tijdschriften en kruiswoordraadsels op liggen en pillendozen staan. Zelfs wanneer de keuken te klein is voor een tafel, wordt er niet gegeten aan de tafel in de woonkamer. Een aantal respondenten lossen dat bijgevolg op door een 'tweede keukenruimte' te voorzien, zoals de respondent hierboven.

Maar een bijkomende slaapkamer wordt ook soms als 'badkamer' gebruikt. Er worden enkele kasten voorzien en een plaats waar de thuisverzorger de oudere kan wassen. In het geval van Alice, de respondent uit het citaat hierboven, die ook al een kamer als 'keuken' inrichtte, is dat om dat de 'oorspronkelijke' badkamer niet meer toegankelijk is voor de bewoners. Er staat een (zit)bad waar het koppel niet meer in geraakt. De badkamer is bovendien te klein om naast het bad gewassen te worden door een zorgkundige. In feite wordt de 'echte' badkamer dus amper nog gebruikt.

Het transformeren van slaapkamers naar badkamers en keukens illustreert de nood aan bijkomende ruimten. Het is immers moeilijk te concluderen dat een koppel te groot woont in een appartement met twee slaapkamers, wanneer die tweede slaapkamer noodzakelijk is om te compenseren voor te kleine leefruimtes. Enige voorzichtigheid is dus geboden wanneer we over- of onderbewoning definiëren aan de hand van het aantal slaapkamers.

Naast het belang van bewegingsruimte en het transformeren van slaapkamers, is een derde aspect relevant voor de grootte van de woning: **de ruimte om familie en ander bezoek te ontvangen**. Dan komen we eerst en vooral weer bij de slaapkamers uit. Een aantal ouderen hecht veel belang aan logeerkamers. Zelfs wanneer de kinderen of kleinkinderen (bijna) niet blijven slapen. De mogelijkheid is belangrijk. In de woorden van sociale huurster Cécile (S7): "*Het gebeurt niet veel dat ze komen logeren, maar het gebeurt.*" Claudine (S8), ook een sociale huurster, heeft dan weer een studeerkamer ter beschikking voor haar kleinzoon. De kleinzoon komt uit een groot gezin. Hij gaat bij Claudine de rust opzoeken. Nog andere ouderen hebben slaapkamers ter beschikking voor wanneer de kinderen ooit zouden terugkeren naar het ouderlijk huis. Het gaat hier dan om de 'jonge' ouderen waarvan de kinderen recent het huis verlieten. In onderstaand voorbeeld beïnvloedt die gedachte zelfs de verhuisbereidheid. Het koppel geeft aan in de huidige woning te willen blijven (onder meer) om de zoon een dak aan te bieden wanneer hij uit het buitenland zou terugkomen.

R Vrouw: En nu blijven we hier wonen want we weten niet of [jongste zoon uit Londen] nog gaat terugkomen.

R Man: Ja, maar dat zal hij wel niet doen.

R Vrouw: Als hij dan terugkomt, dan heeft hij nog een woonst. Want dat hebben ze alle twee gedaan he. Ze zijn alle twee of drie maanden teruggekeerd [naar het ouderlijk huis] ... terwijl ze al drie jaar weg waren.

(Annie & Dirk, P1, v & m, 60 & 64 jaar)

Een klein aantal respondenten wijst erop dat ze te weinig plaats hebben om de hele familie te ontvangen. In het eerstvolgende citaat geeft Christine de grootte van haar appartement op als (een van de) reden(en) dat haar dochter niet meer bij haar op bezoek kan komen. Christine heeft momenteel geen contact meer met de dochter. De oorzaken daarvan zijn velerlei. Maar het is sprekend dat de sociale huurster haar appartement als een van de oorzaken van het verloren contact opgeeft. De man in het tweede citaat zegt dat kinderen geen ruimte hebben om bij hem te spelen. Hij meent dat de ruimte in zijn woning hem beperkt tot het uitnodigen van één à twee personen. Een hele familie lukt niet. Aangezien het interview plaats vond in de woonkamer, konden we inderdaad vaststellen dat de man een kleine leefruimte heeft waar net een tafel en twee stoelen in passen.

En toen kwam mijn oudste nog ze. Maar niet veel. Het was altijd zo: ja, maar de kinderen kunnen niet spelen bij u. Maar zo'n appartementje. Ze had er toen al ... vier zeker. Of vijf. Ja, als ge hier met vijf kinderen in zo'n klein appartement ... Dat gaat niet he
(Christine, S2, v, 62 jaar)

I: Heb je hier voldoende plek?

R: Hier is het moeilijk. Als de hele familie zou komen. Voor een kind is het te klein, er kunnen hier geen kinderen spelen. Ik stel mij tevreden, maar een groot gezin, dat kan ik niet uitnodigen. Ne keer één of twee personen. Vijf, zes mensen uitnodigen, wij [ik] kunnen dat niet.

(Guido, P5, m, 61 jaar)

Het laatste citaat is alvast een treffend voorbeeld over hoe het gebrek aan ruimte iemand kan beperken om intensieve contacten te leggen; aangezien bijvoorbeeld bezoek van meerdere mensen moeilijk is. We gaan hier in het derde hoofdstuk (zorg) nog dieper op in.

3.3 Badkamer

Naast de hoogteverschillen (trappen en drempels) en beperkte doorgangen, wordt één ruimte meermaals als ontoegankelijk en risicovol aangeduid: de badkamer. En meer specifiek: het bad met een (hoge) rand om over te stappen. Voor een behoorlijk aantal respondenten is het bad het grootste obstakel in de woning. De respondenten gaan hier op verschillende manieren mee om.

Bij enkele huurders heeft de private verhuurder of SHM een **douche** geïnstalleerd, in de plaats van het bad. Die is beter toegankelijk, maar spaart ook plaats uit in de badkamer, waardoor er meer bewegingsruimte is. Dat is echter niet vanzelfsprekend in een huurwoning, aangezien de huurder afhankelijk is van het fiat van de eigenaar. We gaan hier verder op in.

Een aantal respondenten heeft daarom **handgrepen** laten installeren. Dat is echter geen garantie op een vlot gebruik van het bad, aangezien men nog altijd over een (hoge) rand moet stappen.

Andere respondenten gaan **op verplaatsing** om zich te wassen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij private huurder Albert (P13) die de douche kan gebruiken van zijn dochter en schoonzoon, die in hetzelfde appartementsgebouw wonen. Yolanda ging vroeger naar het medisch centrum, centraal in Nieuw Gent, waar ze woont, om daar een douche te nemen. Maar aangezien de afstand tot aan het centrum te groot geworden is, laat ze zich nu wassen in de keuken. Met de hulp van een zorgkundige.

R: Het is met in een bad stappen, daarmee, dat doe ik niet meer. Vroeger ging ik naar het centrum hier, om te douchen. Maar nu is die afstand te ver om te lopen.

I: Hoe ver is dat?

R: Dat is feitelijk niet ver ze. Maar voor mij is het wel ver. Maar vroeger ging ik daar douchen. Omdat ik al uit dat bad gevallen ben. En nu wassen ze mij in de keuken. Alle dagen. Of in de week, als ik vroeger weg moet, mijn verzorgende doet het dan.

(Yolanda, S5, v, 78 jaar)

Andere ouderen volgen Yolanda en wassen zich of **laten zich wassen** in de keuken of aan de wastafel in de badkamer. We verwijzen hiervoor ook terug naar de respondenten die hun slaapkamers 'ombouwden' tot provisoire badkamer. De 80-jarige Maria in volgend citaat heeft 'een heilige schrik' van haar bad en zet zich op het deksel van het toilet om zich te laten wassen.

R: En hier is de badkamer. Ik heb een douche, maar ik kan er niet meer in [douche in bad].

I: Is het aan de lavabo dat ge u wast dan?

R: Ja. Maar ze komen mij wassen ook ze. Ik doe de wc dicht en ik zet mij daar. Maar ik heb een heilige schrik van dat bad.

(Maria, P14, v, 80 jaar)

3.4 Vallen in de woning

Nu we de voornaamste mobiliteitsobstakels in de woning kennen, werpen we een blik op wanneer het mis kan gaan. We weten immers dat net geen 30% van de Gentse ouderen het afgelopen jaar gevallen is. Bij de 80-plussers gaat het om 40%. Bovendien stijgt het valrisico bij ouderen, naarmate men over een kleiner inkomen beschikt (Verté et al., 2018).

Tijdens het 'plattelandsonderzoek' (De Decker et al., 2018) was 'vallen' een heel moeilijk bespreekbaar onderwerp. Als de respondenten er al over wilden spreken, weten ze het vallen aan toeval. De val was dan te wijten aan een laddertje dat inklapte of een stoel die niet op de juiste plek stond. Zelden werd vallen in de woning als een wederkerend probleem gezien, laat staan als symptoom van ouder worden en mobiliteitsverlies.

Die kaarten liggen hier helemaal anders. De respondenten praten vrijuit over de keren dat ze vielen. Sommigen beginnen er spontaan over. Bovendien nemen de meeste respondenten het onderwerp ernstig. Ook dat is een verschil met de plattelandsrespondenten, die beweren dat toeval speelt. Waar de respondenten in voorliggend onderzoek de drempels in de woning wisten liggen, deinsden de plattelandsrespondenten er niet voor terug hun woning als veel toegankelijker voor te stellen dan die daadwerkelijk was. We opperden dat het verschil in eigenaarschap (eigenaars versus huurders) het verschil in 'eerlijkheid' over die drempels zou kunnen verklaren. Dit gaat echter niet op voor het vallen in de woning.

Geneviève, een 83-jarige sociale huurder wachtte niet op een vraag over vallen. Ze vertelt spontaan over een recent bijna-val-incident en voegt eraan toe dat het onvoorspelbaar is of 'rap gebeurd'. Claudine (het tweede citaat) verklaart dat vallen een probleem is. Haar knieprothesen belemmeren haar om zelfstandig recht te geraken. Toch heeft de 84-jarige huurder nog geen actie ondernomen om het vallen te voorkomen.

*Ik kom langs hier; naar het toilet, en ik sla toch wel door mijn knie, maar ik kon mij nog net vasthouden aan mijn wasrek. Dus ik zeg: allez, zo rap is het dus gebeurd. Twee keer heb ik dat gehad.
(Geneviève, S9, v, 83 jaar)*

I: Hier in huis nog nooit iets tegen gekomen?

R: Ne keer over mijn eigen voeten gevallen (lacht). Maar dat is een probleem he. Als ik val, geraak ik niet meer recht. Ik heb twee kunstknieën en ik kan er niet op steunen. Ik heb mij toen zo moeten voortschuiven. Tot dat ik iets heb om mij recht te trekken. Maar dat is nog maar één keer voor gevallen.

I: Waaraan trekt ge u dan recht?

R: Op mijn poep zo voorts gedaan tot aan mijn zetel.

(Claudine, S8, v, 84 jaar)

Een aantal respondenten gebruikt zelfspot, wanneer ze spreken over de keren dat ze vielen. Het onderwerp wordt dan wel niet uit de weg te gaan, er is vermoedelijk ook geen sprake van volledig schaamteloze communicatie.

I: Ben je al eens gevallen?

R: Ja, maar het was van te veel te drinken (lacht). (...) Soms [is het moeilijk] om recht te komen. Het is een beetje balanceren, en zorgen dat den achterkant [van het lichaam] omhoog geraakt (lacht).

(Albert, P13, m, 84 jaar)

3.5 Hulpmiddelen

Hulpmiddelen zoals een rollator, looprek of wandelstok kunnen hulp bieden bij de mobiliteit in en rond de woning. Maar er zijn ook middelen die dienst kunnen doen wanneer er 'al iets is gebeurd', zoals een val of een ongeluk, zoals een alarmsysteem. We denken dan aan alarmsystemen, maar ook telefoons worden gebruikt in geval van nood. We zien we de hulpmiddelen dus vrij breed. We starten met de mobiliteitsondersteunende middelen, daarna bespreken we de alarmerende hulpmiddelen zoals telefoons, personenalarmsystemen of brandalarmen.

3.5.1 Mobiliteitsondersteuning

In onderzoek naar wonen en ouder worden, zijn ook mobiliteitsondersteunende hulpmiddelen relevant. Wanneer ouderen bijvoorbeeld in een woning wonen met smalle doorgangen, is het mogelijk dat men niet kan passeren met een rollator.

Uit de interviews blijken drie zaken relevant. Ten eerste, geven respondenten aan dat ze de hulpmiddelen enkel buiten gebruiken, en dus niet in de woning. Ten tweede, lijken sommigen zich te schamen voor het gebrek van hulpmiddelen en ten derde wordt de aankoop en/of het gebruik ervan uitgesteld.

Ten eerste is de binnenruimte vaak te klein om hulpmiddelen te gebruiken. Een wandelstok neemt weinig plaats in, maar op een rollator zijn de doorgangen in de woning vaak niet voorzien. Sommigen gebruiken de rollator om die reden niet binnen. Anderen zeggen hier ooit plaats voor te zullen maken en bijvoorbeeld een kleinere tafel te kopen, zodat de doorgang verbreedt. Het niet-gebruik van de rollator kent niet per definitie een directe link met de gemiddeld kleinere woningen in de stad. Ook op het platteland verklaarde men dat de rollator te groot is om binnen te gebruiken. Wanneer het gebruik van een rollator binnenhuis niet vanzelfsprekend is, is een rolstoel dat zeker niet. Zo ook bij de partner van de 60-jarige Ann.

Stel dat hij in een rolstoel terechtkomt, wat wel reëel is, dan lukt het niet. Hij kan hier niet draaien of keren.
(Ann, P11, v, 60 jaar)

Hulpmiddelen worden wel vaker buiten gebruikt. Dat komt vermoedelijk omdat straten en voetpaden minder goed gekend zijn dan de eigen woning. In de eigen woning weet men waar er een tegel losligt of hoeveel plaats er is tussen de wand en de kast. Buiten is dat onvoorspelbaarder. Er kan een put in het voetpad zijn die er gisteren nog niet was. Maar het kan buiten ook plots hevig beginnen waaien of regenen. Binnenshuis zijn die factoren meer onder controle.

Als ik hierbinnen ben, gebruik ik mijn stok niet. Ook niet in de cafetaria he [lokaal dienstencentrum dat deel uitmaakt van het appartementsgebouw]. Maar ga ik naar buiten, ik durf zelfs van het voetpad niet stappen he [zonder stok].
(Geneviève, S9, v, 83 jaar)

Net omwille van de beperkte grootte van de woning en de eerder smalle doorgangen, hebben veel respondenten geen hulpmiddelen nodig. Stoelen, tafels, rugleuningen van zetels, bieden ook steun. En op trappen vertrouwen de ouderen eerder op de leuning dan op een stok.

Hierbinnen kunt ge u aan alles vasthouden he. Overal hé. En als ik val? Ah ja dan val ik op mijn zetel misschien.
(Johanna, S10, v, 70 jaar)

I: Ge hebt zo'n stok staan, lukt dat in huis?

R: Ik heb dat hier niet van doen, ik heb overal iets om mij vast te houden. Het is voor buiten. Ik heb ook zoiets om iets op te rapen. (...)

I: En hebt ge een rollator of zo?

R: Ik heb dat nog gehad. Maar ge rijdt hier overal tegen, dus ja. Ik kan mij hier overal vastpakken.
(Yolanda, S5, v, 78 jaar)

Eén respondent gebruikt haar rollator enkel binnenhuis om boodschappen te vervoeren van het gelijkvloers naar haar appartement. Hoewel ze dan vaak voor de kinderwagen van haar kleinkinderen opteert, omdat die meer goederen kan verplaatsen dan het mandje van de rollator.

I: En gebruikt je die [rollator] binnen?

R: Nee, enkel als ik mijn boodschappen moet verhuizen van beneden naar boven. Maar ik gebruikt meer die buggy, omdat er daar meer in kan [lacht].

(Anne-Marie, P3, v, 67 jaar)

De mobiliteitsondersteunende hulpmiddelen worden dus voornamelijk buitenshuis gebruikt worden. Dat gebruik is nochtans niet evident. Er blijkt, en dit is een tweede relevante bevinding, een zekere gêne mee gepaard te gaan. Semantiek is hier cruciaal. Sommigen zeggen letterlijk 'te trots' te zijn. Of 'beschaamd' om met een stok te lopen, zoals in het eerste citaat. De 83-jarige zet het gebruik van een

wandelstok daarbij af tegen zelfstandig zijn of 'mijn plan trekken'. Bij anderen is het subtieler. Zo verwijst de 84-jarige Albert (P13) naar het 'gehandicaptentkarreke' van zijn overleden vrouw als hij het over een scootmobiel heeft. Of zegt Bernadette over haar buurvrouw: "zij heeft *al* een rollatorke (verkleinwoord) nodig." Terwijl zij zelf 'goed' doorstapt (zie citaat 2).

Den eerste keer als ik daar mee buiten kwam ... ik zeg: miljaar. Maar zoveel mensen die er met een stok lopen? Ik was beschaamd. Ik kon altijd mijn plan trekken, maar nu heb ik er mij over gezet.

(Geneviève, S9, v, 83 jaar)

Er is hier een madammeke en die zegt: als ik je zie passeren, ge stapt gij altijd zo goed door. Zij heeft al een rollatorke nodig.

(Bernadette, P16, v, 80 jaar)

Net als in het onderzoek naar vergrijzing op het platteland (De Decker et al., 2018) stellen de stadsrespondenten het gebruik van hulpmiddelen uit. De respondenten formuleren sterk de wens om zo lang mogelijk zonder hulpmiddelen door het leven te gaan. Dat onderschrijft ook de conciërge van sociale woningen met een groot aandeel ouderen (zie citaat 1). Verschillende ouderen drukken ook de hoop uit om niet meer in leven te zijn, wanneer het gebruik onontbeerlijk wordt (zie citaat 2). Die eerder 'fatalistische' manier van communiceren zien we regelmatig opduiken in dit onderzoek en kwam in het 'plattelandsonderzoek' weinig naar voor.

Als ik zeg: een rollator zou dat niet goed zijn voor u? "Wadde? Een rollator? Ge zijt gij niet goed zeker?" zo echt zo een karakter. Anderen just hetzelfde: die ene ging al met een wandelstok. "Wadde? Een rollator?"

(Conciërge)

I: En die rollator die daar staat, gebruikt ge die soms?

R: Ik niet nee, ik ben nog veel te goed. Ik heb zo'n stapperke voor in huis ook. En een elektrische rolstoel. Wat had zij (vrouw) nog? Ik heb materiaal genoeg. Ik hoop dat ik het zelf nooit nodig heb. Dat ik tegen dan (doet teken: er niet meer ben).

(Albert, P13, m, 84 jaar)

Opvallend is wel dat verschillende respondenten die de hulpmiddelen niet (wensen te) gebruiken, ze wel in huis hebben. Twee beweegredenen kunnen hier aan de basis liggen: ofwel is men vooruitziend en heeft men de middelen in huis voor wanneer ze nodig zijn. Ofwel zijn de hulpmiddelen aanwezig, maar zorgt het uitstelgedrag ervoor dat ze nog niet gebruikt worden.

Net als Albert hierboven, gebruikt Maria (P14), een tachtigjarige private huurder, haar rollator als plantenstaander. Beiden hebben de rollator een plek gegeven in het interieur en de horizontale vlakken versierd met planten en bloempotten. Albert vormt hier een uitzondering, aangezien hij het materiaal van zijn overleden vrouw in huis heeft. Maar Maria, net als verschillende andere respondenten, heeft het ooit zelf aangevraagd, maar (nog) nooit gebruikt. De 61-jarige Marleen (P7) is via omwegen ook aan een gratis rolstoel en krukken geraakt (zie eerste citaat). Ze heeft het materiaal voor wanneer het 'nodig zou zijn'. De vrouw in het tweede citaat schafte een rollator aan na een hartoperatie. Ze noemt het 'gerief dat ge in huis hebt' voor het geval er iets zou gebeuren.

Ik blokkeerde. Ik lag hier. En dan heb ik ne keer een rolstoel gevraagd bij Partena. Vre raar. Ik moest daar huurgeld voor betalen. En die maatschappelijke belde mij, ze kende mij wel goed. En ze zei: X, ik heb goed nieuws voor u. ze weten hier niet wie nog een rolstoel heeft en wie niet. En ik had één, dus ik mocht hem houden. Zo ben ik aan krukken geraakt ook. Dus ik heb krukken staan, als het nodig zou zijn.

(Marleen, P7, v, 61 jaar)

Het is een doodgewone rollator, maar het is gerief dat ge in huis hebt he, als er iets gebeurt. Na mijn hartoperatie heb ik twee minuten op zo'n loopband gestaan. En dan heb ik gezegd: nooit niet meer! Omdat ik bang was. En dan deed ik met die rollator rondkes in de kinezaal.

(Anne-Marie, P3, v, 67 jaar)

3.5.2 Alarmerende hulpmiddelen

We onderscheiden hulpmiddelen die men kan gebruiken om alarm te slaan na een val (zoals het personenalarmsysteem of de telefoon) en rookmelders.

Alarm slaan na een val

Personenalarmsystemen (PAS)¹⁸ staan toe om, vaak via een druk op een knop, hulp in te roepen in noodgevallen. Er treedt een gelijkaardig uitstelgedrag op als bij de andere hulpmiddelen. Men wil enkel een PAS aanschaffen indien men echt niet goed meer ter been is. Hoewel de sociale huurder in onderstaand citaat er ook op wijst dat het moment dat een alarmsysteem nodig is, misschien wel samenvalt met het moment waarop verhuisd dient te worden. Meer hierover in het hoofdstuk 'verhuizen'.

I: Ge hebt van die alarmsystemen ook he.

R: 'K weet maar dat doen we nog niet.

I: Hoe komt het?

R: Dan moet het al erger zijn he.

I: Vanaf wanneer is het erger dan?

R: Ja. Nee ... als ge niet meer uit de voeten kunt gaan ... maar dan zouden we toch ergens binnen gaan.

I: Waar dan?

R: Ja ... een sociale assistentiewoning.

(Alice, S6, v, 74 jaar)

Een andere reden om geen PAS aan te schaffen is de kostprijs ervan. Voor het systeem moet immers een huurprijs betaald worden. Als de ouderen het alarmsysteem nog niet nodig achten, zijn ze ook niet bereid het huurgeld te betalen. En zelfs wanneer het nodig is, is het volgens de 80-jarige uit Sint-Amandsberg te duur.

I: Ge hebt van die bandjes die ge rond uw pols kunt doen he?

R: Nee. Dat niet. Als ge het allemaal bekijkt en berekent, vind ik het duur. Dat is iets dat ze gratis zouden moeten geven. Als ge nen oproep moet doen, is het nog ne keer zoveel geld.

(Maria, P14, v, 80 jaar)

Een alternatief zou de vaste telefoon of gsm kunnen zijn. Die eerste is uiteraard maar op beperkte plaatsen bereikbaar, maar ook een gsm ligt niet altijd binnen handbereik. Nochtans verklaren verschillende ouderen hun gsm altijd bij te hebben, zoals in het eerste citaat. Die vrouw heeft eveneens een snelfunctie om iemand te bellen in nood, een SOS-knop achteraan de gsm. De 89-jarige in het tweede citaat had het 'geluk' in de buurt van de zetel te vallen, waar haar gsm ook altijd ligt. De 84-jarige uit het derde citaat rekent ook op haar gsm. Ze neemt het toestel mee naar de plaatsen waar zij zich bevindt, maar beseft ook dat ze ervan op de grond niet altijd zal aan kunnen.

¹⁸ Een personenalarmsysteem is een bakje (ergens in huis, als halsketting of als polsband) met een knop waarop ouderen kunnen drukken in noodgevallen. Vooraf opgegeven personen krijgen dan een telefoontje. We hebben het hier over de basis alarmsystemen. Er zijn ook al 'slimme' systemen op de markt, die bijvoorbeeld een val detecteren of als rook/CO-detector fungeren. Zie <https://www.vlaanderen.be/nl/vlaamse-overheid/persberichten/7560-personenalarmsystemen-voor-zorgbehoevende-ouderen>.

Er zijn mensen die blijven liggen ook. Maar ik heb altijd mijn gsm bij mij. En dan duw ik op die knop (sos-knop). Ik weet niet wie ik heb opgegeven, die gebeld wordt.

(Cécile, S7, v, 74 jaar)

I: Ben je al eens gevallen?

R: Ja. Ik heb dan op mijn poep gezeten en heel het huis rondgedweild. Ik ben ne keer uit de zetel gevallen ook. Mijn poef slierde weg. Ik heb mijn zoon moeten bellen he.

I: Hoe hebt ge hem gebeld?

R: Als ik in de zetel zit, heb ik altijd mijn gsm bij mij. Dat is gemakkelijk he.

(Gerda, S13, v, 89 jaar)

I: Wat zou je doen moest ge niet recht geraken?

(stilte)

R: Dat weet ik niet. Dat weet ik niet. Gewoonlijk, de plaats waar ik bezig ben, ligt mijn gsm. Gewoonlijk [met nadruk]. Kijk, hij ligt daar. Maar als ik val, geraak ik er niet aan he. Ik moet mij maar recht halen. Ik ben niet van zinnen om alle maanden ne keer te vallen.

(Claudine, S8, v, 84 jaar)

Enkele respondenten gebruiken geen ‘alarmerende’ hulpmiddelen, maar zijn toch al in een benarde situatie terecht gekomen. Ze roepen dan ‘letterlijk’ de hulp in van personen die nabij zijn. In casu: de burens. Dat is niet vanzelfsprekend. In het eerste citaat vertelt een 80-jarige vrouw dat ze ‘s ochtends viel en pas ‘s avonds door de burens werd ‘bevrijd’. De burens zijn niet aanwezig overdag omdat ze gaan werken zijn, of omdat ze de woning weinig, omdat ze ‘zelf invalide’ zijn. In het tweede citaat is een 74-jarige vrouw met een minder mobiele partner aan het woord. De partner is al meermaals gevallen, maar de vrouw kan de man niet recht helpen. Ze roept dan hulp in bij de burens; zij het niet zonder enige remming. Als de man ‘s nachts zou vallen en de buurman zou al slapen, zou de vrouw de ambulance bellen. Bovendien kunnen we ons afvragen of die burens, als ze de hulpkreet al horen, wel binnen geraken. De hulp van de burens komt uitgebreider aan bod in het hoofdstuk over informele zorg.

I: Ben je hier al eens gevallen?

R: Ja. En mijn poes weet dat. Ik ben op die kamer nog gevallen, om ‘s morgens kwart na tien. Dat kunt ge niet na vertellen. Ik ben dan op mijn gat naar de living gekomen. Maar er is hier niemand om te helpen overdag. Ofwel zijn ze zelf invalide, ofwel zijn ze gaan werken. En ik ben ten slotte bevrijd om kwart na 7 ‘s avonds.

I: Wat hebt ge dan gedaan?

R: Als ik de lift hoorde, roepen he!

(Maria, P14, v, 80 jaar)

R: [buurman] heeft hem toen geholpen, om hem recht te trekken. En die van het tienste. Want ik kan ook niet. (...) ‘t Was ‘s nachts. Ik mag (buurman) altijd roepen zegt hij. Maar ik heb gekeken of er nog licht was (brandde). En hij was nog wakker.

I: Anders zou je hem niet willen storen?

R: Ah neen! Dan zou ik de ambulance gebeld hebben. Maar er is wel een dokteres dan geweest. Den eerste keer heb ik hem kunnen helpen. Maar de tweede keer en de derde keer ...

(Alice, S6, v, 74 jaar)

De afwezigheid van rookmelders

Rookmelders zijn verplicht in alle Vlaamse huurwoningen in Vlaanderen. De Woonsurvey 2018 wees uit dat de sensibilisering vanuit de Vlaamse overheid een effect heeft gekend, waardoor velen nu rookmelders in huis hebben. Minder mobiele ouderen kunnen, meer nog dan anderen, voordeel halen uit rookmelders. Minder mobiele personen kunnen immers minder snel reageren bij brandgevaar. Bij ouderen bestaat eveneens de mogelijkheid dat het geheugen erop achteruitgaat en er bijvoorbeeld brand ontstaat door vergeetachtigheden in de keuken. Hoewel de respondent in onderstaand citaat de schade beperkt kon houden, toont het ook aan dat een brand snel kan ontstaan.

Ik ben hier over veertien dagen wat tegen gekomen. Ik heb brand gehad. Ik laat altijd een kaarske branden voor mijn man. Al 12 jaar he. En mijn venster stond open. En er was nogal veel wind. En dat vlammeke was in de keukenrol geslagen. Ik heb die keukenrol genomen, het is uit mijn hand gevallen en ik had een gat in mijn tapis plein. Mijn tafellakens waren verbrand. Mijn tafel ook. Maar geen gat in. Mijn zoon zei: ma, het is gedaan met uw kaarskes he. Nu heb ik zo'n kaarske op pillen [batterijen] he.

(Gerda, S13, v, 89 jaar)

Hoewel de Woonsurvey uitwees dat meer en meer Vlamingen over rookmelders beschikken, zijn rookmelders bij onze respondenten echter eerder uitzondering dan regel. Bijna iedereen is ervan overtuigd dat de rookmelder niet nodig is 'omdat het toch niet zal branden'. Opvallend is dat de meeste bewoners wel in het bezit zijn van een of meerdere rookdetectors maar dat ze deze er ooit hebben afgehaald. Dat gebeurde meestal omdat de detector lawaai maakte (zie citaat). Anderen hebben er liggen, maar zijn er nog niet toe gekomen ze op te hangen. Nog een andere respondent heeft nooit de batterijen vervangen. Aangezien sommige respondenten minder goed ter been zijn, is het vaak niet evident om op een ladder te gaan staan en de batterijen van de melders te vervangen.

De batterij was leeg dus dat is lawaai tot en met. Ik weet al niet meer wie, iemand heeft er hem af gehaald. En nu krijgen ze hem er niet meer op. Ik ga gene meer gaan kopen ze. Als hij weer zo lawaai begint te maken. Gaat het nu nog beginnen branden? Ik woon hier 29 jaar.

(Maria, P14, v, 80 jaar)

Zoals eerder vermeld bij de woningaanpassingen, hebben sommige ouderen schrik voor de kosten die de verhuurder zal doorrekenen. Zo ook bij de installatie van rookmelders, die nochtans de verantwoordelijkheid van de verhuurder zijn. In onderstaand citaat zegt Hugo dat hij niet wil dat de eigenaars rookmelders komen hangen. Hij zal ze zelf installeren, wat tot dusver nog niet gebeurd is.

I: En rookmelders?

R: Nee. Ik heb het al gezegd: dat moeten ze niet doen, ik zal ze zelf wel hangen. Want we gaan het tiendubbele betalen, als zij het doen. Ik weet zelfs niet of het verplicht is.

(Hugo, P10, m, 64 jaar)

3.6 Aanpassingen

Wat als de woning gebreken vertoont of niet geschikt is voor de oudere bewoners? Wie staat er in voor de aanpassingen? In tegenstelling tot het onderzoek naar ouder worden op het platteland (De Decker et al., 2018), dat overwegend eigenaars kende, zijn hier verschillende actoren betrokken bij het uitvoeren van woningaanpassingen. Bij de sociale huurders zijn de SHM's verantwoordelijk, bij de private huurders de eigenaars of de makelaars die het verhuur regelen.

We zien 'aanpassingen' breed. Zowel het herstel van een lekkende kraan als aanpassingen in functie van de mobiliteit van de bewoners. We kiezen ervoor om ons niet te beperken tot die laatste, aangezien het uitblijven van andere herstellingen ook een grote impact kan hebben op het wonen van ouderen. Zo kunnen ouderen die slechter ter been zijn, (kleine) herstellingen vaak ook niet zelf uitvoeren. En omdat het hier over minder kapitaalkrachtige personen gaat, is ook de kostprijs van de herstellingen - of van het uitblijven ervan - extra relevant. Aangezien vooral de aard van de relatie tussen huurder en verhuurder belangrijk blijkt te zijn, wordt hieronder niet opgesplitst naar 'soort' herstellingen (groot, klein of aanpassingen aan de mobiliteit van de bewoner). Omwille van een verschillend regulerend kader maken we een onderscheid tussen de private en sociale huur.

3.6.1 Rol van de private verhuurder

Zowel het GWO 2013 (Winters et al., 2015) als de Woonsurvey 2018 (Heylen & Vanderstraeten, 2019) doen vaststellen dat de overgrote meerderheid van de private huurders (80%) hun relatie met de verhuurder als goed tot zeer goed bestempelt. Als er wrijvingen zijn, wijzen de huurders in eerste plaats op problemen m.b.t. onderhoud en herstellingen. Andere conflicten betreffen doorgaans het betalen van de huur.

Die tevredenheid lijkt veel lager te liggen bij de respondenten die wij spraken. Een meerderheid van de door ons bevroegde private huurders geeft aan dat het contact met de eigenaar moeizaam verloopt, zeker wanneer het op herstellingen aankomt. Velen gaan er daarbij van uit dat de verhuurder de opbrengst van de woning als voornaamste objectief heeft en dat het welzijn van de bewoners ondergeschikt is. Richard, een 95-jarige Brugse Poorter (P15) besluit, wanneer de eigenaar niet komt opdagen voor een herstelling: *“als hij [de verhuurder] op het einde van de maand maar zijn geld heeft.”* Nicole (P8) veralgemeent: *“met die eigenaars is dat zo, ze verhuren het voor de opbrengst”*.

Verskillende ouderen geven dan ook aan dat de relatie onpersoonlijk is. Sommigen zien de verhuurder (bijna) nooit. In bepaalde gevallen komen enkel klusjesmannen over de vloer en is er geen rechtstreeks contact met de eigenaar van de woning. In andere gevallen verloopt alle communicatie via een vastgoedkantoor. Verschillende ouderen betreuren dat en hebben het gevoel geen rechtstreeks aanspreekpunt te hebben. Wanneer ze vragen hebben over herstellingen, blijven die, volgens de respondenten, vaak onbeantwoord. In onderstaand citaat heeft de 64-jarige man enkel contact met een vastgoedkantoor. Hij heeft de indruk dat zijn problemen er niet serieus worden genomen en herstellingen lang uitblijven.

R: Vorige winter, had ik geen chauffage. Het jaar daarvoor had ik geen warm water.

I: Voor langere tijd?

R: Vorig jaar had ik drie weken geen chauffage.

I: Hoe komt dat?

R: Ja, ... is dat nu mensen foppen? Ik weet niet wat dat is. Gij doet al wat dadde moet doen en zulder ... en het is niet mij alleen he. De burens zeggen het ook: bij ons is het ook zo. Maar niet zo erg.

(Hugo, P10, m, 64 jaar)

In extremere gevallen zouden de verhuurders, volgens de respondenten, met gerechtelijke stappen dreigen. Volgens de 80-jarige Maria (citaat 1) was dat het geval voor het herstel van een parlofoon en een boiler. De huurder verklaart dat de parlofoon nooit gewerkt heeft en wou in eerste instantie niet mee betalen voor de boiler. Marleen (citaat 2) werd ‘voor de rechter gesleept’ omdat ze de huur niet had betaald, naar eigen zeggen als drukkmiddel om bepaalde herstellingen uit te laten voeren. Het proces had een sterke emotionele impact op de respondent, temeer omdat ze schrik had uit huis gezet te worden. Door onderling overleg, buiten de rechtbank om, meent de respondent wel een schikking gevonden te hebben.

Ze [verhuurder] zei op een gegeven moment: nu moogt ge een advocaat verwachten. Maar ik sta recht in mijn schoenen; ik heb al willen betalen, gewoon om ervan af te zijn. Het ging hem om een nieuwe parlofoon. En een weerstand in de boiler. Die boiler was kapot. Ik woon hier 29 jaar, de parlofoon heeft nooit goed gewerkt.

(Maria, P14, v, 80 jaar)

I: Heb je voor de rest een goeie verstandhouding [met de verhuurder]?

R: Dat is puur zakelijk he. Ze heeft mij onlangs nog voor de rechter gesleept. Het was ook wel niet zo slim van mij. Ik had een aantal maanden, ik heb ze wel verwittigd, maar ja, wettelijk mag het niet. Van: als je dit niet komt herstellen, betaal ik mijn huur niet. Je mag dat doen, maar dan moet je de huur parkeren op een aparte rekening. Dat had ik niet gedaan. Gelukkig heeft ze de extra kosten van het proces wel laten vallen. Gelukkig. (...) Ik heb uiteindelijk naar haar gebeld, want ze was aan het dreigen en het doen. Ze had mij een opzegbrief gestuurd. Dus ik sloeg dan in paniek natuurlijk. Mijn vrienden zeiden: het enige dat ge kunt doen is met haar gaan babbelen. Ik heb haar dan gebeld en gezegd: mevrouw, ik sta opgeschreven voor een sociale woning, dat is al een tijd geleden. Het kan nog jaren duren. Maar voor mij is het simpelste dat ik kan wonen tot ik een sociale woning heb. Dus ik zou hier heel graag blijven wonen. En dat heeft ze toch aanvaardt. En dan was ze plots menselijk. Ze heeft mij niet buiten gezet.

(Marleen, P7, v, 61 jaar)

Slechts een kleine minderheid van de respondenten is tevreden over de rol van de private verhuurder met betrekking tot de herstellingen. Zo vertelt de 62-jarige Hilde (P12) dat de eigenaars van haar woning ‘zulke goeie mensen’ zijn. Ze illustreert dat met een verhaal over een kraan van de wasmachine die af brak, en de verhuurders die onmiddellijk ter plaatse waren om het lek te herstellen. Een andere respondent, Dirk, wijst erop dat verhuurders die verschillende woningen hebben, snel een techniker

kunnen sturen. Dankzij de vele woningen, hebben ze goede contacten met verschillende ‘klusjesmannen’.

Omdat ze zodanig veel huizen bezitten, hebben ze hier zo’n equipe. Klusjesmannen. Ge moet maar bellen en de volgende dag staan ze daar he.

(Dirk, P1, m, 60 jaar)

Een Brits onderzoek naar de woonsituatie van oudere private huurders (Fear et al., 2004) wijst op een gelijkaardige ‘verdeling’: sommige eigenaars staan getrouwd in voor herstellingen in de woning. Anderen distantiëren zich hiervan en laten bepaalde oudere huurders zelfs in onmenselijke omstandigheden wonen. Fear en haar collega’s wijzen er wel op dat bepaalde eigenaars niet over de middelen bezitten om woningen aan te passen. Dat laatste horen we ook in een interview met Jan Lambrecht, directeur zelfstandig wonen voor ouderen bij de stad Gent. Hij wijst op de afhankelijkheid van oudere huurders van de woningeigenaars, waarbij die laatste soms een laag inkomen hebben en dus niet in staat zijn om de woning die zij verhuren aan te passen (zie ook De Decker, 2013 voor dergelijke situaties, beschreven als *asset rich, income poor*).

3.6.2 Rol van de sociale verhuurder

Bij de sociale huurders zien we gelijklopende frustraties. De ouderen hebben het, in eerste instantie, over herstellingen die uitblijven of onvolledig gebeuren. Zoals: deuren of vensters die worden vervangen, maar kaders die niet worden afgewerkt waardoor er al jarenlang cement los zit rond de vensters en deuren. Of het gaat om kookplaten of dampkappen die door slijtage kapotgaan en niet worden vervangen. Of het gaat om schimmelplekken die slechts deels worden opgevolgd of aangepakt. Vaak krijgen de bewoners te horen dat de verantwoordelijkheid bij de huurder ligt, zoals schimmel die te wijten is aan onvoldoende verluchten (zie citaat). Of, zoals we eerder ook zagen: baden die niet meer toegankelijk zijn voor ouderen en niet worden vervangen door douches. Of wanneer het bad toch door een douche vervangen wordt, maar de douche nog altijd ontoegankelijk is (zie verderop).

De’r zal nooit staan dat het hier overal beschimmeld staat? Moet ge de badkamer ne keer zien? (...) we kregen een klein frigooke van de huisbaas. Maar ze gingen allemaal kapot om die reden (wijst naar vochtplek). Ah ja, het is hier slachthuis geweest he. Op mijn slaapkamer heb ik het ook gehad; waar nu mijn boekenrekken staan. Die is op een gegeven moment ingestuikt. Ik heb een handtas mogen weg smijten: beschimmeld. We hebben het dan allemaal opgekuist. En tegen dat ze weer kwamen; stond het vocht zo weer op den balatum. Dat staat dus dag en nacht open. Op een kier, maar open. Weet ge wat ze mij zeggen? “Mevrouw, u verlucht niet genoeg”. Sorry ze.

(Clara, S12, v, 66 jaar)

In het volgende citaat is een 78-jarige vrouw aan het woord die wacht op een nieuwe vloer. De vinyl tegels in haar appartement komen los. De sociale huisvestingsmaatschappij heeft haar een jaar geleden een nieuwe vloer beloofd. Ondertussen komen de huidige tegels los en veroorzaken ze valgevaar. In het geval van minder mobiele ouderen, zoals in dit voorbeeld, zijn dergelijke herstellingen relatief dringend.

Wanneer gaan ze nu komen? Ze moeten al meer dan een jaar mijn vloer komen maken in mijn slaapkamer. Mijn vloer komt los. Maar zullie [zij] moeten een nieuwe vloer komen leggen, omdat ik anders op de cementen steen zit. In mijn slaapkamer zijn het allemaal tegels [soort vinyl]. Maar ik heb wel gevraagd dat het geen tegels meer zijn. Als er ene loskomt ... ik val regelmatig. Ge moet uw voeten oplichten, dat weet ik ook wel. Maar dat lukt niet altijd. En ge ligt daar dan en dat rechtekomen, dat lukt ook niet altijd. (...) als ge belt voor iets dat gedaan moet worden: ze komen niet.

(Yolanda, S5, v, 78 jaar)

Daarnaast heerst - ook in lijn met de private huurders - de opvatting dat de kosten voor herstellingen vaak verhaald worden op de huurders. Ook voor herstellingen die de verantwoordelijkheid van de verhuurder zijn, zoals het geval is bij slijtage of structurele problemen met leidingen en afvoeren. Vaak wordt er verwezen naar de ouderdom van de woningen en de soms beperkte kwaliteit van de

woningen, als oorzaak van andere problemen. In onderstaand citaat heeft een 70-jarige het in die context over oude kranen die kapotgaan en waar zij voor moet betalen.¹⁹

Als er hier iets mankeert, gelijk een kraan van dertig jaar oud, die kapot gaat, dan steken ze het op ons. En moeten wij het betalen he. En de prijzen zijn niet van de lichtste ze.

(Johanna, S10, v, 70 jaar)

Andere frustraties gaan niet meer strikt over aanpassingen of herstellingen, maar kunnen wel nog in dezelfde context gelezen worden. Het gaat dan bijvoorbeeld over een te beperkte financiële compensatie na een brand of over diensten die niet worden geleverd. Dat is het geval bij verschillende bewoners die zeggen lange tijd een poetsvrouw gehad te hebben voor de inkom en de liften, maar nu al jaren geen poetsvrouw meer zien. Ze krijgen hierover geen informatie van de SHM. Tegelijkertijd zeggen verschillende sociale huurders dat de SHM ‘niet naar hen luistert’.

Er gaan bij onze respondenten heel wat verhalen de ronde over financiële problemen van de SHM's of een slecht management. Zo wordt er verteld dat verschillende technische diensten niet meer voor bepaalde SHM's willen werken, omdat ze niet of te laat zouden uitbetalen. De bewoners vermoeden dat sommige herstellingen uitblijven, omdat de huisvestingsmaatschappij te weinig middelen heeft. Een 64-jarige woont in een recent gerenoveerde sociale woning. Vochtproblemen lagen aan de basis van de nood aan renovatie. Ze kreeg de indruk dat de SHM de huurders verantwoordelijk wou stellen van de vochtproblemen, om zo de kosten voor de renovatie te ontlopen. Ze wijst op de financiële druk, die er volgens haar ook voor zorgt dat er niet meer wordt geluisterd naar de bewoners.

Ja. Het is recent gerenoveerd he. Het was hier allemaal slecht, slecht, slecht. Ik dierf mijn raam niet meer opendoen, uit schrik dat het uiteen ging vallen. Ook de isolatie was heel slecht. Veel problemen met waterinsijpeling, niet alleen bij mij. De huisvestingsmaatschappij heeft dat dan nog in de schoenen van de huurders proberen schuiven, dat we niet genoeg verluchten. Maar dat is, ja ... allez. Een kennis van mij, zij heeft klacht in gediend. (...) onder mijn schuifraam kwam er water binnen, omdat het huis rot was. Maar dat was maar het laatste jaar. Het is hier [naam SHM]. De druk is zo groot. Ze zitten ook met een tekort aan financiële middelen. Er wordt niet meer geluisterd naar de bewoners.

(Helena, S14, v, 64 jaar)

Net als in het citaat hierboven, zijn de sociale woningen soms aan ‘grootschalige’ aanpassingen toe. Enkele sociale huurders kregen relatief recent dubbel glas, brandveilige voordeuren, gevelisolatie, etc. De huurder zijn tevreden met zulke aanpassingen, aangezien het een effect heeft op de energiefactuur.

R: Over een paar jaar hebben ze grote renovaties gedaan. Dubbel glas. Een nieuwe voordeur. Brandveilig chauffagekot. We hebben wel in de vuiligheid gezeten, maar het is een verbetering he.

I: Ge zijt hier blijven wonen ondertussen?

R: Ja. Ze hebben dat allemaal afgesloten. We hebben er veertien dagen in gezeten. Maar daarachter kuist ge uwen boel op en is het gepasseerd he.

I: En nu hebt ge overal dubbel glas?

R: Ja. Het is nu een jaar of 12 geleden. En het scheelt veel ook. Dat we zoveel niet moeten stoken. Ze hebben toen aan de buitenkant ook isolatie gestoken.

(Claudine, S8, v, 84 jaar)

In een sociaal woningcomplex uitsluitend voor ouderen, werden de baden door douches vervangen. Ondanks tevredenheid over de ingreep, wijzen de respondenten erop dat het niet de meest ‘ouderenvriendelijke’ douches zijn. Ze zijn te glad en hebben nog altijd een opstaande rand, terwijl een inloopdouche toegankelijker zou zijn. Ook enkele huurders uit Nieuw Gent zijn uitgesproken ontevreden over grote werken in hun appartementsgebouw. Daar was de gevel aan renovatie toe, en werd het balkon bij het appartement gevoegd. De keuken is nu groter, aangezien het voormalige balkon daarbij is opgenomen. Maar de huurders zijn hun buitenruimte kwijt. De drie respondenten die in dat gebouw geïnterviewd zijn, opperen dat de SHM beter eerst naar de wensen van de bewoners

¹⁹ Het is in dergelijke situaties als onderzoeker niet in te schatten wie verantwoordelijk is voor het herstel. Volgens het Vlaamse woninghuurdecreet (van kracht voor contracten afgesloten na 1 januari 2019) is het herstel van lekkende kranen de bevoegdheid van de huurder, terwijl de vervanging van kapotte kranen op rekening van de verhuurder komt.

geluisterd had. De respondentent in het gebouw met de 'nieuwe' douches zijn dezelfde mening toegedaan.

3.6.3 Rol van de huurder

Naast de verhuurder, kan - of moet - de huurder ook zelf herstellingen of aanpassingen doen. In tegenstelling tot voorgaande - waar de private verhuurder en de sociale verhuurder of SHM een andere rol innemen en dus apart besproken worden - splitsen we de huurders niet op. We zien hierbij geen verschillen tussen private en sociale huurders. We kijken welke aanpassingen huurders uitvoeren, wie ze uitvoert (zelf of familie) en welke problemen daarmee gepaard kunnen gaan.

De **aard van de aanpassingen** is zeer uiteenlopend. We zagen eerder al dat een minderheid van de sociale huurders hun voormalige (kinder)slaapkamers een andere functie gaven. Zeker de ouderen die al verschillende decennia in dezelfde woning wonen, hebben er al heel wat aan veranderd. Het gaat van de - eerder vanzelfsprekende - schilderwerken, tot de installatie van ingemaakte kasten, keukenkasten en rekken; tot zelfs het herbetegelen van de badkamer, het metselwerk herstellen en een lavabo vervangen. Maar ook extra stopcontacten voorzien. Of de slaapkamer bijkomend isoleren en met gyprocplaten bezetten (zie citaat).

I: Is het hier allemaal goed geïsoleerd?

R: We hebben overal dubbel glas. De slaapkamer ligt op de hoek, dus het is daar wel vrij koud. Die was geïsoleerd, maar ik vond dat niet genoeg. Dus ik heb zelf zo'n raamwerk gemaakt, isolatie en een gyprocplaat ertegen. We komen nu wel toe met de chauffage.

(Piet, P9, m, 64 jaar)

Wie voert de werken uit en **waarom**? Een meerderheid van de respondentent verklaart zelf herstellingen uit te voeren, omdat ze toch technische kennis hadden. Ze deden het zelf, of de partner of de kinderen van de respondent voerde de werken uit. Andere zeggen werken zelf uit te voeren omdat de verhuurder het nalaat, of er te veel geld voor vraagt. De 66-jarige sociale huurder uit het citaat hieronder, woont al geruime tijd in de huidige woning. Haar kinderen zijn er opgegroeid. Haar zoon heeft er, als elektricien, stopcontacten gemaakt en een kookplaat geïnstalleerd. Zelf heeft ze onder meer de kraan in de keuken vervangen. Wanneer dergelijke herstellingen door de SHM gebeuren, komt het volgens de respondent veel duurder uit.

Vre veel stopcontacten hadden we niet. Hij [zoon] heeft er bij gemaakt. Hij heeft dat schoon afgewerkt. Als ge nen elektriker in huis hebt: geen probleem he. (...) Die kookplaat nu heb ik gekregen van mijn zoon zijn vrienden, die die plaat niet meer konden gebruiken. (...) We hebben ne keer een lijst gekregen voor herstellingen van stad Gent [ondertussen is de sociale woning niet meer rechtstreeks in beheer van de stad Gent, wel van een SHM]. Ja mijn oren Pirot. [Reageert verbaasd]. Voor een vuur of een kast vragen ze 1 200 euro. Kom zeg, dan kunt ge het evengoed zelf herstellen he. De kranen heb ik ook zelf vervangen. Nu is er zo één die ik kan uittrekken, dat is nog gemakkelijk.

(Clara, S12, v, 66 jaar)

Eén respondent heeft al redelijk wat werken uitgevoerd in zijn privaat gehuurd appartement - onder andere de isolatie van zijn slaapkamer, zoals hierboven vermeld - in de hoop op een goed blaadje te blijven staan bij de verhuurder. Hij heeft zelf laminaat gelegd en behangt regelmatig. Hij hoopt daarmee dat de eigenaar het zal nalaten van de huurprijs te indexeren en de algemene kosten door te rekenen. Hij vergelijkt zijn factuur met die van de burenen en zegt dat de effectieve kosten hoger liggen dan de provisie die hij nu betaalt.

Wij hebben een heel goede huisbazin. Zij indexeert niet. Aan de andere kant zou er ieder jaar de kosten voor bewoners en eigenaar moeten uitsplitsen. Als het een saldo in ons voordeel is, zou ze moeten terugstorten. Of als er tekort is, zouden we moeten bij betalen. Maar dat doet zij dus ook niet. Ik denk dat ze na 9 jaar wel gaat zeggen: we gaan dat hier eens herzien. Maar voor 800 euro wonen wij hier dus goedkoop he. Laat ons zeggen dat het, alles in, rond de 900 euro is. Ik heb gehoord in andere appartementen, dat gaat vlotjes over de 1 000 euro. Dus ik ga netjes zwijgen en blijven overeenkomen. Ze komt wel regelmatig zien. Of alles hier netjes is. Of we het goed onderhouden. Dat staat in de huurovereenkomst. Zoals die laminaat en zo, dat hebben wij zelf gedaan. Daar was ze wel tevreden over. We behangen regelmatig en zo. Het ziet er hier redelijk uit he?
(Piet, P9, m, 64 jaar)

Zoals uit eerdere citaten ook al blijkt, is het niet altijd de huurder zelf die de werken uitvoert. Vaak schieten de kinderen of kleinkinderen te hulp. De 89-jarige Gerda roept steevast haar kleinzoon in voor herstellingen. Als de 64-jarige Helena het zelf niet kan doen, schakelt ze haar kinderen in.

I: En als er iets moet hersteld worden ...?

R: Mijne kleinzoon die kijkt daar dan naar.

I: Belt ge soms naar de maatschappij als er iets niet marcheert?

R: Nee, nee. Ge zijt beter dat ge het zelf repareert. Want de maatschappij is kostelijk he.

(Gerda, S13, v, 89 jaar)

I: Als er iets moet gerepareerd worden, doet de maatschappij dat dan?

R: Nee, altijd zelf. Ze vragen te veel geld. Of mijn kinderen.

I: Komen ze vaak op bezoek?

R: Niet zoveel, nee. Maar kijk, mijn sjas is nu kapot. Ik heb hem nu open gehaald. En het werkt nog altijd niet. Maar ik heb nu ontdekt dat als ik zelf aan die hendel trek, dat ik nog veel minder water verbruik dan door op dienen kleinen knop te duwen (lacht). Dus ik laat hem gewoon open he!

(Helena, S14, v, 64 jaar)

Het 'vraagstuk' van de herstellingen of aanpassingen brengt een aantal **problemen** naar voor. Verderop zullen we zien dat lang niet alle respondenten kunnen rekenen op *informele hulp*. En zelfs voor ouderen die een beroep kunnen doen op de hulp van familie, is er geen zekerheid. De (klein)kinderen kunnen op reis zijn, of hebben simpelweg geen tijd. In het volgende citaat is Yolanda aan het woord, die hierboven al vermeld werd in de context van haar losliggende slaapkamervloer. De vloer zou wel vervangen worden door de SHM, maar de oudere wijst erop dat ze dan nog altijd de hulp van haar kinderen nodig heeft, om de slaapkamer leeg te maken.

En wanneer gaan ze komen voor de slaapkamer? [voor vloer die los ligt]. Weet ge wanneer dat ze gaan komen? Als de gasten [kinderen] weg zijn op vakantie. Dan gaan ze komen. Maar dan gaan ze moeten wachten ze. Want ik kan alleen die slaapkamer niet leeg maken. En ge kunt hem op voorhand ook niet leeg maken, want ge weet niet wanneer dat ze komen.

(Yolanda, S5, v, 78 jaar)

Bij herstellingen of aanpassingen stelt zich niet alleen de vraag wie wat moet doen, ook de kosten ervan zijn in het geding. Cécile verklaart dat ze haar appartement pas zal verfraaien als ze daar de financiële marge voor heeft. Guido heeft naar eigen zeggen eindelijk een plek gevonden waar hij zich thuis voelt. Hij heeft er ook een periode van thuisloosheid op zitten. Een van de manieren om zich meer thuis te voelen, is zijn woning aanpassen. Maar daar staan uiteraard financiële limieten op.

I: En kunt ge hier overal door?

R: Ah ja dan zou ik die kast en zo wegdoen he. Aanpassingen kosten altijd geld he. Ik zou graag mijn appartement eens verfraaien of verfrissen. Eens behangen of schilderen. Maar ja, dat kost geld he. Ik ga het ook niet met mijn laatste frank doen he. Ik moet nog iets hebben voor mijn eigen.

(Cécile, S7, v, 74 jaar)

I: Wat zorgt ervoor dat ge u hier thuis voelt?

R: Dat ik hier toch al enige jaren zit. En dat ik hier ook al veel veranderingen meegemaakt heb. Ik heb daar eigenlijk ook wel zeer veel voldoening van gehad. Het enige spijtige is het financiële he. Als ge een huis verandert of renoveert, zijn er altijd kosten bij. Ge moogt het nog met tweedehandsstukken doen.

(Guido, P5, m, 61 jaar)

Naast de beperkte mogelijkheid voor ouderen om zelf herstellingen te doen, de bedenkingen bij informele hulp en de financiële kant, zien we tot slot dat sommige *verhuurders* bepaalde aanpassingen *weigeren*. Het gaat hier vaak om de vervanging van het bad door een douche. Zoals we eerder zagen, is een bad voor veel ouderen niet toegankelijk. In het eerste voorbeeld geeft de 84-jarige Albert aan dat hij liever een douche zou hebben, maar dat het 'nog' lukt. Vervolgens zegt de 80-jarige Maria dat ze al heeft voorgesteld de werken zelf te bekostigen, maar dat ze dan nog altijd geen douche mag (laten) installeren. Met als gevolg dat de tachtigers ofwel geen douche of bad kunnen gebruiken, ofwel het risico lopen te vallen.

I: Is er iets in uw appartement dat ge mankeert?

R: Voor mij nu ... ik kan er nog in, maar het is een bad. Moest het mijn eigendom zijn, het zou een douche zijn.

(Albert, P13, m, 84 jaar)

R: Ik heb een heilige schrik van dat bad.

I: En zou je niet liever een douche hebben?

R: Ik heb al gevraagd of ik het zelf mag bekostigen: mag niet!

I: Ook niet als je het zelf betaalt?

R: Nee! Mag niet.

(Maria, P14, v, 80 jaar)

3.7 Buitenruimte

Vier respondenten hebben een tuintje. De meeste anderen hebben een balkon; een beperkt aantal heeft geen buitenruimte. Enkele van de respondenten die een balkon hebben, gebruikt het weinig. Redenen daarvoor zijn: er is te veel zon, er is te veel wind, het is net te smal of te klein om comfortabel op te zitten.

I: Zit ge vaak op het terras?

R: Goh zitten. Het is maar zo (beeldt uit). Heel smal. 't Is goed om een emmer en een dweil op te zetten.

(Mia, P15, v, 95 jaar)

Een eerste reden waarom de oudere huurders geen buitenruimte of geen tuin (enkel een terras) bezitten, is volgens de respondenten het beperkte woningaanbod. Woningen met voldoende private buitenruimte zijn - zeker in de stad - volgens sommige respondenten onbetaalbaar.

Een tweede reden om geen private buitenruimte te hebben, is het gevolg van de voorkeur van de oudere: tuinen vragen te veel onderhoud. In het eerste citaat vergelijkt de respondent zijn vorig appartement met tuin, waar hij kon 'genieten'. Toch mist hij de tuin niet, nu hij op een appartement zonder buitenruimte woont. De vrouw in het tweede citaat linkt een groter terras of 'een beetje groen' aan een probleem met haar arm, dat het onderhoud van de buitenruimte in de weg zou staan. Beiden respondenten zouden dus wel graag over private buitenruimte beschikken, maar zien het onderhoud niet zitten.

I: Waar heb je [vroeger] gewoond met je vrouw?

R: Op Wondelgem. Een rustige buurt. Ik heb er doodgraag gewoond. Dat was een appartement, gelijkvloers. (...) Ik kon mij daar heel goed ontplooien he. Natuurlijk, hier heb ik niks van tuin te onderhouden. Daar moest ik gras afrijden, hagen scheren. Het onkruid uittrekken en al. (...) Als ik nu bij mensen ga die een tuin hebben, en ge ziet daar in de zetel, te genieten. Dat is subliem he. Maar om zelf nog ... ik moest het ook allemaal alleen doen. Mijn dochters zouden ook niet geholpen hebben. Mijn vrouw had eigenlijk ook geen groene vingers. Vandaar dat ik dat voor mijn eigen echt niet mis.

(Luc, S3, m, 64 jaar)

Ik zou niet weten wat ik nog meer kan wensen. Ik zou graag een groter terras hebben, of een beetje groen. Maar anderzijds zou dat toch niet gaan, met mijnen arm.

(Agnes, S11, v, 82 jaar)

Afgezien van de recreatieve functie (tuinieren, vertoeven, genieten van de buitenlucht), heeft buitenruimte ook een praktisch nut. De respondenten die op een appartement zonder terras wonen, missen bijvoorbeeld een plaats om de vuilnisbakken te zetten. Yolanda had vroeger een terras, maar dat is - na een gevelrenovatie van haar gebouw - bij de keuken gevoegd. De vrouw is hierdoor genoodzaakt de vuilniszakken in een kast te steken.

Ik heb twee soorten drank: water en melk. En dat zit in plasticen flessen. Ik steek dat allemaal in de blauwen zak. Uitgespoeld, gaat dat er allemaal in. Maar ik kan er gerust iets uit halen. Er gaat niets in dat niet uitgekuist is he. Anders staat dat daar te stinken. Vroeger hadden we een balkonneke, ze hebben dat weg gepakt en bij de keuken gevoegd. En nu moeten we ons vuilzakken in een kast steken. Dat is ook niet proper he. Ik moet het gewoon in de kast steken.

(Yolanda, S5, v, 78 jaar)

Een alternatief voor de private buitenruimte is de (groene) omgeving dichtbij de woning. Het gaat dan meestal om het parkgebied rond de appartementsgebouwen, waar een kleine minderheid van de ouderen - bij mooi weer - afspreken met burens, om even buiten te zitten. Een respondent, Alice, zegt samen met haar partner soms een wandeling te maken, langs een vaste route rondom het appartementsgebouw en met een stop op een bankje. Andere zien die omgeving iets breder. In het geval van de sociale huurders aan de Watersportbaan bijvoorbeeld, zijn er een aantal respondenten die eens naar de Blaarmeersen gaan, een park met sportfaciliteiten en zwembijver, niet ver van de appartementsgebouwen.

R: Gisteren zijn we wel ne keer gaan wandelen. Aan mijnen arm zo he. Zo op't gemakske. Maar ver kunnen wij niet meer gaan he.

I: Langs waar gaat ge dan?

R: Langs het padje zo. En dan gaan we ons ne keer op't bankske zetten. En soms als er nog mensen zitten, gaan we ons er ne keer bij zetten. Maar in de winter zeker niet he.

I: Just in de zomer?

R: Ja, maar daarom niet alle dagen ze. Gisteren zijn we geweest. Ma kijk vandaag wou hij niet. Ik ging [alleen] ne keer een tourke gaan doen. Maar toen kwam ik u tegen.

(Alice, S6, v, 74 jaar)

Veel respondenten gebruiken de (groene) omgeving van hun woning echter niet (louter) om zelf in te vertoeven, maar wel om naar te 'kijken'. De ouderen geven aan dat ze het belangrijk vinden om 'de seizoenen te zien', zoals de bloesems of het vallen van de bladeren. Respondenten wijzen er eveneens op dat het een tuin is die ze zelf niet moeten onderhouden, maar die door de stadsdiensten onder handen genomen wordt. Of zoals Jos (S4) het formuleert: "kijk, ze rijden mijn gras af!" Maar het gaat niet enkel om uitzicht op groen. Het (stads)uitzicht zorgt er ook voor dat ze zich niet 'opgesloten voelen' (zie eerste citaat). Luc heeft het in het tweede citaat over beide: het uitzicht op het groen, dat elke dag wat verandert en het uitzicht op de stad.

Met dat ik aan den buitenkant woon, en ik heel de stad kan zien, voel ik mij zo niet opgesloten. [Respondent wijst naar het belfort]: Vanavond gaan ze dienen draak op het Belfort laten spuwen he! [trots] (Johanna, S10, v, 70 jaar)

Maar ik ben een natuurmens. Gelukkig, gelukkig, ik weet niet of ge het al gezien hebt? Ik heb hier een fantastisch zicht. Ik zie Flanders Expo. Ik zie Maria Middelaers. Ginder Ikea. KBC gebouw. Dat zijn de sterrecomplexen van den unief. Als het helder weer is, zie ik zelfs de kerktoeren van Drongen. Dat is toch een prachtig zicht he? (...) Ik observeer, als de lente terug in leven komt. Ik kijk alle dagen naar de evolutie door mijn raam. De botjes. De blaren. Dat geeft mij zo'n goed gevoel. Dat geeft mij een nieuw leven. (Luc, S3, m, 64 jaar)

Om die reden wonen heel wat respondenten graag in de hoogte: het uitzicht op zowel groen, als de stad. Dit contrasteert en bevestigt bevindingen uit de Woonsurvey 2018 waar algemeen een grote afkeer t.a.v. hoogbouw naar voor komt (Heylen & Vanderstraeten, 2019). Maar wie in hoogbouw woont, ziet er de voordelen van. Hierbij komen uiteraard de eerder geformuleerde bedenkingen met betrekking tot toegankelijkheid in het achterhoofd: de aanwezigheid van een (goed functionerende) lift en geen trappen om die lift te bereiken.

3.8 Betaalbaarheid

Inzake betaalbaarheid bekijken we de appreciatie van de hoogte van de huur en andere woonkosten. We analyseren echter eerst het inkomen van onze respondenten.

3.8.1 Inkomen

Gezien de aard van ons onderzoek is het normaal dat, enkele uitzonderingen niet te na gesproken, voor een meerderheid van de respondenten het inkomen een pensioen is. Van diegenen die nog beroepsactief zijn, heeft één een inkomen uit werk. Anderen krijgen een werkloosheids- of een invaliditeitsuitkering. De inkomens zijn conform onze onderzoeksopzet: laag. Omdat het inkomen terugvalt, is de pensionering vaak een financieel precair moment. Dat blijkt echter niet bij alle respondenten het geval. Een minderheid heeft zelfs een groter inkomen na pensionering dan voordien. Het gaat dan bijvoorbeeld over personen die voordien een invaliditeitsuitkering kregen. Of personen met een - naar eigen zeggen - kleiner inkomen dan 'inkomensgarantie voor ouderen' (IGO).²⁰ De bewering dat het inkomen erop vooruitgaat, lijkt eerder opmerkelijk. Aangezien het leefloon iets hoger lijkt te liggen dan het IGO. Soms spelen nog andere factoren een rol. In het geval van Piet, een private huurder, ging het om alimentatie. De 64-jarige private huurder had, naar eigen zeggen, een inkomen dat lager lag 'dan iemand die van het OCMW trok', na afhouding van de alimentatie. Nu de kinderen volwassen zijn, een moment dat bijna samenviel met zijn pensionering, heeft de man het financieel veel breder.

Na mijn scheiding had ik, nadat ik mijn alimentatie had betaald, had ik minder dan iemand die van het OCMW trok. (...) Als mijn kinderen begonnen te werken, dan viel die alimentatie weg. En (zoon) is gestorven. Hij was gehandicapt. Hij is 21 geworden. (...) Nu heb ik het goed he. Nu ben ik zelfs rijk. Ik kan zelfs een verre reis doen elk jaar. Ik had nooit gedacht dat ik dat ging kunnen doen, naar een ander continent gaan. (Piet, P9, m, 64 jaar)

Anne-Marie, die privaat huurt, heeft het sinds haar pensioenleeftijd eveneens financieel breder. Haar pensioen ligt 100 euro hoger dan haar werkloosheidsuitkering. Volgens haar volstaat het inkomen om van te leven, maar niet om van te wonen. Aangezien Anne-Marie met een pensioen van 1 200 euro maandelijks 775 euro betaalt aan huishuur en 'syndiquekosten' overschrijdt ze ruimschoots de

²⁰ De inkomensgarantie voor ouderen is een minimuminkomen dat de overheid verstrekt aan 65-plussers die niet over voldoende financiële middelen beschikken. Meer info: <https://www.vlaanderen.be/nl/gezin-welzijn-en-gezondheid/gezondheidszorg/inkomensgarantie-voor-ouderen>.

1/3-grens die de gewenste verhouding tussen woonkosten en inkomen vastlegt.²¹ Anne-Marie is niet de enige die inkomen met huurprijs linkt. Wanneer we de respondenten naar hun inkomen vragen, vermelden de meesten - zowel sociale als private huurders - er spontaan de huurprijs bij. Soms vullen ze dat aan met een berekening van hoeveel er over blijft na het betalen van de huur.

I: Dus ge hebt een kleine 1 200 euro aan pensioen?

R: Ja, en ik had 100 euro minder aan dop. Dus ik ga mij verbeteren. Maar ja, met die huishuur is dat toch te weinig he. Moesten die huishuren deftig zijn, dan zijn dat volgens mij deftige inkomens.

(Anne-Marie, P3, v, 67 jaar)

I: Hoeveel heb je aan pensioen?

R: 1300. En de huur is 700. Dus er schiet niet veel over he.

(Mia, P15, v, 95 jaar)

Verschillende ouderen geven aan dat het pensioen niet volstaat en er dus andere inkomensbronnen nodig zijn. Zo spreekt (1) een minderheid hun spaargeld aan; (2) er is soms geld uit vrijwilligerswerk en tot slot is er (3) voor een kleine minderheid financiële hulp van de familie.

Indien er **spaarmiddelen** zijn, kan dat worden aangesproken. Bernadette, een private huurder, leeft van haar pensioen, de interesten van haar spaargeld en dat van haar overleden partner, en intussen ook van het kapitaal zelf. Die spaargelden raken ooit uitgeput, maar volgens de respondent hieronder nog niet onmiddellijk.

I: Komt ge toe met uw pensioen?

R: Tuurlijk niet! (lacht) Mijn pensioen is 1.500 en oneffen. Vroeger was het 1.450 en dat verhoogt. Omdat ik dat spaargeld vastzet, krijg ik een interest elke maand. En als de interest niet voldoende is, pakken ze er van het kapitaal bij. Ik had een beetje spaargeld en [vriendin die lange tijd inwoonde en overleden is] ook, dus dat was ook voor mij. Als ik te lang leef, gaat het natuurlijk een probleem worden (lacht). Maar normaal moet dat wel lukken.

(Bernadette, P16, v, 80 jaar)

Bij een behoorlijk aantal respondenten is er echter geen spaargeld. Verschillende ouderen, zowel private als sociale huurders, gaan dan ook **bijklussen**. Op het eerste gezicht doen ze aan vrijwilligerswerk, zoals oppas bij andere ouderen via de mutualiteit of toezicht in de naschoolse opvang. Maar vaak blijkt de vrijwilligersvergoeding essentieel om de uitgaven te dekken. Clara krijgt maandelijks een 130 euro als vergoeding voor haar activiteiten als oppas bij Familiehulp. Deze 66-jarige sociale huurder redeneert dat haar pensioen moet volstaan voor haar uitgaven tot de 17^e van de maand. Op dat moment zijn de woonuitgaven al betaald. De 17^e krijgt ze haar vrijwilligersvergoeding gestort en kan/moet ze op haar 'tweede inkomen' overschakelen.

I: Houdt ge nog over na het betalen van huur en elektriciteit en zo?

R: 300 euro. En dan moet ik zien dat er nog genoeg blijft staan voor mijn begrafenisverzekering. Dus ja, dat is gene vetten he. Maar ik ben maar alleen. En nu met Familiehulp, dat is rond de 17de dat ik altijd iets krijg. Voor de voorbije maand zal ik iets van een 138 euro moeten hebben. Dus ik moet zien dat ik met die 300 euro zeker toe kom tot dan.

(Clara, S12, v, 66 jaar)

Marleen is op pensioen en verdient bij als therapeute. Ze geeft vormingen en therapie bij haar thuis. Omwille van de hoogte van de huurprijs (874 euro) in verhouding tot de hoogte van haar pensioen (1 180 euro), is ze ondanks gezondheidsproblemen genoodzaakt te blijven werken. Marleen, die privaat huurt, wil stoppen met werken of enkel werk aannemen dat haar boeit, mocht ze een sociale assistentiewoning toegewezen krijgen. Marleen zit momenteel in een vicieuze cirkel. Een van de redenen dat ze een grote woning huurt, is om de ruimte te hebben om therapie te geven. Bovendien heeft ze ook nog een auto nodig om op de vormingen te geraken. Haar bijverdienste heeft dus een

²¹ Zie eerder: de woonquote bepaalt de verhouding tussen woonuitgaven en inkomen. Algemeen wordt een 1/3e norm aangenomen om over betaalbaar wonen te spreken.

onrechtstreeks effect op de woonkeuze en de beslissing om binnen de private huur niet te verhuizen en enkel een sociale assistentiewoning te overwegen.

I: En hoeveel verdien je nog met je vormingen?

R: Dat maakt een verschil (lacht). (...) ik ben onlangs één gaan geven voor Femma. En daar krijg je 50 euro voor. En dan moet je er nog belastingen op betalen. Ik heb daar drie uur aan gewerkt. Netto kom ik nooit aan die 6 000 euro per jaar. Maar het wordt lastig, ik voel dat. Ik zit ook met een ingedeukte wervel. Ik heb een chronische ziekte. Het is niet van: ik mag werken. Ik moet werken. En het is dat dat ik kwijt zou willen zijn. Als ik morgen een sociale woning of een sociale assistentiewoning zou krijgen, dan kan ik kiezen [met nadruk] wat ik nog doe. Dan pak ik aan wat ik wil. Nu pak ik alles aan.

(Marleen, P7, v, 61 jaar)

Andere ouderen klussen bij om toch maar een extraatje te hebben. Dat extraatje is echter relatief, het gaat hier om mensen met een (zeer) beperkt inkomen. Lucia heeft een betaalbare woning (sociale assistentiewoning), maar een eerder klein inkomen omwille van schulden die nog moeten worden afbetaald. Deze 75-jarige werkt als toilet dame op nachtelijke evenementen. Ze spaart om familie te kunnen gaan opzoeken in Canada. Ze legt ook geld opzij om een koelkast aan te schaffen.

Cécile gaat met de vrijwilligersvergoeding van Solidariteit voor het Gezin een koffie gaan drinken, of ze spaart een half jaar om kerstcadeaus te kunnen kopen. In het kader van het onderhouden van netwerken, zijn dat essentiële uitgaven.

R: En nu mag ik nog 5 000 euro per jaar bij verdienen.

I: Doet ge dat?

R: (lang familie verhaal; heeft nog familie in Canada en wil die ooit gaan bezoeken, vandaar bijverdienste) Ik ben toiletmadam. Morgen ga ik werken in [feestzaal]. Van half negen tot half zes 's ochtends.

I: Zware dagen toch?

R: Ik heb de [feest] gedaan, tot half vijf 's ochtends. (...) Ik heb vierhonderd euro verdiend met de laatste twee werkdagen. Ik heb daar nu 100 euro van af gehouden om een frigo te kopen. Tweedehands, van mijn buurvrouw.

(Lucia, S15, v, 75 jaar)

I: Kom je rond in de maand?

R: Normaal wel he. Weet je wat het ook is? Bij Solidariteit krijg ik vijf euro per uur. En daarmee kan ik dan eens een tas koffie gaan drinken. Nu ook, ik ben vooruitziend. Ik steek nu al iets weg voor Kerstmis [het is nu juli]. Als ge dat niet doet, hebt ge niks he?

(Cécile, S7, v, 74 jaar)

Naast het spaargeld en de inkomsten uit 'vrijwilligers' werk, kunnen twee respondenten ook rekenen op **financiële hulp van de familie**. Zo krijgt Guido, een 61-jarige private huurder, in nood, kleine sommen van zijn zussen. Eén ervan kocht ook een huis waar Guido in kan wonen. De respondent betaalt een huurprijs die onder de marktprijs ligt. Tot slot springt zijn dochter soms bij in de vorm van kleine aankopen, zoals verf om de woning op te fleuren. Een andere respondent, Helena (S14), een 64-jarige sociale huurster, krijgt financiële hulp van haar ouders voor de aankoop van medicatie die het ziekenfonds niet terugbetaalt.

3.8.2 Uitgaven voor wonen

Huur

Wat de huurprijs betreft, zijn drie zaken relevant. De eerste twee betreffen de private huurmarkt: de private huurprijzen in Gent en de rol van langlopende contracten op de private huurmarkt. Ten derde is er het verschil in sociale en private huur.

Het GWO 2013 en de Woonsurvey 2018 wijzen uit dat de helft van de Vlaamse private huurders (52%) meer dan 30% van het inkomen²² besteedt aan woonuitgaven (Heylen, 2015; Heylen & Vanderstraeten, 2019). Dat was zo in 2013 en is nog steeds het geval in 2018. Bij oudere private huurders (65+) gaat het om 60% in 2013 en 70% in 2018, of een stijging van tien procentpunten. In de centrumsteden gaf in 2013 57% van de private huurders meer dan een derde van het inkomen aan wonen.

De respondenten hebben dus een punt wanneer ze spreken over hoge **private huurprijzen in Gent**. Slechts enkele private huurders vinden hun huur oké.

Ik betaal nu 550. Het is een lot uit de loterij. Ik heb hele goede huisbazen. Dus naar Gentse begrippen is dat fantastisch he.

(Hilde, P12, v, 62 jaar)

De ouderen maken daarbij de vergelijking tussen de huurprijzen in Gent en die in andere gemeenten. Ze zeggen dat het platteland goedkoper is dan de stad. Hubert is omwille van (gezondheids)voorzieningen naar de stad verhuisd. Hij wijst erop dat de huidige huurprijs van zijn weliswaar beter geïsoleerd appartement dubbel zo hoog ligt. Piet, ook een private huurder, wijst erop dat op het platteland wonen eigenlijk duurder is, omdat men daar een auto nodig heeft.

Het waren in feite twee huizen. Ik woonde in het huis van de ouders. Natuurlijk, niet met dubbel glas he. Verwarmen was een probleem. Maar kom, een grote hof. Zeveren is een boerendorp. Maar ja, goedkoop wonen. En dichtbij mijn zoon. 350 euro. En hier is het dubbel. (...) Gent heeft een voordeel en een nadeel he. Dure prijzen.

(Hubert, P4, m, 78 jaar)

Wat wel gebeurd is, is dat de huurprijzen gestegen zijn he. Er is nogal een discrepantie tussen Gent en op den buiten. Maar ja, op de buiten hebt ge overal een auto nodig he.

(Piet, P9, m, 64 jaar)

Aangezien de private huurprijzen sterker stijgen dan de gezondheidsindex (Vastmans & Laheye, 2016) wijzen ouderen erop dat **langlopende contracten** hen beschermen tegen stijgende huurprijzen. Een aantal private huurders heeft het gevoel dat de eigenaar graag van huurder zou wisselen, omdat dan een nieuwe huurprijs kan gekozen worden. Dit heeft tot gevolg dat een relatief lage huurprijs in een langlopend contract het verhuizen ontmoedigt. Een nieuwe woning met een nieuw contract, zal in verhouding duurder zijn. Marleen illustreert dat aan de hand van de huurprijzen van de huizen naast het hare, die bij elke nieuwe huurder opgetrokken worden. Ze vermoedt dat de eigenares haar graag zou zien vertrekken. Bernadette heeft tientallen jaren in het centrum van Gent gewoond. Haar huisbaas wees erop dat ze niet veel huur betaalde, nu de buurt is 'opgewaardeerd'. Om dat te compenseren, verdubbelde de eigenaars het voorschot voor algemene kosten.

Hiernaast slaat ze de huur iedere keer met 100 euro op, als er nieuwe huurders komen. Ik betaal hier nu 874 euro, maar hiernaast is het smaller, het appartementsgebouw daarnaast loopt schuin. Dat voorplaatske daar is echt klein. Ik heb het grootste huis en het meest in orde nog. En hiernaast vraagt ze al 1 200 euro geloof ik. Ik denk dat ze [eigenares] blij zal zijn als ik vertrek, want ze kan hier niet meer of den index vragen he.

(Marleen, P7, v, 61 jaar)

Het was heel mooi daar. En het was vree opgewaardeerd. Mijn huisbaas zei ook altijd: ja, ge betaalt gij hier niet veel. Ik betaalde 85 euro algemene onkosten op voorhand. En in ene keer zegt hij: ja, dat moet 150 zijn. Plots moest ik 150 euro algemene kosten betalen.

(Bernadette, P16, v, 80 jaar)

Tot slot, is er een belangrijk **verschil tussen de huurprijs op de private en de sociale markt**. Waar bij private woningen de markt speelt, is de sociale huur gekoppeld aan het inkomen. Dat zorgt voor gemiddeld lagere huurprijzen op de sociale huurmarkt. Zeker bij personen met een laag inkomen (Heylen, 2015). Uit de Woonsurvey 2018 blijkt ook dat de betaalbaarheid sterk verschilt. Wanneer

²² Vaak gehanteerde norm om betaalbaarheid te toetsen. De verdeling van bruto woonuitgaven t.o.v. besteedbaar inkomen wordt ook wel de 'woonquote' genoemd. Een kleine helft van de private huurders (47,1%) geeft zelfs meer dan 40% van het inkomen uit aan wonen.

ongeveer 70% van de oudere private huurders meer dan een derde van het inkomen besteedt aan wonen s.l. (naakte woonkosten, dus exclusief verwarming, water, etc.), is dat bij de oudere sociale huurders 'slechts' 22%. Dat verschil is kleiner wanneer men kijkt hoeveel de huurders over houden na het betalen van de woonkosten (het zogenaamde resterend inkomen onder de RI-norm). Dan houdt een op drie oudere private huurders (33,2%) en een op zeven (14,7%) van de sociale huurders te weinig over. Ook wij stellen vast dat vooral private huurders aangaven te weinig over te houden. Het zijn dan ook de respondenten die privaat huren, die het noodzakelijk achten om bij te verdienen om de woonkosten te kunnen betalen.

Bovendien zien we dat onze respondenten rekening houden met het verschil in huurprijs op de private en sociale huurmarkt. Sociale huurders zien zich vaak niet in staat om een soortgelijke woning te huren op de private markt. Dat heeft echter ook een effect op eventuele verhuismogelijkheden, aangezien men zich genoodzaakt ziet binnen de contouren van de sociale huurmarkt te zoeken. Zo zou Luc graag op het 'platteland' wonen, maar vreest daar geen sociale woning te vinden. Private woningen zijn er naar zijn normen niet betaalbaar.

I: En zou je dan liever tussen de koeien wonen?

R: Ja, ja. Ik heb al genoeg gekeken op internet. Maar in't privaat ... wat moet ge niet van huishuur betalen? Ik ben er al naar gaan kijken he. Een gewoon klein huizeke ... 650. 700 euro in de maand. En ge moet dan nog kunnen leven ook he.

I: En wat betaal je hier?

R: 450. Zonder kosten he.

(Luc, S3, m, 64 jaar)

Woonkosten

Afgezien van de huur, zijn er nog kosten verbonden aan wonen. Zo is er het verbruik van energie en water. De meeste respondenten hebben centrale verwarming in de woning. De anderen doen het met gasvuren. Een minderheid moet het stellen met één gasvuur voor de hele woning. Voor de badkamer hebben bepaalde ouderen een aanvullende elektrische verwarming. Het zijn vaak de respondenten zonder cv, die nog enkel glas hebben. Eén respondent spreekt zelfs over haar 'oorlogsglas', het type glas dat bobbelt en omwille van de ouderdom zeer weinig isolerend werkt. Verschillende respondenten voelen 'tocht' in de winter. Opvallend is dat ook heel wat sociale huurders enkele beglazing hebben. Sommigen (hier gaat het om private huurders) hebben gezorgd voor een elektrische bijverwarming, type 'blazerkes' omdat de aanwezige verwarming niet volstaat. Dat doet uiteraard ook de kosten oplopen.

Een meerderheid van de respondenten, zowel private als sociale huurders, hechten belang aan een voldoende groot voorschot op facturen, zodat ze achteraf niet voor verrassingen komen te staan.

I: En dan nog 70 in de maand gas en elektriek?

R: 70 in de maand. En voor water gingen ze mij geen facturen meer sturen, omdat ik ook veel terug gekregen heb. Maar ik zeg: ik wil dat niet. En ze zeiden: ja, maar het is maar 100 en zoveel euro. Maar ik zeg: voor mij is dat veel te veel he. Als ik dat in ene keer moet betalen. En ik geloof nu dat het op 30 euro of 40 euro komt. Om de drie maand. Dus dat is nu verminderd. Voor elektriciteit heb ik het nu zelf op 70 gebracht, want stelt u nu voor dat er een strenge winter komt, dat ik veel meer moet stoken ... hier vanvoor is het dubbel glas. Op de slaapkamers niet. (...) Het is van de jaren '60 en er is nooit iets aan gedaan. Misschien dat dubbel glas wel.

(Anne-Marie, P3, v, 67 jaar)

Ik betaalde eerste 50 euro per maand. Maar ik heb het nu opgetrokken tot 100. Want ik heb liever dat ik terugkrijg, dan dat ik nog 200 moet bij leggen. Verstade't?

(Clara, S12, v, 66 jaar)

Achteraf niet moeten bij betalen, wordt gezien als indicatie voor een klein verbruik. Een eerder irrationele redenering, aangezien het voorschot niet in rekening wordt genomen. Op de vraag: "kan je het hier goed verwarmen?", krijgen we antwoorden als: "ja, want ik moet niet veel opleggen" of "ja,

want ik krijg altijd terug". Sommige ouderen betalen bewust een te groot voorschot, zodat er een soort van spaarsysteem in werking treedt. Zoals de private huurder in onderstaand citaat, die spaart via haar gas- en elektriciteitsfactuur. Aangezien ze het spaargeld nadien gebruikt om andere facturen te betalen, is het uiteraard geen sparen in de strikte zin van het woord.

I: Is het iedere maand voldoende?

R: Nou ... ik betaal iedere maand bewust een te hoog voorschot voor gas en licht he. En dan krijg ik altijd een aantal euro's terug. En in mei krijgen we vakantiegeld, van de uitkering, zo'n vijfhonderd euro. En van de belastingen krijg ik ook wel iets terug. Zodoende kan ik wel iets sparen. Maar maandelijks is het niet genoeg nee. Ik heb per maand 800 euro vaste lasten. Dus dan hou ik 300, 350 euro per maand over. Dat is niet veel he.

I: En daarvoor dient die spaarrekening?

R: Ja, dan leen ik van mezelf. En dat gaat heel goed.

(Hilde, P12, v, 62 jaar)

Betaalbaarheidsstrategieën op de private huurmarkt

Omdat de huurprijs een grote hap uit het budget van de respondenten neemt, gaan sommigen op zoek naar manieren om de huurprijs te drukken. De gebruikte methoden hiervoor zijn niet altijd legaal, maar in sommige gevallen gaat het duidelijk om een overlevingsstrategie.

Zo is er het verhaal van een 67-jarige private huurder, waarvan de zoon niet officieel wil samenwonen met zijn vriendin. Anders zou de vriendin, die weduwe is, financiële voordelen verliezen. De zoon staat daarom ingeschreven bij zijn moeder. Hij betaalt er haar maandelijks 200 euro voor. De vrouw verklaart dat het voor haar de enige manier is om te kunnen wonen. Niet alleen omdat ze de huur niet zelfstandig kan betalen, maar ook omdat eigenaars haar anders zouden weigeren, omwille van haar klein inkomen.

R: [Zoon] is hier ingeschreven. Ze noemen dat sociale fraude. Maar hij is samen met een weduwe. En als hij daar officieel zou mee samenwonen, dan verliest zij haar verhoogd kindergeld. En haar weduwepensioen. Dus hij kan dat niet doen, ten opzichte van haar. En anders geraakte ik hier (woning) niet aan. Hij heeft samen met mij het huurcontract getekend en hij geeft mij 200 euro. Wat dat niet veel is, maar het is toch dat. Om die huishuur te betalen. Maar al de rest betaal ik zelf he. (...) [Dochter] steekt mij af en toe ne keer iets toe. Maar ne mens doet dat niet graag he, geld vragen aan zijn kinderen. Maar met (zoon) is het een overeenkomst. Hij heeft hier een adres. Ook het adres van zijn zaak is hier. Maar er is nog nooit iemand komen controleren. (...)

I: En je zei: anders zou het niet gelukt zijn om te huren?

R: Nee, ze vragen naar uw inkomen he. Het mag niet, maar ze vragen het. Inkomensbewijzen. Het zijne met het mijne was genoeg. Wettelijk gezien mag het niet he. Maar ze doen het toch. En ze zeggen dan gewoon: het is al verhuurd he. Als gij niet een beetje liegt en een beetje mouw frot en dingen die wettelijk niet mogen door te vingers kijkt, geraakt gij niet aan een huis. (...) Is dat fraude? Proberen overleven? Ze noemen dat fraude omdat ge er rijker van wordt. Ge wordt er niet rijker van. Ge wordt er wel een beetje minder arm van. Dat vind ik. Maar rijk wordt ge daar niet van he. Het maakt dat ge kunt wonen en dat ge een dak boven uw hoofd hebt. Ik heb nu niet lang moeten zoeken, omdat (zoon) dus mee tekende. En ja, hij geeft mij iets. Want anders had ik het niet gekregen. Het stond al drie, vier maand leeg.

(Anne-Marie, P3, v, 67 jaar)

Dezelfde respondent woonde voordien samen met haar dochter. De 67-jarige ontving toen nog geen pensioen, maar een werkloosheidsuitkering. De toenmalige woning ontbrak aan comfort, maar het was wel een manier om goedkoper te wonen.

R: Dat was een groot huis voor een zelfstandige. Ik zat dan beneden, apart. Ik had juist geen eigen badkamer.

I: Wel een eigen keuken?

R: Ja, maar vre primitief. Ik had dat zelf gedaan, met een tuinslang voor water. Maar ze hebben dat allemaal aanvaard. Ik heb inspectie gekregen van de RVA en dat was in orde. Ik dopte toen nog.

(Anne-Marie, P3, v, 67 jaar)

Het schipperen tussen samenwonen en de huur delen enerzijds en het verlies van een deel van de uitkering, anderzijds, houdt verschillende respondenten bezig. Zo ook bij een 60-jarige thuisloze

vrouw, die niet wil gaan samenwonen met haar vriend, omdat ze beiden een uitkering ontvangen. Daarom verblijft ze niet meer dan twee dagen per week bij hem. De andere dagen kan ze terecht bij kennissen, waar ze - net als bij de vriend - op de zetel slaapt. Deze situatie is verre van ideaal is, in het bijzonder voor een minder mobiel persoon met hart- en nierproblemen.

I: En hoe vaak kan je hier slapen?

R: Dat is nen dag per week. Soms eens twee dagen. Maar als ge langer hier zit, kunnen ze zeggen: ge woont hier en dan ben ik alles kwijt he. Want ik ben hart- en nierpatiënt dus ik krijg een uitkering.

I: Ge bedoelt omdat ze u dan als samenwonend aanzien?

R: Ja. Dus ik kan hier maar nen dag slapen, in de zetel en wat weet ik allemaal.

I: Er is ook maar één slaapkamer?

R: Er zijn er officieel twee. Maar dat is meer een rommelkot. En in de garage zitten mijn spullen voor als ik ooit een huis heb. Hij betaalt de huur en ik help met de elektriciteit en de gas. Anders gaat dat niet. Hij is herstellende van kanker. Keelkanker. Het was echt een zware. (...)

I: Dat is de reden dat ge hier niet officieel woont?

R: Inderdaad. Ik voel mij nergens volledig thuis. Bij mijn broer [waar referentieadres staat] mag ik niet slapen he. Dat is mij absoluut verboden. Daar mogen enkel mijn papieren toekomen. Maar ik heb een enorm grote kennissenkring, dus dat is geen probleem.

(Ann, P11, v, 60 jaar)

Ruts, stafmedewerker wonen bij GRIP (Gelijke Rechten voor Iedere Persoon met een handicap) heeft het in die context over 'de prijs van de liefde'. Ze stelt dat mensen met een inkomens-vervangende tegemoetkoming, zoals Ann, geen gelijke kansen hebben op het vlak van liefdesrelaties en gezinsleven. Terwijl samenwonenden met een inkomen uit arbeid net hun financiële draagkracht verhogen door te gaan samenwonen, werkt dat bij mensen met een uitkering omgekeerd, aangezien de uitkering daalt (Ruts, 2019).

Dezelfde respondent, Ann, woonde voordien op 'kot', waar ze maandelijks 350 euro betaalde. Ze is opnieuw op zoek naar iets dergelijks, maar als oudere is het niet toegestaan om op een studentenkamer te wonen.

Mijn laatste vast adres was op de Zwijnaardesteenweg bij studenten. Ik heb dat héél graag gedaan. Ik kwam goed overeen met de studenten. Alhoewel ik ook altijd met de trap naar boven moest. (...) En moest ik het geluk hebben ... maar dat zal wel niet. In de privé kan ik niets vinden. Dat van die studenten, was 350 en dat was haalbaar. Maar de meeste nemen geen ouderen in koten.

(Ann, P11, v, 60 jaar)

Een derde verhaal is dat van Marleen, die studenten in huis nam. Met de onderverhuur kon ze de huurprijs drukken. Momenteel vindt ze geen studenten meer, en zou ze graag samenwonen met een vriendin. Maar in tegenstelling tot de studenten, zou de vriendin er zich moeten domiciliëren, waardoor beide uitkeringen naar beneden zouden gaan. De vriendinnen zijn immers nog niet met pensioen. Net als Anne-Marie, verklaart deze respondent dat ze 'er niet rijker van geworden is'. Extra inwoners zorgen ook voor extra kosten.

R: Ik heb een vriendin die vre graag hier zou wonen omdat ze een te dure woning heeft. Maar ze heeft ook al langs gestempeld. En dat heeft zijn impact. Dan worden wij als samenwonende aanzien, als zij hier haar domicilie zet. Ik mag niet onderverhuren he. Ze zou zij van mij het hele bovenste verdiep krijgen. Ja, we zouden wel de badkamer en de keuken moeten delen, want er is boven geen water, dus ik kan daar niets installeren. Maar ja, ik kan haar hier niet laten wonen. Het gaat niet. Ik heb hier nog in het geniep studenten gehad. Dat wel. Maar die tijd is ook voorbij. Studenten willen hier niet meer komen. Om dan mijn badkamer te moeten gebruiken en al. Studenten zijn de luxe gewoon he. Ze hebben veel te veel kans om koten te hebben waar ze hun eigen keukentje en badkamertje hebben. Waarom zouden ze hier in zo'n oud kot komen kruipen?

I: En daar was uw huisbazin niet van op de hoogte?

R: Nee. Ik had chance dat ik een beetje goeie huurders had. Ik heb er eens twee van Zweden gehad. En die hebben bijna niet gestookt. Die waren de kou gewoon uit Zweden waarschijnlijk; maar ik heb ook ne keer één gehad, amai. Ik denk dat die stookte met de ramen open.

I: Hoeveel vroeg je dan aan huur?

R: Oeh ... 250? Ik ben er niet rijk van geworden, absoluut niet. Als ge de kosten eraf telt. Uw verbruik gaat wel omhoog he. Mijn internet zwaarder laten maken, ik had het traagste. Maar ja, die beginnen met ... ik heb ne keer een Tsjech gehad, die moest al zijn cursussen downloaden.

(Marleen, P7, v, 61 jaar)

Een andere manier om de huur te drukken, is bijvoorbeeld het doorverhuren van een garage. Maria (P14) zegt dat ze vroeger de toestemming kreeg om haar garage door te verhuren. Het bedrag volstond om 'de helft van de uitstappen te dekken'. Nu krijgt ze die toestemming niet meer, dus is de garage gewoon een bergruimte.

3.9 Conclusie

Naarmate mensen ouder worden, wordt de woning een alsmaar belangrijkere plaats, aangezien er meer tijd wordt gespendeerd. Maar niet elke woning is geschikt om ouder te worden. We focusten op toegankelijkheid, circulatiecomfort en betaalbaarheid.

Hoewel we uit de OBO weten dat slechts een 15% van de woningen volledig is aangepast en meer dan 80% dus niet, verwachtten we bij de respondenten in de stad meer nultredenwoningen en dus woningen waar men vlot kan circuleren. Dat blijkt niet zo te zijn. Hoewel 28 van de 32 respondenten op een appartement wonen, treffen we amper drempelloze situaties aan. Bovendien blijkt de aanwezigheid van een lift geen garantie op het niet moeten nemen van trappen. De liften van de respondenten zijn vaak defect. Een conciërge verklaart dat dit het meest voorkomende probleem is in zijn gebouw. Maar zelfs wanneer de lift werkt, kan die ontoegankelijk zijn voor een oudere met hulpmiddel. Wanneer de deur bijvoorbeeld niet automatisch opengaat, is het voor een gebruiker van een rollator of rolstoel niet evident tot onmogelijk om de lift te betreden en terwijl de deur open te houden.

Maar ook andere obstakels zijn ruim aanwezig. Veel respondenten hebben een bad, maar zijn niet meer of niet goed in staat om dat bad te betreden. Een aantal respondenten geeft zelfs mee dat de badkamer hen angst of stress bezorgt. De woningen van de respondenten zijn ook vaak te klein om comfortabel in te bewegen. Met een hulpmiddel is dit doorgaans problematisch. Hoewel sommigen er ook op wijzen dat kleine doorgangen hen verhinderen om te vallen. Er is namelijk altijd wel iets in handbereik om op te steunen (zoals de leuning van een zetel of een kast). Toch zijn bepaalde ruimtes, zoals de keuken of de badkamer vaak te klein. Enkele respondenten hebben te weinig plaats in de badkamer om gewassen te worden door een verzorger.

Wat de betaalbaarheid van de woning betreft, zien we dat, zoals ook blijkt uit cijfers van de Woonsurvey 2018, vooral private huurders het moeilijk hebben om rond te komen. Een minderheid ziet zich zelfs genooddaakt om andere bronnen van inkomsten aan te spreken. Zo doen enkelen 'onvrijwillig' aan vrijwilligerswerk. Anderen verhuren of verhuurden op onwettelijke basis een deel van

de woning door of ze deden aan 'domiciliefraude', om bijvoorbeeld niet als samenwonend gezien te worden en zo een volledige uitkering te behouden. Aangezien het hier respondenten betreft waarbij de woonkosten een zodanig groot deel van het inkomen in beslag nemen, gaat het hier om echter eerder om een overlevingsstrategie. De sociale huurders, daarentegen, zitten in een veel gunstigere positie qua verhouding inkomen/woonkosten. Zij zijn dan ook tevreden met de huurprijs die ze betalen.

De sociale huurders genieten bovendien ook meer woonzekerheid. In tegenstelling tot sociale huurders, die vaak al langer op die plek wonen, kennen de private huurders een veel complexere woongeschiedenis. Ze verhuisden om persoonlijke redenen (zoals een scheiding), maar ook omdat hun huurcontract werd stopgezet of omdat men in precaire en tijdelijke woonsituaties terecht kwam (thuisloosheid en tijdelijk inwonen bij vrienden of familie, wonen in studentenhuisvesting, ...). Enkele private huurders trachten nochtans een verhuisbeweging te vermijden, aangezien men in een nieuwe woning vaak een hogere huurprijs moet betalen. In een lopend huurcontract kan men namelijk enkel indexeren, wat vaak een minder hoge stijging met zich meebrengt dan de algemene stijging van de huurprijzen.

4. DE WOONOMGEVING

Ouderen brengen niet alleen meer tijd door in de woning, ook de (onmiddellijke) woonomgeving wordt belangrijker. Een woning staat op een bepaalde plek en die plaats is relevant. Men woont namelijk niet in een 'ruimtelijk vacuüm' (Krout en Hash, 2015). De toegankelijkheid van de (directe) woonomgeving is relevant, maar ook de manier waarop ouderen zich (kunnen) verplaatsen en hoe men voorzieningen kan bereiken. Wanneer de gezondheid - en vooral - afneemt, worden verre verplaatsingen immers minder vanzelfsprekend.

Onder woonomgeving verstaan we dan ook alle fysieke en sociale elementen die buiten de woning gelegen zijn. Onder de 'directe woonomgeving' bekijken we de kwaliteit van de buitenruimte, zoals bijvoorbeeld de voetpaden. 'Mobiel zijn' omvat het gebruik van transportmiddelen, alsook de bereikbaarheid van de eigen woonplaats en 'de stad' tout court. 'Voorzieningen' is onderverdeeld in functionele (voornamelijk winkels) en sociale voorzieningen (zoals dienstencentra). Tot slot bespreken we de 'sociale woonomgeving', met opvattingen rond etniciteit, sociaal wonen en veiligheid.

4.1 Directe woonomgeving

Slecht toegankelijke voetpaden, onveilige oversteekplaatsen, of het ontbreken van rustplekken kunnen ouderen verhinderen op een veilige manier de woonomgeving te betreden (Golant, 2015; De Decker et al., 2018). Desalniettemin brengt bijna niemand van onze respondenten dit aan. De respondenten hebben geen uitgesproken mening over de kwaliteit van de fysieke ruimte in de omgeving van de woning.

Wanneer we hierop doorvragen, zien we dat de meeste respondenten eerder tevreden zijn met de staat van de voetpaden. In de woorden van Richard (P15): *"Er kan weleens een tegel losliggen, maar ja, ge moet uw voeten opheffen"*. Slechts enkele respondenten zijn een andere mening toegedaan. Ze wijzen op een algemene slechte kwaliteit; of op de beperkte doorgang bij werken aan een huis. Geneviève heeft geen problemen met de kwaliteit van de voetpaden, wel met het hoogteverschil tussen voetpad en straat. De 83-jarige gebruikt tot nu toe een stok, maar deze volstaat niet meer. Bij de eerste test van een rollator, was het wennen aan de op- en afstap. Een scootmobiel schrikt om die reden af.

I: Hoe komt het dat zo moeilijk was van met uw rollator naar St-Jacobs te gaan?

R: Dat is plankier op en af. Dat is niet moeilijk ze, maar ik ben gewoon van een beetje door te stappen. 't Is gewoon: ga ik er goed op kunnen? In het weerkeren ging het beter. Ge hebt er ook die zo een elektrische hebben he, daar zou ik ook niet mee durven gaan. Ze is er hier ne keer mee vertrokken, ze wou het plankier (voetpad) op, en hij is omver geslegen.

(Geneviève, S9, v, 83 jaar)

De literatuur geeft aan dat rustplaatsen zoals zitbanken in de woonomgeving belangrijk zijn voor ouderen (WHO, 2007; Becaert et al., 2016). Wanneer ernaar gevraagd wordt, kunnen de ouderen zich bovendien geen banken inbeelden op hun route richting winkel of centrum. Er zijn wel *uitsteeksel*s waarop ze kunnen verpozen aan de bushalte (citaat 1) of vensterbanken (citaat 2).

I: Hebt ge zo een bankske op weg naar de winkel?

R: Nee, eigenlijk niet. Aan de kerk, daar staat er een bank. Maar daartussen, nee, heb ik er nog geen gezien. Wel, aan de halte van de bus, is er wel een uitsteeksel. Dat is wel een soort bank. Daar zou ik mij kunnen zetten, mocht het nodig zijn. Maar tot hier toe gaat het goed.

(Bernadette, P16, v, 80 jaar)

I: Als ge van hier naar het centrum wandelt, zit ge tussendoor? Of doet ge dat in enen trok?

R: Gewoonlijk in enen trok.

I: En moest ge willen, hebde dan een bankske?

R: [Overloopt alle straten] Hier en daar wel een vensterboord, maar anders

I: Maar ge mist dat niet?

R: Tot nu toe niet. Maar wat ik wel niet mag doen, is beginnen van snel te stappen, als ik naar 't stad ga. Dan krijg ik geen adem meer. Het is gelijk nen ouwen moteur. (lacht) ik moet eerst een beetje ... op gang komen.

(Claudine, S8, v, 84 jaar)

4.2 Mobiel zijn

Op een zekere leeftijd kunnen verplaatsingen minder evident worden. Hoe verplaatsen onze respondenten zich? We kijken eerst naar de vervoersmiddelen die ouderen gebruiken en gaan vervolgens in op de bereikbaarheid van de plekken waar ze (vaak) naartoe moeten.

4.2.1 Vervoersmiddelen

Niettegenstaande autorijden met het ouder worden steeds minder een evidentie is, is de **auto** op het platteland het alles overheersende vervoersmiddel; zelfs bij ouderen die slecht ter been zijn (De Decker et al., 2018). Bij onze stedelijke respondenten ligt dat helemaal anders. Slechts drie respondenten zouden de auto moeilijk kunnen missen. Eén respondent (Marleen, P7) heeft de auto, naar eigen zeggen, nodig om haar bijverdienste uit te oefenen, nl. lezingen geven. Ver stappen en fietsen lukt haar om fysieke redenen niet meer. Al vermeldt ze ook dat de auto haar 'vrijheid' geeft. Hugo (P10) zou met zijn auto 'gaan plassen'. 'De bakker is hier 400 meter van en ik pak de auto'. Deze respondent is niet enkel gewoon om de auto vaak te gebruiken, uit het verdere gesprek blijkt ook dat de auto hem een zekere status verleent. Dat geldt evenzeer voor een derde respondent, Luc (S3), waar niet enkel de status, maar ook de fascinatie voor techniek speelt. Sleutelen aan auto's is een hobby. Naast deze drie respondenten, die de auto relatief frequent gebruiken, zijn er nog enkelen die een auto bezitten, maar deze eerder sporadisch gebruiken. Piet (P9), bijvoorbeeld, woont in hetzelfde appartementsblok als zijn schoonvader (Albert, P13). Omdat de schoonvader niet meer durft te rijden, stelt hij zijn auto ter beschikking van schoonzoon en dochter, die hem soms gebruiken voor een boodschap of om de (schoon)vader ergens naartoe te voeren. Piet zegt dat hij 'te weinig rijdt om een eigen auto te hebben'.

Een aantal respondenten had ooit een auto, maar heeft die op een gegeven moment weg gedaan. Sommigen om financiële redenen - de te hoge garagefactuur die niet betaald geraakte -, anderen omdat het voordeel van de auto niet meer op woog tegen de nadelen, zoals parkeerproblemen (zie citaat) of te druk verkeer in de stad. Nog andere ouderen, hebben nooit een auto gehad. Vaak omdat ze er vroeger de financiële middelen niet voor hadden en het ondertussen gewoon zijn zonder auto.

Ik heb vier jaar geleden mijn auto gedaan. ik deed niet veel kilometers meer. Ik ging er eens boodschappen mee gaan doen maar ik zei: allez, waar ga ik nu parkeren? Van miserie reed ik weer naar huis. En ik peis: ik ga gewoon te voet of met de tram he. Dat is veel handiger.

(Bernadette, P16, v, 80 jaar)

Afgezien van de enkele intensieve(re) gebruikers, zijn er dus weinig respondenten die zelf met de auto rijden. Behalve Hugo, die de 400 meter naar de bakker per auto doet, is er geen enkele respondent die louter op de eigen (!) wagen rekent en niet op andere vervoersmodi.

Wat een kleine meerderheid wel nog doet, is niet zelf rijden met de auto, maar zich **laten** velen **voeren** door derden. Bijvoorbeeld door taxichauffeurs of vrijwilligers. In Gent kunnen personen die zelf niet

meer met de wagen kunnen rijden en een beperkt inkomen hebben, gebruik maken van taxicheques.²³ Verschillende respondenten maken gebruik van het systeem. Ze vinden het gebruiksvriendelijk en betaalbaar. Toch wijzen enkele ouderen op de limieten van de taxicheques. Zo gaat Geneviève (S9) minder vaak gaan kanklossen in periodes wanneer ze vaak naar de dokter of het ziekenhuis moet. Ze heeft onvoldoende cheques voor beide. Daarnaast bestaat er vrijwilligersvervoer, vaak georganiseerd vanuit het lokaal dienstencentrum. Verschillende ouderen doen een beroep op de vrijwilligers om samen te kunnen gaan winkelen. Er is een prijs per kilometer en de vrijwilligers kunnen helpen met de boodschappen. Tot slot zijn er ook enkele ouderen die gevoerd worden door de kinderen, maar dit is een kleine minderheid.

Naast de auto, is er het **openbaar vervoer**, dat frequent wordt gebruikt. De meeste respondenten vinden het een betrouwbaar en toereikend vervoersmiddel. Dat staat in schril contrast met de respondenten op het platteland, die bijna geen gebruik maken van het openbaar vervoer. Zeker bussen worden er vermeden, onder meer door een beperkte dienstregeling, maar ook omdat men vroeger nooit met de bus gereisd heeft en er dus niet mee vertrouwd is. De trein wordt uitzonderlijk wel genomen (De Decker et al., 2018).

Een groot aandeel van de stedelijke respondenten heeft een bus- en tramabonnement. Voor 65-plussers is dat een 'Omnipas', waarmee ze aan een voordelig jaartarief kunnen reizen. Omdat het abonnement in heel Vlaanderen gebruikt kan worden, nemen verschillende respondenten ook voor lange afstanden de bus. Zo zijn er ouderen die de bus nemen tot in andere provinciesteden om familie te bezoeken. De duur van die busritten is nochtans een veelvoud van die van de trein. Eén respondent, die vlakbij het station woont, neemt zelfs de bus naar de kust, hoewel dat traject een halve dag in beslag neemt. De financiële voordelen wegen voor hem op tegen de reistijd. En niet enkel de afstanden zijn onbeperkt, er staat ook geen limiet op de frequentie. De bus of tram kan dan ook vaak gebruikt worden voor kleine (plezier)ritten. Gewoon, om eens buiten te zijn. In de woorden van Albert: *"ge kunt uwen tijd passeren"*.

I: Heb je een abonnement van de bus?

R: Ah ja, ik ben meer dan 65 jaar he. Bijna 85. Neenee, ik betaal maar 53 euro. En ik kan een gans jaar rijden! Zou ik mij nu vervelen, ik stap gewoon de bus op of de tram. Ge kunt er een spelleke van maken, is veel gezegd, maar ge kunt uwen tijd passeren.

(Albert, P13, m, 84 jaar)

Hoewel een ruime meerderheid van de respondenten tevreden is van het openbaar, is het gebruik ervan niet zonder problemen. Sommige ouderen zijn niet langer in staat om zich te voet van thuis naar de bushalte te verplaatsen, of van de bushalte naar de uiteindelijke bestemming. Zo kan Anne-Marie, 67-jarige private huurder wel nog fietsen, maar laten knieproblemen haar niet toe om (lang) te stappen. Ze heeft haar busabonnement daarom ingeruild voor een elektrische bakfiets. Door die elektrische bakfiets is de vrouw wel heel mobiel. Ze kan er al haar bestemmingen mee bereiken.

Gerda (S13) ging op regelmatige basis naar een clubhuis in een ander deel van de stad. Ze nam toen één tram en wandelde nog een stuk. Maar wandelen lukt niet meer. Ze zou het laatste deel van het traject kunnen vervangen door een tweede tram, die voor het clubhuis stopt. Maar dat ziet de 89-jarige niet zitten. Aangezien ze een taxi te duur vindt, blijft ze gewoon thuis. Waar Anne-Marie een oplossing heeft gevonden om mobiel te blijven, zorgt de wandeling en de extra tram ervoor dat Gerda thuisblijft en dus vermoedelijk minder beweging en sociaal contact heeft.

Een tweede probleem voor het gebruik van het openbaar vervoer situeert zich 'in' het voertuig. Een beduidend aantal respondenten is ooit op de bus gevallen, en heeft sindsdien schrik om de bus te

²³ Een taxicheque kost voor ouderen die aan de voorwaarden voldoen 0,75 euro, maar is in de taxi 2,5 euro waard. Dat betekent dat een rit van 10 euro kost nog 3 euro zal kosten (want er zijn vier cheques van 0,75 euro nodig). Wie aan de voorwaarden voldoet, kan jaarlijks 150 cheques kopen en daarmee aan het verminderd tarief met de taxi meereizen. Meer info: <https://stad.gent/samenleven-welzijn-gezondheid/producten/taxicheques>.

nemen. Een aantal ouderen is meer te vinden voor de tram, die 'zachter' rijdt. Daarnaast vinden sommigen dat er te weinig vrije zitplaatsen zijn en dat sommige zetels te hoog en dus onbereikbaar staan. Het gaat in dat laatste geval om de plaatsen op de bus die zich boven het wiel situeren en op een verhoog staan.

Wat met de **fiets**? Een klein aantal respondenten gebruikt de fiets intens. De anderen fietsen nooit. De fietsers zijn tevreden over de verkeersveiligheid. Al wijzen ze erop dat je 'assertief' moet zijn en 'alert blijven'.

De meeste respondenten gaan wel vaak **te voet**. Sommigen doen alles te voet. Guido (P5) doet dat uit noodzaak. Hij heeft geen financiële middelen voor andere vervoersmodi. Ook een fiets past momenteel niet in zijn strikte budget met schuldenaflossingen. Piet (P9), een voormalige Antwerpenaar, doet veel verplaatsingen te voet omdat zijn bestemmingen dicht bij elkaar liggen. Hij vindt Gent veel compacter dan Antwerpen en daarom 'bewandelbaar'. Heel wat respondenten gaan te voet richting bestemming - vaak het stadscentrum - en nemen het openbaar vervoer terug naar huis.

De meeste respondenten nemen dus het openbaar vervoer of gaan te voet. Slechts enkelen gebruiken de eigen wagen. Er zijn er wel iets meer die zich laten voeren. Een kleine minderheid gebruikt de fiets. Het beperkte autogebruik verschilt sterk met de resultaten van de OBO. Daarin geeft drie kwart van de Gentse ouderen aan de eigen wagen te gebruiken. Dat is evenveel als het Vlaamse gemiddelde (Verté et al., 2018). Dat verschil kan vermoedelijk mee verklaard worden door de beperkte financiële capaciteit van onze respondenten. Bovendien hebben we bijna uitsluitend ouderen in het 'verstedelijkte' Gent bevraagd. Mogelijks duwt het autogebruik in de minder stedelijke deelgemeenten het percentage van de OBO omhoog.

4.2.2 Bereikbaarheid

Eerder gaven we aan dat sociale contacten in belangrijke mate bijdragen tot het fysieke en mentale welzijn van de oudere. Maar kunnen vrienden, familie, medische hulp of anderen de ouderen ook goed bereiken en omgekeerd? We bekijken eerst hoe de ouderen die bereikbaarheid zelf ervaren. Kunnen zij overal geraken? Nadien gaan we in op hoe anderen de ouderen kunnen bereiken.

Wat betreft de eigen bereikbaarheid, zien we weinig bezwaren. Dat is opvallend, aangezien Gent in april 2017 - iets meer dan een jaar voor dit onderzoek - een zogenaamd circulatieplan invoerde. Het circulatieplan deelt de stad op in zones. Wie met de wagen van de ene zone naar de andere wil, zal de binnenring moeten nemen. Bepaalde straten werden 'geknipt' waardoor de auto er niet meer door kan en de autovrije gebieden werden uitgebreid.²⁴

Toch leggen de ouderen opvallend weinig de link tussen de bereikbaarheid van hun woonplaats, deze voorzieningen en de invoering van het circulatieplan. We hebben één relatief uitgesproken voorstander en één tegenstander. Anderen brengen het circulatieplan wel eens ter sprake, maar gaan er niet echt op in. Een 67-jarige private huurder is voorstander. Ze is ook fervent fietser. Ze kwam hierboven al aan het woord omdat ze aangeeft dat de fiets haar enige vervoersmiddel is. Het circulatieplan heeft volgens haar de fietsveiligheid verhoogd (zie citaat 1). Nicole, een 73-jarige private huurder uit het tweede citaat, is tegenstander. Ze heeft het gevoel dat het circulatieplan te weinig rekening houdt met ouderen. Ze behoort zelf niet tot de groep van fietsers of mensen die het openbaar vervoer gebruiken. Zij doen volgens haar wel voordeel aan het circulatieplan. Belangrijk om weten is dat de respondent (overigens als enige geïnterviewde) in de historische binnenstad, in het voetgangersgebied woont.

²⁴ Het ontwerp circulatieplan van eind 2016 is hier terug te vinden:
https://stad.gent/sites/default/files/page/documents/20161024_CirculatieplanBinnenstadGent.pdf .

R: Als ik een auto achter mij hoor en die rijdt te rap, en ik moet afslaan, ga ik te midden van het straat gaan rijden. Als ze u dan omverrijden, zijn ze echt van slechte wil he. Maar 't is veel verbeterd met het circulatieplan ook he. Ik denk dat er veel mij omver zouden schieten als ik het zeg, maar het is echt goed.

I: Op welk vlak?

R: Omdat er velen nu gedisciplineerder zijn. Ze moeten wel. Ze kunnen niet anders.

(Anne-Marie, P3, v, 67 jaar)

En ook, het wonen in het centrum is veel verslechterd met dat lussenplan [circulatieplan] he. Er kan niemand meer aan u he. U komen ophalen? Nee. Ergens naartoe gaan? Ge moogt er niet in. Ze houden nu meer rekening met fietsers en openbaar vervoer. Maar met oude mensen niet.

(Nicole, P8, v, 73 jaar)

In voorgaand citaat valt nog iets op. De 73-jarige verklaart dat er “niemand meer aan haar kan”. Dat brengt ons bij een belangrijk punt: de bereikbaarheid van de ouderen, voor mensen die op bezoek komen. Nicole geeft aan dat mensen die haar willen ophalen, haar niet kunnen bereiken. In onderstaand citaat gaat ze hierop verder. Ook de huisdokter wil niet tot bij haar rijden. En haar zoon kan haar appartement niet bereiken met de auto. En dus ook geen boodschappen uitladen. Met haar andere zoon heeft ze recent geen contact meer. Ze houdt daarvoor haar woonplaats verantwoordelijk: ze voelt zich geïsoleerd in de binnenstad. Opvallend is ook haar woordkeuze ter zake: externen geraken ‘er niet in’, ‘niet uit’ en ‘niet door’. De 73-jarige ziet duidelijk barrières rondom haar woonplaats. De vrouw is nochtans een half jaar eerder op die plek gaan wonen, omwille van de voorzieningen in de buurt. We komen hier later nog op terug.

Mijn huisdokter woont op de Coupure he. Die zegt tegen ons: komt gij tot hier, want ik geraak bij ulder niet. Hij geraakt er niet. Hij kan er niet in, niet parkeren, er niet uit, er niet door. Mijn zoon kan nooit tot hier komen. Als ik met hem boodschappen doe, kan ik ze niet afladen. Ge moogt hier gewoon niet in. (...) Ik heb twee zonen, maar dienen ene zie ik ook niet meer. Dat is nog maar recent ze, sinds ik hier komen wonen ben. Er is niet speciaals geweest. Wel met dat ik geïsoleerd zit.

(Nicole, P8, v, 73 jaar)

Nicole staat hierin niet alleen. Bernadette verhuisde enkele maanden voor het interview naar Eke, een gemeente dichtbij Gent. Een opvallende keuze, aangezien de 80-jarige vrouw sinds haar studententijd in de binnenstad woonde. Hoewel we hier later nog op in gaan, is het belangrijk te weten dat de voornaamste verhuisredenen de nabijheid van familie was. Bernadette is afkomstig uit Eke en het merendeel van de familie woont er nog. Opmerkelijk is dat de 80-jarige niet enkel verhuisde om haar familie vlot te kunnen bereiken, maar ook zodat haar familie haar kan bereiken. Op haar voormalige woonplaats in de binnenstad was dat niet evident. Al nuanceert Bernadette ook wel. Haar neef was weinig flexibel als het op parkeren aankomt: voor de deur en liefst gratis. Nu de 80-jarige vrouw ‘op den buiten’ woont, kunnen familie, maar ook vrienden die niet in Gent wonen, haar makkelijker met de wagen bereiken.

R: En nu zei ik: ik ben dan ook dicht bij mijn nichtjes. Ik ga verhuizen. Want in Gent, mijn nichtjes kwamen ook niet. Ze konden daar niet parkeren. Die kwamen niet naar Gent, want ze kunnen daar niet parkeren. Vroeger kon je nog parkeren aan de deur. Maar dan was het alleen voor de bewoners. Er mocht niemand meer komen.

I: Dus het klopt wat je nichtjes zeggen?

R: Ah tuurlijk. Ik heb een nichtje dat gehandicapt was. Ze heeft een rolwagen en krukken. Maar voor haar was er geen plaats meer he. Ze kon niet meer komen. Dat was niet meer te doen. Mijn familie ook. Mijn kozijn die moet zeker voor de deur staan. Of ergens waar ge niet moet betalen, weet wel (lacht). (...) [Over twee vrienden]: Die wonen in Deurle en Latem. Maar ze zijn blij dat ik nu ook op den buiten woon. Want ze kwamen vroeger altijd naar het zomerhuiske [volkstuintje aan de Blaarmeersen], daar konden ze parkeren, geen probleem. Maar als ze naar het appartement zouden komen, dan konden ze daar niet parkeren.

(Bernadette, P16, v, 80 jaar)

Bernadette heeft dus een toegeving gedaan: zij is dicht bij haar familie wonen, omdat de familie haar niet kan of wil bereiken in de stad. Enkele respondenten zijn een andere mening toegedaan. Zij zijn eerder sceptisch over kinderen die buiten de stad gaan wonen en een auto nodig hebben voor veel verplaatsingen. Albert noemt zichzelf een ‘stadsmus’. Hij kan zich niet helemaal vinden in de

woonkeuze van zijn kinderen, omdat zij en hun partner *‘bijna altijd twee auto’s nodig hebben’*. Een 95-jarige private huurder, ziet haar kinderen weinig. De kinderen zijn ook al op leeftijd, en hebben de auto nodig voor verplaatsingen.

[wij zijn] stadsmussen gelijk da ze zeggen. Mijn kinderen, jongens toch, één woont op Wondelgem [eerder suburbane deelgemeente van Gent], één op Melle [buurgemeente van Gent]. Maar dan hebt ge bijna altijd twee autootjes nodig.

(Albert, P13, m, 84 jaar)

Ik heb kinderen maar die wonen allemaal ver. De oudste woont in Nazareth. En mijn dochter woont in ... allez, zeg het ... Zingem. En de jongste was in ene keer gehandicapt. [vertelt over zoon die niet meer met de auto kan rijden] Ze wonen ook in het hol van Pluto ze. En ze wonen daar, waar er geen tram of geen bus of niks is. Grote hovingen [tuin], dat wel.

(Mia, P15, v, 95 jaar)

4.3 Voorzieningen

Of het nu gaat om eten, drinken, ontspanning of medische hulp, ouderen hebben op regelmatige basisvoorziening nodig. En die zijn nu eenmaal niet op elke plaats in Vlaanderen aanwezig. In 2018 verscheen het ‘Ruimterapport’ van het departement Omgeving van de Vlaamse Overheid. Een van de uitdagingen die daarin beschreven staat is dat *‘heel wat 65-plussers op plekken wonen zonder een voldoende mix aan basisvoorzieningen’* (Pisman et al., 2018, p. 238). Het rapport tekent echter voornamelijk grote tekorten op in (eerder) landelijke gebieden in Vlaanderen (cf. De Decker et al., 2018). Stedelijk gebieden vallen onder de categorie met ‘zeer veel’ voorzieningen op wandel- en fietsafstand.

Kijken we binnen de Gentse stadsgrenzen, dan zien we een heterogeen beeld. Cant et al. (2014) onderzochten de bereikbaarheid van voedselwinkels. Wanneer er weinig voedselwinkels in de buurt zijn, spreekt men over *‘food deserts’* (Farber & Shinkle, 2011; Golant, 2015) of *‘voedselwoestijnen’*. Uit het onderzoek van Cant et al. blijkt dat, ondanks een veelheid van voorzieningen, er ook in de stad voedselwoestijnen waar te nemen zijn.²⁵ Cant et al. zien bovendien een link tussen achtergestelde buurten en een beperkte aanwezigheid van voorzieningen. In Gent hebben ze het concreet over delen van Nieuw Gent, de Bloemekeswijk en woongebieden bij de haven (Muide-Meulestede-Afrikalaan).

Maar hoe ervaren de Gentse ouderen de aanwezigheid van voorzieningen (in hun buurt)? Volgens de OBO vindt 16,5% dat er te weinig voorzieningen zijn. Dat ligt iets lager dan het Vlaams gemiddelde van 23,5%²⁶ (Verté et al., 2018). Vooral de 80-plussers ervaren een tekort. In Gent vindt 20,8% van de 80-plussers dat er te weinig voorzieningen zijn. Bij de zestigers is dat 15,9%. De ouderen missen voornamelijk een kruidenierszaak en een postkantoor (telkens een derde van Gentse ouderen); maar ook een bank, slager en bakker (telkens een kwart). Maar dat verschil tussen leeftijden heeft waarschijnlijk te maken met de afnemende actieradius van de ouderen.

Die top vijf is m.a.w. enkel gevuld met ‘functionele’ voorzieningen. Ouderen doen echter ook een beroep op ‘sociale’ voorzieningen, zoals dienstencentra en cafés. We gaan er op in.

4.3.1 Functionele voorzieningen

De voorzieningen die ieder persoon nodig heeft, zijn winkels met voedingswaren. Maar ook apotheken, dokters, banken, kledingzaken zijn op regelmatige basis vereist. We groeperen al die voorzieningen onder de noemer ‘functionele voorzieningen’. We kijken eerst waar ze gelegen zijn en nadien welke winkels de ouderen precies nodig hebben.

²⁵ In het onderzoek op het platteland, stelden De Decker et al. (2018) vast dat een grotere meerderheid van de respondenten geen enkele voedselwinkel te voet kon bereiken.

²⁶ Alweer geldt de bedenking dat voor de OBO in Gent ook mensen in het ‘minder stedelijke Gent’ bevraagd zijn. Dat verschilt met onze respondenten, die voornamelijk uit verstedelijkte stadsdelen komen.

Waar in de stad?

Zoals hierboven beschreven, is niet elke plek in de stad even goed voorzien. Waar zijn er, volgens onze respondenten, de meeste voorzieningen te vinden? Bijna iedereen is het erover eens dat net buiten het centrum, vaak rond de binnenring R40, de meeste - en vooral - de meeste betaalbare voedingswinkels te vinden zijn. Dat onderschrijven zowel de respondenten uit het centrum, als degene die er (net) buiten wonen. Het gaat dan bijvoorbeeld om de buurt rond station Gent-Dampoort, of de Nieuwe Wandeling. In het (historisch) centrum zijn er wel voldoende winkels, maar die zijn volgens de respondenten te duur, het zijn: *'luxewinkels'*.

Ge komt dan naar het centrum en ge denkt: ik heb er een beenhouwer, ik heb er dingen, maar in de praktijk is het allemaal veel te duur. (...) Nu is er ook een kleinhandel gekomen, groenten en fruit. Maar dat zijn dan luxewinkels. Het staat er allemaal heel schoon. Maar het is heel duur.

(Nicole, P8, v, 73 jaar)

Ook de respondenten uit Sint-Amandsberg, dichtbij het station **Gent-Dampoort** zijn tevreden over de voorzieningen. En de ouderen die in of nabij het park de **'Groene Vallei'** wonen wijzen erop dat alle winkels in de buurt aanwezig zijn. Het gaat zowel om de private huurders uit de appartementsgebouwen dichtbij de Nieuwe Wandeling, als de sociale huurders aan de andere kant van het park, dichtbij de Leiekaai. Zowel Gent-Dampoort als de Groene Vallei, zijn aan de binnenring gesitueerd.

Eén wijk kwam regelmatig aan bod wanneer het over een gebrek aan voorzieningen ging: **Muide-Meulestede**, een 'schiereilandje' in het noorden van de stad Gent, dichtbij de haven. Die buurt werd al door Cant et al. (2014) beschreven als 'voedselwoestijn'. Onze respondenten 'bevestigen' die bevindingen. Zo interviewden we drie mensen die interesse hadden in een cohousingproject in die wijk. Maar ze zijn alle drie op hun hoede voor het gebrek aan voorzieningen daar. Eén van de drie heeft uiteindelijk besloten, na lang overleg, om uit het project te stappen. Het gebrek aan winkels vormt voor haar, naast de gebrekkige verbinding met het openbaar vervoer, de voornaamste reden om niet naar het project te verhuizen. Maar ook andere respondenten geven aan niet in de wijk Muide-Meulestede te willen gaan wonen. De vrouw in het citaat hieronder is afkomstig van die buurt, maar twijfelt om terug te keren, omwille van het gebrek aan winkels.

I: Was dit hier uw eerste keus om te komen wonen?

R: Ja, ja. Ik zou wel aan de Meulestede gaan wonen. Omdat ik van daar ben. Maar ik ben daar eens gaan kijken, en het is daar zo dood als wat. Er zijn daar geen winkels meer, niets meer.

(Geneviève, S9, v, 83 jaar)

Verder geven verschillende respondenten aan dat ze niet in de 'groene delen' van de deelgemeenten (zoals Sint-Amandsberg) willen wonen, omdat er daar te weinig voorzieningen zijn.

Welke winkels?

Naar welke winkels zijn de ouderen op zoek? Er zijn de klassieke **supermarkten**, maar die zijn volgens de respondenten niet altijd op wandelafstand gelegen. Ze bevinden zich vaak aan de ringweg (R40). Daarnaast zijn er de **'kleinere' varianten**, zoals 'Proxy' van Delhaize of 'Express' van Carrefour. Deze winkels zijn over de stad verspreid, maar de hogere prijs houdt de respondenten tegen. Zelfs wanneer die kleine supermarkt rechtover de woning gelegen is. De eerste twee citaten illustreren beide: de kleine winkels in het centrum zijn niet betaalbaar en de grotere supermarkten zijn te veraf gelegen. Piet, uit het derde citaat, vertelt dat hij wel dichtbij de supermarkten woont. Hij woont namelijk aan de ringweg. Hij bevestigt Nicole en Marc uit citaat 1 en 2 dat er in het stadscentrum minder (betaalbare) winkels zijn.

Ge zit wel overal dichtbij. Maar het is duur hier in't centrum van de stad. De winkels. Maar ook, een kleinigheid gaan eten. Restaurants, winkels. Of ge moet in de grootketens gaan, maar die zitten in het centrum van de stad niet. Ge moet dan buiten de stad gaan, maar dat is de bedoeling niet, als ge in't centrum komt wonen, alleen. De bedoeling is van alles dichtbij te hebben. Maar het is duur jong.

(Nicole, P8, v, 73 jaar)

I: En naar de winkel? Da doede ook te voet?

R: Ja, maar dat is dan weer moeilijker. Hier hebde ... 'k zal zeggen, geen goedkope magazijnen ... dichtbij. Ge hebt hier wel een Carrefourke, maar dat is duur daar. Ginder op de Zwijnaardesteenweg in Nieuw-Gent, hebt ge ook een Carrefourke, ook zo'n Expreske. En toch vragen ze voor hetzelfde hier, nog ne keer tien cent meer, of daar. Terwijl dat 't daar ook al duur is. Als ge natuurlijk ne keer naar den Aldi of de Lidl gaat, zit ge veel goedkoper en hebt ge ook goed gegeten.

I: En waar naar de Lidl ga je?

R: Dat is mij te ver ... ik kan dat niet zo ver sleuren he. En dat is dan het probleem.

(Marc, P2, m, 62 jaar)

R: Maar ze zijn duur ze, de appartementen [in zijn gebouw]. Ah ja, ge woont hier veel beter dan in het centrum.

I: Ja? Hoezo?

R: Ah ja, in het centrum zijn veel minder winkels en zo. Het is overal vlakbij: Aldi, Colruyt, Lidl. Hier vlakbij een Carrefour.

(Piet, P9, m, 64 jaar)

Waar onze ouderen wel voor te vinden zijn, zijn de **kleinere zaken, vaak uitgebaat door zelfstandigen**. Bakkers, slagers, groentewinkels, viswinkels of, in de woorden van de respondenten, 'een ordinair buurtwinkeltje'. Een meerderheid heeft de indruk dat zulke zaken vroeger in overvloed waren, maar nu verdwijnen. Velen houden daarvoor de opkomst van de supermarkten verantwoordelijk. Mensen verplaatsen zich, aldus de ouderen, liever verder naar een supermarkt, waar alles onder één dak te vinden is. En dat terwijl zij, de ouderen, liever naar verschillende kleine winkels gaan. In die verhalen weerklinken gelijkaardige bevindingen uit het plattelandsonderzoek (De Decker et al., 2018).

I: Hebt ge hier alles in de omgeving van winkels?

R: Nen bakker hebben we hier nog. Nen beenhouwer. Als ik hier ben komen wonen, had ge hier alles. Dat is allemaal weg. Nog nen bakker en een apotheek. Maar voor groenten en toespijs [boterhambeleg] ... het is allemaal de supermarkten he.

I: Waren er vroeger veel winkels?

R: Ja, hier op den Drongensesteenweg. Drie bakkers, twee slachters, een groentewinkelke. Dat is allemaal verdwenen. De mensen kunnen niet concurreren tegen de grootwarenhuizen he.

(Claudine, S8, v, 84 jaar)

Het gemist van 'kleine winkels' is niet enkel van praktische aard. Die winkels hebben ook een **sociale functie**. Men komt er de buurtbewoners tegen, die vertellen wat er in de wijk gebeurt. Het koppel hieronder vertelt dat de bakkers, slagers en kappers verdwenen zijn. En met hen een deel van het sociaal contact. Nu moeten ze de burens aanspreken op straat. Eén buurtbewoner neemt die functie ter harte en houdt iedereen op de hoogte van wat er gebeurt. In het Gents: een 'kommeere' (roddelaar). Verderop in het gesprek vertelt het koppel dat de 'kommeere' van de straat nu in het ziekenhuis ligt en ze minder op de hoogte zijn van het gebeuren rondom hen. Nu moeten ze op zoek gaan naar de roddels, terwijl dat in de winkels 'vrijblijvend' was. Door het gebrek aan buurtwinkels, zouden we kunnen stellen dat het roddelen de-institutionaliseert.

R Vrouw: Toen wij hier kwamen wonen was er een bakker, een slager, drie kappers ...

R Man: Allemaal weg. (...)

R Vrouw: Al die oude mensen zijn weg. En de andere mensen hebben geen tijd, die gaan naar de grootwarenhuizen. Dus die kleinhandel hier in de buurt, dat draait niet meer. En dat is heel jammer. Er was ook een buurtcentrum in de buurt. Dan maak je een praatje, want je komt je burens tegen. Dan weet je wat er gebeurt. We hebben nu nog één kommeere in de straat die ons zegt wat er gebeurt. Dat [praten in de winkels] was vrijblijvend. Dan hoor je eens wat; bij de slager en de bakker.

(Annie & Dirk, P1, v & m, 64 & 60 jaar)

Verschillende ouderen komen graag buiten, maar bij voorkeur niet zonder doel. Cécile (S7) verwoordt het zo: *“Ik ben veel op straat he, ik ben een straatloper. Maar als ik buiten kom, is het met een doel. Ge moet weten wat doen he.”* Naar de winkel gaan, is zo’n doel. Gerda, in het citaat hieronder, gaat naar de winkel vlakbij haar woning, om *‘ne keer weg te zijn’*. Haar zoon doet boodschappen in een grotere supermarkt, verderaf. De boodschappen die door andere personen gedaan worden, daar gaan we verder op in.

I: Gade nog buiten?

R: Nee, ik kan niet meer. Just naar de dokters. En eens naar de Carrefour (...)

I: Doet ge daar uw boodschappen?

R: Nee! [resoluut] ‘t Is voor ne keer weg te zijn.

(Gerda, S13, v, 89 jaar)

Twee respondenten vormen een uitzondering op bovenstaand verhaal. Ze ondervinden geen problemen met betrekking tot de afname van het aantal ‘kleine winkels’. Zo gaat Hilde naar een eerder dure slagerij in het stadscentrum omdat ze naar eigen zeggen liever iets meer betaalt, de weinige keren dat ze vlees koopt. Groenten en brood haalt ze in de - ook eerder prijzige - biomarkt in het centrum. Supermarkten zoals Aldi zijn niet aan haar besteed. De vrouw gaat dagelijks of om de twee dagen naar de winkel. Naast het feit dat de 62-jarige alleenstaande graag kleine hoeveelheden koopt en graag biologische voeding eet, vermoeden we dat de voorkeur voor de kleine - eerder luxueuze - winkels komt doordat winkelen een hobby wordt. Een dagelijkse uitstap. Een gelijkaardig verhaal tekenen we ook op bij een andere respondent.

Brood haal ik bij een bakkerijtje. Groentjes haal ik het liefst bij BEO [biomarkt in het centrum]. Daar kan ik zoveel pakken als ik nodig heb. Ik eet heel weinig vlees, maar als ik vlees eet, ga ik naar een slagertje in de Donkersteeg. Dan wil ik ook goed vlees en betaal ik iets meer. Ik ga wel eens een Aldi binnen, maar dat is niet aan mij besteed. Ik gebruik zo weinig. Het liefst ga ik om de twee dagen naar de winkel. Mijn koelkast is bijna altijd leeg. Vroeger ging ik zelfs elke dag naar de winkel.

(Hilde, P12, v, 62 jaar)

Naast de grote en kleine supermarkten en de ‘door zelfstandigen uitgebate winkels’, zijn er nog andere plekken om voeding te halen.

Zo zijn er in de stad talrijke **etnische winkels** te vinden, vaak buurtwinkels of fruit- en groentezaken. Ook wel: het type winkels dat onze ouderen missen. Toch zijn de etnische winkels niet altijd in trek. Ten eerste, omwille van het onbekende en eventuele vooroordelen die hiermee gepaard gaan. Of ten tweede, omdat de etnische winkel niet biedt wat de koper verwacht. Zo kan het zijn dat de winkel bijvoorbeeld niet het gekende soort brood of kaas verkoopt. In het eerste voorbeeld hieronder gaat het over een Turkse winkel die veel producten heeft, maar waarbij de respondent vermoedt dat niet iedereen er wil winkelen, simpelweg omdat het een Turkse winkel is. In het tweede citaat vermeldt de vrouw dat de etiketten van de voedingswaren niet leesbaar zijn, omdat de gebruikte taal niet gekend is. Het is mogelijk dat voor Clara ook het ongekende afschrikt. Hoewel de sociale huurder wel de vorige Turkse winkel prijst, omwille van hun ‘Belgisch materiaal’. In beide voorbeelden maken de respondenten ook de vergelijking met de voormalige, ‘Belgische’, winkel.

Vroeger was er hier een groenteboer, nu is het een Turkse winkel. Hij heeft veel, maar niet iedereen gaat daar he. Versta de wat da'k wil zeggen? Er zijn nog altijd mensen die zeggen: ja, da's nen Turk, daar ga k'k niet bij ze. (Christine, S2, v, 62 jaar)

I: En naar die winkel op de hoek, gaat ge daar naartoe?

R: Vroeger waren dat Turken en dan hadden ze ... Belgisch materiaal. 'k ga het zo maar zeggen. Een kruidenierke met brood en zo. Nu zijn dat Polen. Maar het staat er ook allemaal op in het Pools. Ja kom. Ik spreek Engels, Frans, Duits, Nederlands. Ik spreek genoeg talen he.

I: En als ge nu een bus melk nodig hebt of zo?

R: Ja ... [twijfel]. Het zal er wel op staan. Maar ze moeten ook rekening houden met oudere mensen, die niet zo taalvaardig zijn. Dus waarom niet producten verkopen waar het in het Nederlands op staat? Want er werkt ook meer één man die Nederlands kan en één die Engels kan. De rest niet. Dus nee, ik vind het geen verbetering.

(Clara, S12, v, 66 jaar)

De evolutie naar meer etnische winkels, bijvoorbeeld in de Wondelgemstraat of in de Bevrijdingslaan, twee 'hoofdstraten' in buurten waar de respondenten (dichtbij) wonen is er één die niet alle ouderen kunnen smaken. Vaak gaat het om mensen die in die buurten opgroeiden, en vanuit een zekere nostalgie spreken. Bij sommige respondenten komt er angst en xenofobie aan te pas. Zoals bij deze sociale huurder:

Ge hebt hier niks meer van bakkers! Niks meer! Dat is gelijk de Wondelgemstraat, waar ik geboren ben. Ik kom er niet meer. Het was zo'n schone straat. Binnen een jaar of 10 gaan we opgevreten worden, door de Arabieren. En wat nog erger is, is dat de politici eraan meedoen. Ze zouden zich beter vaneerstekeer in Turkije zetten. (Agnes, S11, v, 82 jaar)

Drie respondenten laten eten **aan huis leveren**. Het gaat om een 73-jarige die haar inkopen online bestelt en door Delhaize laat leveren. Ze beperkt die aankopen tot eens om de drie weken, waardoor ze de toeslag van tien euro verwaarloosbaar vindt. Deze private huurster wijst er wel op dat veel van haar leeftijdsgenoten niet met de computer kunnen werken en het dus niet voor iedereen een oplossing biedt. Twee andere respondenten hebben een 'melkboer' die aan huis komt. Naast zuivel, verkoopt de zogenaamde melkboer ook andere producten zoals frisdrank en aardappelen. Voor die laatste is een aanhuislevering interessant. Want hoewel de respondent nog zelf uit de voeten kan, zijn zware boodschappen geen optie meer voor haar.

Enkele respondenten kunnen ook rekenen op zorgverstrekkers die om boodschappen gaan. We bespreken dat verderop, in het hoofdstuk over zorg.

Tot slot doen twee respondenten een beroep op voedselbanken. Beiden stellen die voorziening op prijs, maar één iemand noemt het een 'vernederende' manier om aan eten te komen. Ze is nu betrokken bij een soortgelijk project: 'Let's save food',²⁷ waar ze zelf aan meewerkt door eten bij supermarkten te gaan ophalen. In ruil voor haar diensten krijgt ze tegoedbonnen om bij het project voeding aan te schaffen. Een betere manier volgens de vrouw: "Ik heb dan niet den indruk dat ik moet bedelen."

4.3.2 Sociale voorzieningen en hobby's

Op het platteland waren er voor ouderen heel weinig sociale voorzieningen (De Decker et al., 2018). Een minderheid was er aangesloten bij een club (om bijvoorbeeld te kaarten of te fietsen) en polyvalente ruimtes en cafés waren vaak verdwenen. Dat ligt in de stad anders. De stad biedt volgens een meerderheid van de respondenten een waaier aan sociale voorzieningen. Er zijn lokale dienstencentra (LDC), restaurants en cafés, cultuur, enzovoort.

²⁷ <https://ookmijn.stad.gent/burgerbudget/voorstellen/lets-save-food-samen-voedselverlies-tegengaan-op-wijkniveau>.

Ten eerste zijn er de **lokale dienstencentra (LDC)**. Met elf lokale dienstencentra²⁸ is de kans behoorlijk groot dat men in Gent in de buurt van zo'n centrum woont. LDC's zijn onderbelicht in het 'plattelandsonderzoek'. Het is dan ook een in hoofdzaak stedelijke voorziening. Dat bleek toen ook uit gesprekken met zorgverantwoordelijken op het platteland, die verklaarden dat landelijke gemeenten niet de capaciteit hebben om een LDC op te richten (De Decker et al., 2018). Ter illustratie: 26 van de 39 Oost-Vlaamse LDC's zijn in steden gesitueerd. De 13 niet-stedelijke centra, zijn vaak in grotere gemeenten zoals Maldegem of Gavere terug te vinden.

LDC's zijn een belangrijke voorziening in het leven van onze respondenten. We plaatsen hier wel een belangrijke kanttekening bij: enkele van de respondenten zijn sociale huurders, die een LDC in hun gebouw hebben. Daarnaast hebben we respondenten gevonden via (armoede)organisaties en OCMW. We kunnen vermoeden dat personen die nauw betrokken zijn bij een bepaalde stedelijke doelgroepenwerking, ook sneller de weg naar een LDC vinden.

De dienstencentra zorgen er volgens de ouderen voor dat ze nieuwe contacten maken. Sommigen spreken er ook af met familie of vrienden. Toch vindt een aantal ouderen dat er meer activiteiten zouden moeten zijn. 'Koffiedrinken' of 'gezellig samenzijn' volstaat niet. Zelfs sociale huurders die boven een LDC wonen vinden het niet de moeite om zich voor een koffie naar beneden te verplaatsen. Agnes (S11): *"Koffie kan ik hier ook drinken he"*. Mia gaat wekelijks naar een LDC in de buurt, maar stoort zich wanneer er niets te doen is.

Soms is er ne keer iets, zoals pannenkoeken. Maar over het algemeen is het 'gezellig samenzijn' (ironische stem). En dan zit ge daar he. Twee uren! Met een tas koffie.

(Mia, P15, v, 95 jaar)

Een dienstencentrum in hetzelfde gebouw als de woonplaats, is voor enkele ouderen - die zich in die situatie bevinden - een uitgelezen kans om activiteiten te beleven en sociaal contact te hebben, zonder grote verplaatsingen te moeten afleggen. Zo vult Geneviève (S9) elke weekdag met een andere activiteit: van bloemschikken, tot sjaals verven, tot breien. Geneviève: *"Ik kan niet meer naar buiten. Dus ik vind dat goed."* Voor een andere respondent, die boven een LDC woont, betekent dat een vermindering van de privacy. Johanna (S10) gaat niet meer naar de cafetaria omdat ze het een 'roddelkot' vindt. Ze krijgt de indruk dat ze gecontroleerd wordt door de medebewoners en dat ze haar appartement niet kan verlaten zonder dat de burens haar, vanuit de cafetaria van het LDC, gezien hebben.

In de lokale dienstencentra kunnen ouderen terecht voor koffie of een maaltijd. Maar er zijn ook nog andere plekken waar dat kan. Zo gaan verschillende respondenten op regelmatige basis naar een **sociaal restaurant**. Sommigen gaan altijd naar hetzelfde restaurant, anderen wisselen af. Eén respondent doet dat afhankelijk van de menu, die ze van tevoren op internet opzoekt. De sociale restaurants hebben als voordeel dat het eten er betaalbaar is, *'voor die prijs kan ik het zelf niet maken'*. Bovendien spaart het werk uit: koken hoeft niet én er moeten veel minder boodschappen gedaan worden. De kwaliteit van het eten kent voorstanders - ze hebben *'zelfs'* vegetarisch en biologisch eten - en tegenstanders - *'de koteletten, ge kunt ze op uw zool leggen'*.

Slechts enkele respondenten gaan regelmatig op **café**, maar de meesten doen dit niet. Ze maken daarbij financiële overwegingen. Thuis is een pintje of koffie nu eenmaal goedkoper dan op café.

Ik leef er ook naar, naar mijn pensioen. Ga ne keer op een terraske gaan zitten? Het is drie euro voor ne koffie alstublieft! Drie euro!

(Johanna, S10, v, 70 jaar)

²⁸ Een lokaal dienstencentrum of LDC biedt volgens het Agentschap Zorg en Gezondheid onder andere informatieve, recreatieve en vormende activiteiten aan. LDC's zijn minstens 32 uur per week toegankelijk en bieden ook hulp bij activiteiten uit het dagelijkse leven zoals lichaamsverzorging. De centra helpen ouderen om zo lang mogelijk thuis te blijven wonen. Een LDC richt zich dan ook in het bijzonder tot personen in een beginnende zorgsituatie. Zie: <https://www.zorg-en-gezondheid.be/per-domein/thuiszorg/lokale-dienstencentra>.

Een koppel van 60 en 64 jaar vindt dat er in de stad geen cafés - en bij uitbreiding andere activiteiten - zijn voor hun leeftijdscategorie. De oude ouderen vinden volgens het koppel wel hun gading. Net als de jongeren, die op de Graslei kunnen vertoeven of naar 'Labath-achtige' cafés kunnen gaan. Hiermee doelt de vrouw van het koppel op de 'hippe koffiebars' waar vooral jongeren naartoe gaan.²⁹

R Vrouw: Voor de leeftijd die wij hebben zijn er geen cafés, dat bestaat niet. (...) Vanaf 65-plus komen ze dan terug voor het uitgaanslevens, om naar de opera te gaan. (...) Maar die tussenfase? Er is eigenlijk niets voor ons.

R Man: Alleen jongeren, de Graslei.

R Vrouw: Ja. Allemaal die Labath-achtige toestanden he. Dat heb je. En dan de hele oude mensen. Zoals zijn moeder, die niet meer uit de voeten kan. Die zitten ergens in een koffiedingetje. In een hoekje, iets te drinken. Maar de rest, die tussenvorm heb je niet.

(Annie & Dirk, P1, v & m, 64 & 60 jaar)

Over **cultuur**, ten vierde, kunnen we kort zijn. Weinig respondenten nemen deel aan culturele activiteiten in de klassieke zin van het woord (toneel, voordracht, film, musea, etc.).³⁰ Enkele bevroegden hebben een 'Uitpas'. Dat staat mensen met een klein budget toe om aan een lagere prijs deel te nemen. In de woorden van Helena (S14): "*[ik ga] ne keer naar de Centrale, naar een optreden. Vooral waar ik met mijn Uitpas terecht kan. Anders is het niet betaalbaar.*" Of zoals Claudine (S8) zegt: "*'t Is niet alleen den entree. Ge komt iemand tegen, ge drinkt iets. En ge kunt het niet laten van weer [terug] te trakteren.*" Toch is de beperkte cultuurparticipatie niet enkel aan financiële limieten onderhevig. Bij een meerderheid van de bevroegden is er simpelweg geen interesse.

Daarnaast besteden een aantal ouderen (veel) tijd aan **vrijwilligerswerk**. We zagen eerder al dat voor sommigen het vrijwilligerswerk niet zo 'vrijwillig' was, maar een must. De vergoeding vormt een onmisbaar onderdeel van hun inkomen. Toch is het vrijwilligerswerk ook een hobby, een tijdsbesteding. Een aantal respondenten springt bij in de zorgsector, zoals bij Kind & Gezin of als oppashulp bij minder mobiele ouderen. Nog een andere helpt patiënten vervoeren in een ziekenhuis. Motivaties hiervoor zijn sociaal contact, maar ook de hoop later zelf geholpen te worden. Enkele andere respondenten zijn actief bij de armoedeverenigingen.³¹

Tot slot wordt er heel wat tijd **binnenshuis** doorgebracht. Het gaat dan om huishoudelijke taken (koken, opruimen, afwassen, ...), maar ook tv kijken, boeken lezen, naaien, etc. Vooral aan poetsen wordt veel aandacht besteed. Enkele ouderen hebben een weekprogramma waarbij elke dag in teken staat van een stuk woning dat gepeetst dient te worden. Enkele respondenten blijft enkel binnen, maar de meesten hebben een aantal 'thuisdagen', afgewisseld met externe activiteiten.

Tot slot valt het op dat een minderheid van de respondenten het onderscheid maakt tussen de voorzieningenrijke stad en de niet-stedelijke gebieden, waar minder sociale voorzieningen zijn. Bernadette (P16), die eerder in dit rapport aan bod kwam omdat ze naar haar familie in een buurgemeente van Gent verhuisde, stond eerst erg weigerachtig tegenover de verhuis onder meer omwille van alle sociale voorzieningen en activiteiten die in haar woonbuurt aanwezig waren. In haar woorden: "*Ik ga mij niet begraven op den buiten hé*". Een andere respondent, Annie, een 64-jarige vrouw heeft sinds haar studententijd nooit meer willen terugkeren naar het platteland, omdat de stad 'levendigheid' biedt. Voor haar is ook het 'idee' belangrijk dat er altijd iets te doen is, ze hoeft daarom niet per se deel te nemen aan die activiteiten.

²⁹ Volgens De Decker (2018) zijn het net die hippe koffiebars, barrista's en pop-ups die jongeren naar de stad brengen (of omgekeerd: ze zijn een symptoom van een nieuwe stedelijkheid). De rol van dergelijke koffiebars is zo exemplarisch, dat Hyra (2017) het zelfs op nam in de titel van zijn boek over de veranderingen in de stad Washington: *Race, class, and politics in the 'cappuccino city'*. Het is dan ook relevant dat bovenstaande respondent een dergelijke bar naar voren schuift als plek waar zij zich niet thuis voelt.

³⁰ LDC's bieden ook culturele activiteiten aan.

³¹ We vonden deze respondenten ook via deze verenigingen.

I: En sinds Limburg altijd voor de stad gekozen?

R: Ja, voor de levendigheid en het idee dat je altijd iets kan doen. Je hoeft daarvoor niets te doen. (...) Je weet dat je naar de film kunt. Daarvoor hoef je niet naar de film. Je weet dat je op café kan, daarvoor hoef je niet. Op de buiten is er helemaal niets.

(Annie, P1, v, 64 jaar)

4.4 Sociale woonomgeving

Een woonomgeving bestaat echter niet enkel uit voetpaden, straten, oversteekplaatsen en winkels. Er wonen ook andere mensen. Ze hebben de ouderen bepaalde opvattingen rond etniciteit en rond sociaal wonen. Nadien gaan we dieper in op percepties rond veiligheid in de woonomgeving en tot slot, heel kort, lawaaihinder.

4.4.1 Etniciteit

Gent tekent jaarlijks een positief saldo op m.b.t. internationale migratie. Het aantal mensen van buitenlandse herkomst blijft bijgevolg aangroeien. Ook het aandeel niet-Belgen is gestegen: tussen 2007 en 2017 van 8,1 naar 14%. In 2017 kwam iets minder dan de helft van de internationale instromers van buiten de EU. Ongeveer een tiende kwam uit Nederland en vier op tien uit de rest van de EU (Agentschap Binnenlands Bestuur & Statistiek Vlaanderen, 2018). Vandaag (2017) is 32,6% van de Gentenaren van buitenlandse herkomst.³²

Uit de OBO blijkt dat 14,7% van de Gentse ouderen vindt dat er te veel allochtonen in de buurt wonen. Dat percentage lijkt een stuk lager te liggen dan de verhoudingen in ons onderzoek: een meerderheid van de respondenten laat zich negatief uit over (het aantal) buurtbewoners van buitenlandse herkomst (Verté et al., 2018).

Een grote meerderheid van de sociale huurders, maar ook een minderheid van de private huurders, benadrukken dat ze de laatste jaren en decennia veel nieuwe burens met een migratieachtergrond kregen. Belangrijk daarbij is dat velen er de nadruk op leggen dat de Belgen 'vervangen' worden door personen met vreemde herkomst. In de woorden van Luc, een sociale huurder uit een woontoren in Nieuw Gent: *"Gelijk wat er vrijkomt in het gebouw, het is al vreemd. Weet ge dat er hier 94 verschillende nationaliteiten wonen?"*

Die (deels vermeende, deels feitelijke) veranderende samenstelling van de buurt, heeft een effect op hoe de ouderen de ruimte rondom hen ervaren. Zowel de mentale als de fysieke ruimte. Dat onderscheid is artificieel, en er is geen strikte scheiding. Toch hanteren we die opdeling omdat het een beter zicht geeft op hoe bepaalde ideeën geprojecteerd worden op fysieke elementen in de woonomgeving, maar ook op bepaalde delen van de stad.

Wat de **mentale ruimte** betreft, gaat het ten eerste over het idee dat men zich als 'autochtoon' niet - of minder - thuis kan voelen op bepaalde plaatsen met 'allochtonen'. Maar het gaat, ten tweede, ook over het volgen van 'normen'.

Ten eerste, wat betreft 'zich niet thuis voelen' of 'niet goed voelen', horen we uitspraken als die van Hubert, die verklaart 'niet meer geaccepteerd [te zullen] worden' in de Brugse Poort of de Muide, aangezien dat 'getto's' zijn van wat hij eerder in het interview 'Arabieren' noemde. De 78-jarige huurder eindigt met 'een verschil in mentaliteit', iets wat vaker opduikt in de interviews.

³² Zie ook de buurtmonitor Gent: <https://gent.buurtmonitor.be/>.

R: Ze [politici] hebben ghetto's gecreëerd. Ga ne keer naar de Muide. Da kende niet zeker, de Muide? Of de Sleepstraat. Of de Brugse Poort. Ge gaat er alleen niet moeten wandelen he. En zeker niet in de zomer met een kort rokske. Ge gaat moeite hebben.

I: En zou't ge niet in de Brugse Poort willen wonen omwille van de Arabieren of ook voor andere redenen?

R: Ah 't zal wel zijn. Ik zou daar niet meer geaccepteerd worden. En een verschil van mentaliteit.

(Hubert, P4, m, 78 jaar)

Bijna alle respondenten merken op dat hun 'autochtone burenen' vervangen worden door 'allochtone burenen'. Voor sommigen betekent het louter dat het aandeel personen met migratieachtergrond in de buurt vergroot. Maar de meesten zien de 'verkleuring' van de buurt als een bedreiging. Een aantal ouderen hebben de indruk dat de buurtbewoners met een migratieachtergrond de 'baas' zijn of 'Belgen weggagen'.

Elk appartement dat vrijkomt, op de Dendermondsesteenweg, daar zijn Bulgaren. Die Belgen ... die Belgen, lopen allemaal weg. Dat geeft mij een gevoel dat die mensen zo machtig zijn, dat ze mensen weggagen.

(Hans, P6, m, 61 jaar)

Ze denken dat ze overal baas kunnen zijn. Als wij naar het buitenland gaan, moeten wij ons ook aanpassen. Ze hebben het hier veel te ver laten komen. En het stopt nog niet.

(Luc, S3, m, 64 jaar)

In het laatste citaat verklaart de sociale huurder dat als hij naar het buitenland gaat, 'hij zich ook moet aanpassen'. Dat brengt ons meteen bij het tweede aspect van die mentale ruimte. Veel ouderen hebben het idee dat personen met een andere herkomst de door de ouderen vooropgestelde **normen** niet respecteren. Mia (P15) vat dat samen met 'ze [allochtone burenen] willen wel hun manier van leven opdringen he'. Zo zijn er verschillende respondenten die personen van vreemde herkomst verantwoordelijk achten voor zwerfvuil. Of, zoals in het citaat hieronder, het niet willen respecteren van de regels binnen het appartementsgebouw. De 70-jarige sociale huurder is van mening dat zij de regels strikter opvolgt dan haar nieuwe, allochtone buurvrouw. Als bijkomend argument om zich aan de regels te houden, verklaart de vrouw dat het appartement haar eigendom niet is. Een andere norm, die volgens Johanna, maar ook verschillende andere respondenten, overschreden wordt, is een beleefdheidsnorm. Het gebrek aan begroeting.

Gelijk nu ook, wij mogen geen was uithangen, van voor. Er is hier nu een nieuwe komen wonen, en ze hangt zij hare was op, van voor. Zo dingen, dat stoort mij wel. Verdorie, gij probeert u naar de norm te stellen. En daarbij, het is uwen eigendom niet. Dat weet ge. Ge moet u naar de regels stellen van nen anderen. En mensen die hier komen wonen en zelfs tegen niemand nen goeiedag zeggen. Niets niemendal.

(Johanna, S10, v, 70 jaar)

Het koppel uit het laatste citaat wordt naar eigen zeggen uitgescholden door de kinderen van de burenen, die ook speelgoedjes op hun balkon gooien. De man verzamelt alle speelgoedjes als 'bewijs', in de hoop de families ooit te kunnen 'doen verhuizen' door een klacht in te dienen bij de huisbaas. De mentale ruimte gaat m.a.w. over het gevoel dat bepaalde etnische groep dominant aanwezig zijn in de woonomgeving. Het gaat om het gevoel 'overspoeld' te worden, door mensen die 'de normen' niet respecteren.

Maar het ongenoegen met buurtbewoners van vreemde origine uit zich ook in opvattingen over beperkingen in de **fysieke ruimte**. Dat kan een gevolg zijn van de (vermeende) beperkingen in de mentale ruimte, zoals het overtreden van normen. Door zwerfvuil - wat bepaalde respondenten aan specifieke bevolkingsgroepen toeschrijven - krijgen sommigen het gevoel dat de gangen of voetpaden aan anderen toebehoren. Maar in bepaalde gevallen wordt het ethnocentrisme van respondenten vrij concreet vertaald in de fysieke ruimte. Zo spreken sommige ouderen over pleintjes in de nabijheid van de woning die bepaalde etnische groepen zouden opeisen. In onderstaand citaat gaat het over zitbanken. Een 64-jarige man verklaart dat hij 's avonds niet op een bank kan zitten, omdat die 'vol' zitten met Turkse vrouwen. De sociale huurder tracht op die manier zijn ongenoegen over zijn burenen van vreemde herkomst concreet te maken door te wijzen op de inperking van zijn bewegingsvrijheid. Ook in dit geval worden de vermeende beperkingen in de fysieke ruimte, gevoed door die in de

mentale ruimte. Het valt immers te betwijfelen dat de man op geen enkel moment op een bank kan zitten, noch de mogelijkheid heeft om te vragen naar een plaatsje. Het gaat om de opvatting dat bepaalde groepen zijn woonomgeving inpalmen.

I: En zit je vaak buiten?

R: Nee, nee. Want dat is ook zo'n punt. De banken die hier staan, zijn altijd van hun. Wij hebben daar precies geen recht op. Hier hebben ze ook banken gezet, hier voor de deur. In de groene zone hier he. 's Avonds moet ge niet zeggen: ik zet mij ne keer op de bank. Dat zit vol met Turkse vrouwen. Ja. Ja.

(Luc, S3, m, 64 jaar)

Tot slot linken verschillende respondenten die etniciteit aan **stedelijkheid**. Meeus & De Decker (2013) zagen dat personen die naar de suburbane stadsrand trokken, een voorkeur hadden voor een homogene woonwijk, op sociaaleconomisch vlak, maar vooral op etnisch gebied. De woonomgeving wordt dan ook 'geracialiseerd'. Volgens Meeus, Schuermans & De Decker (2013) leidt het racialisieren van de stad tot een 'anti-stedelijk ethnocentrisme'. Daarbij wordt een minderheidsgroep gekoppeld aan negatieve eigenschappen (of het gebrek aan positieve eigenschappen) en wordt die groep vervolgens aan de stedelijke ruimte gelinkt. Meeus et al. stellen dan ook dat ethnocentrisme sterk verweven is met de historische anti-stedelijkheid in Vlaanderen (zie ook De Decker, 2004). Zelfs bij onze stedelijke respondenten komen we dergelijke associaties tegen. Weliswaar bij een minderheid en niet gekoppeld aan een anti-stedelijke attitude, is de koppeling met het ethnocentrisme en de stedelijke ruimte duidelijk aanwezig.

Verschuiven van onze respondenten groeiden op in Nieuw Gent, toen dat nog een groen, eerder landelijk gebied was.³³ Een 62-jarige private huurder herinnert zich een kindertijd in het 'groene Nieuw Gent'. Als jongvolwassene verliet hij de stad, om als vijftiger terug te keren. Hij woont nu dichtbij Nieuw Gent, omdat hij nog altijd een band heeft met de buurt. Maar hij woont niet 'in' de wijk, omdat er 'veel vreemden wonen'. Een aantal respondenten leggen, met hem, de link tussen de verstedelijking van Nieuw Gent en de verkleuring van de wijk.

R: Maar na al die tijd ... Nieuw Gent, dat stond er nog niet. Toen ik daar voort ben gegaan, dan was het nog bos en struiken en een kerkske. En ja, ge komt terug en ge zit in het buitenland he, ja. (...)

I: En waarom zou je niet in Nieuw Gent willen wonen?

R: Ja omdat er ook veel vreemden wonen en al. Ik heb er echt nooit tussen gewoond. Toch niet zo veel. Den tijd dat ik hier jong was, dan zagde da hier niet. Ik ga niet zeggen ... Tolhuis, er zaten er al veel aan die kant.

(Marc, P2, m, 62 jaar)

Twee respondenten zouden om gelijkaardige redenen liever in minder stedelijke buurten wonen. Eventueel nog binnen de Gentse stadsgrenzen. Mariakerke is hier een voorbeeld van. De dochter van Luc woont er, in een rustige buurt, waar volgens hem minder van 'dat volk' woont. Hij zegt dat verschillende van zijn burens om dezelfde reden al verhuisd zijn naar 'de buiten'. Dat laatste horen we bij meerdere respondenten. Zoals Alice: "Met al die vreemdelingen ... mijn nicht is er voor verhuisd [naar Brakel]. 82 jaar." In het tweede citaat is een koppel aan het woord, dat elders in het interview verklaart nooit op het platteland te willen wonen. Toch zouden ze bijvoorbeeld in 'oude villawijken' willen wonen, in de minder stedelijke stukken van Gent. Omdat in de meer stedelijke gebieden, volgens hen, een falende integratie aan de gang is. De respondent doelt concreet op de negentiende-eeuwse gordel van de stad.

³³ Nieuw Gent komt in die context vaak ter sprake. De wijk wordt door de Zwijnaardsesteenweg in twee gebieden opgesplitst: een oudere wijk, gebouwd in het interbellum en gelegen aan de kant van het Universitair Ziekenhuis en vaak 'Steenakker' genoemd, naar een van de straten daar. Aan de andere kant van de Zwijnaardsesteenweg is er een recenter deel met sociale hoogbouw, daterend uit de jaren '70. Dat deel van de wijk is dus gebouwd na de kindertijd van onze respondenten.

R: *Dat zijn rustige buurten [over Mariakerke]. Maar dat zijn allemaal kavels geweest he. Allemaal vriendelijke mensen. Beleefd. Behulpzaam.*

I: *Zou je liever daar wonen?*

R: *Ba ja gij. Absoluut. Geef mij maar den buiten. Zeker weten. Er zijn hier zelfs al mensen verhuisd, dat ze zo ver trekken naar Zottegem. Ik weet niet of ge dat kent? Dat is al een eindje af he. Platten, platten, boeren buiten. Daar komde gij zoveel van dat volk [de 'Marokkanen, Turken en Chinezen' waarvan eerder sprake] niet tegen ze. Ze zijn allemaal stadsgericht he.*

(Luc, S3, m, 64 jaar)

R Man: *Maar waar ik zeker niet zou willen wonen? Veel in Gent. Dienen 19^e-eeuwse gordel; dat is niet omdat ik iets heb tegen armoede. Ik ben zelf een arme mens. Het gaat over opvoeding, het gaat over klasse, het gaat over met elkaar omgaan. Dat gaat nooit niet lukken, die integratie. Dat gaat niet. Waar nog? Gans de Dampoort. Heilig Hart kerk. Waar wel? Sint-Amandsberg, schone stukken.*

I: *Wat zijn de schone stukken?*

R Man: *Naar Oostakker op he. Die vertakkingen. Die oude villawijken he. Waar vroeger de rijke Gentenaars woonden. De burgemeesters zijn allemaal van daar.*

R Vrouw: *En in Mariakerke.*

R Man: *In Mariakerke hebt ge ook schone stukken.*

(Annie & Dirk, P1, v & m, 64 & 60 jaar)

De respondenten die de etnische diversiteit expliciet als een troef zien, zijn sterk in de minderheid. Godelieve vindt de diversiteit in haar wijk 'eigenlijk wel leuk', hoewel ze ook spontaan de link legt tussen 'vreemdelingen' en 'iets meemaken op straat'. Eerder in het gesprek ging het immers enkel over de aanwezigheid van politie in de wijk. De respondent begin zelf over 'vreemdelingen'.

Ik moet zeggen, ik heb hier nog nooit iets meegemaakt op straat, met vreemdelingen. Persoonlijk dan he. In tegendeel, ik vind dat eigenlijk wel leuk. Zo die Afrikaanse vrouwen in die kledij. En de Turkse, dat is dan een heel ander genre. Marokkaanse, Indische zelfs. Ik vind het eigenlijk wel leuk om te zien, zo die verscheidenheid. (Godelieve, S1, v, 72 jaar)

4.4.2 Omtrent sociale woningen en sociale huurders

Naast etniciteit, kwamen 'opvattingen' en 'percepties' over sociaal wonen tijdens de interviews nadrukkelijk naar boven. We bespreken eerst de opvattingen over sociale huurders in het algemeen, daarna over de sociale huurders in verschillende (appartementen)gebouwen en ten derde, over de verschillende wijken. We zien, ten vierde, dat een aantal private huurders, omwille van percepties van sociaal huren, niet sociaal wil huren. Tot slot gaat het over de sociale huurders, die geconfronteerd worden met vooroordelen vanuit hun omgeving (familie).

Over sociale huurders

Uit eerder onderzoek van het Steunpunt Wonen (onder meer: Winters et al., 2016), blijkt dat het profiel van sociale huurders divers is en verandert doorheen de jaren. Wat jaar na jaar gelijk blijft is dat sociale huurders in hoofdzaak personen zijn met een laag inkomen en dat ze een groot aandeel kennen van alleenstaanden, ouderen, werklozen en personen die ziek of arbeidsongeschikt zijn. Een meerderheid van onze sociale, maar ook enkele van onze private huurders, is ervan overtuigd dat sociale huurders een zogenaamd 'lager' sociaaleconomisch profiel hebben. Bovendien delen enkelen de opvatting dat het profiel 'verzwakt'. Zo verklaart Alice, een 74-jarige sociale huurder: "*De deftige komen hier niet meer wonen he*". Ze illustreren wat in de literatuur³⁴ als 'residualisering' wordt omschreven.

³⁴ Residualisering wijst op het proces waarbij de sociale huursector in toenemende mate de minstbedeelden huisvest. Op basis van de evolutie van inkomens was in de periode 1976-1999 een residualisering van de Vlaamse sociale huisvesting waar te nemen, maar vanaf 1999 is dat niet eenduidig. In de periode die daarop volgde is het inkomen gedaald, maar ook het aandeel werklozen. En vanaf 2005 tot 2013 is het gemiddelde inkomen weer licht gestegen, terwijl het aandeel werklozen daalde. Het aandeel alleenstaanden, personen met een beperking en arbeidsongeschikten nam dan weer toe. Winters et al. (2016) kunnen niet stellen dat er zich een verdere residualisering heeft voorgedaan tussen 1999 en 2013.

Marc, 62-jarige private huurder verklaart dat de helft van de bewoners van Nieuw Gent - hij doelt hiermee op de sociale hoogbouw - werkloos is. Hij problematiseert dat door te zeggen dat het mensen zijn 'die er hun voeten aan vegen'.

Heel Nieuw Gent is één probleem. Meer of den helft werkt daar niet. Dat zit op het OCMW. Ik heb nog gewerkt in dat buurthuis. Ze kunnen daar koffie drinken en thee. Gratis. Ik heb daar met enen gestaan, hij woont daar zo wa bij een vrouw. Dat zijn er meestal die er hun voeten aan vegen. Hij drinkt. Dag en nacht. Veertig blikken. Dat is niks voor hem.

(Marc, P2, m, 62 jaar)

Enkele respondenten - zowel sociale als private - huurders, associëren, net zoals Marc hierboven, wijken van sociale woningen met het gebruik van drank en drugs. Christine woont in Nieuw Gent en zegt, net als haar geïnterviewde buurtbewoners, dat er veel drugs gedeald wordt in de buurt. Dat hoeft uiteraard niet per definitie door de sociale huurders zelf te gebeuren, maar de wijk wordt er wel sterk mee geassocieerd. In het tweede citaat is Marc opnieuw aan het woord, die vrijwilligerswerk doet in Nieuw Gent, maar er zelf niet zou willen wonen. Hij verklaart dat veel bezoekers in het buurtcentrum waar hij werkt alcohol en/of drugs gebruiken. Bovendien acht hij de gebruikers zelf verantwoordelijk voor het gebruik en de gevolgen hiervan.

Als ge beneden kijkt ziet ge alle auto's stoppen. [over drugsdealers] dat is gelijk nen rijdende winkel. En hier is under einddinges. Verschillende auto's heb ik al gezien ze. Maar ge kunt er niks aan doen. Dat is hier zo. Dat is hier zo gekend.

(Christine, S2, v, 62 jaar)

R: En dan komen ze ne keer binnen om een koffie te drinken en dan weer naar buiten om hun pint te drinken. Ge hebt er altijd problemen mee.

I: Met mensen die alcohol drinken?

R: Ja, en drugs gebruiken he. Er was onlangs nog één. Ik vind het ook wel een beetje spijtig maar ... ze zaten dikwijls al van 's morgens vier uur buiten. Dat was gans den dag: drinken en 't schijnt drugs. 't Schijnt dat hij een kleine twee maand gestopt was. De woensdag ben ik vast van dienst. En een student zegt mij: weet ge het al van Wim? Die daar altijd aan de kerk zat? Hij is dood. Ja ... Dat is voor mijn part het zelf zoeken he.

(Marc, P2, m, 62 jaar)

Verschil tussen 'blokken'

Naast de 'algemene' opvattingen over sociale huurders, is er het gepercipieerde verschil tussen de (bewoners van) verschillende gebouwen. Zo hebben de meeste sociale huurders het idee dat zij in 'de beste blok' wonen. Het eigen gebouw is 'nog de schoonsten blok' (Christine, S2) Of: in de andere blokken zit het 'krapuul'. Luc verklaart dat de 'achterste blokken' in Nieuw Gent (komende van centrum Gent of van het UZ) de 'gemeenste blokken' zijn. In die gebouwen verhuizen mensen vaak en er wonen prostituées en drugsverslaafden, aldus de respondent. Hijzelf woont aan de 'voorkant'.

R: Wij zitten hier eigenlijk nog heel aan de voorkant (eerste van alle blokken). Maar hoe dieper dat ge naar achter gaat ... Daar zit het krapuul.

I: Hoe komt dat?

R: Ja, omdat dat eigenlijk de gemeenste blokken zijn. Hoe moet ik dat verwoorden? Daar zijn dat meer gelijk duiven pieren. De gaande en komende man. Daar is dat allemaal maar tijdelijk. Voor een jaar, twee jaar. Hup ze zijn daar weg. Hier blijven ze langer. Hier blijven ze veel langer. Maar ginder is dat echt ... een gewissel en ... er zitten daar prostituées. Drugsverslaafden, dronkaards, noem maar op. Ik weet niet hoe dat komt. Ik weet daar ook het fijne niet van.

(Luc, S3, m, 64 jaar)

Eén persoon spreekt dat tegen. Ze woont nochtans in hetzelfde gebouw als Luc. Ze krijgt de indruk dat 'de dronkaards en al' voornamelijk in haar gebouw gehuisvest worden. Het maakt duidelijk dat zulke standpunten grotendeels ingegeven zijn door perceptie. De respondent vormt echter een uitzondering. Andere sociale huurders hebben de indruk dat in het eigen gebouw de 'beste' mensen wonen. Zij onderschrijven dus de 'onbekend is onbemind' hypothese.

Ook respondenten die privaat huren of niet in 'de blokken' waarvan sprake wonen, hebben een idee over de verschillende gebouwen. Vaak schrikken de hoge appartementsgebouwen af. Niet omwille van de hoogte, wel omwille van het vermeende profiel van de bewoners. Marleen staat ingeschreven op verschillende wachtlijsten van SHM's. Maar ze sluit de hoogbouw uit. Ze heeft een voorkeur voor de lage appartementsgebouwen doorgegeven. Ze associeert de hoge gebouwen met mensen 'die aan de rand van de maatschappij leven'.

R: Die hoge heb ik zelfs niet aangeduid. Enkel die lage.

I: Ook niet als het op het gelijkvloers van die hoge zou zijn?

R: Ahja goh euh ja (twijfel). Nee. (...) Dat zijn er toch die aan de rand van de maatschappij aan het leven zijn. Ik ben er bang van. Dat heeft niets met kleur of zo te maken.

(Marleen, P7, v, 61 jaar)

Verschil tussen wijken

Naast de vermeende verschillen tussen de gebouwen, is er volgens verschillende ouderen (voornamelijk sociale huurders) ook een contrast tussen bepaalde wijken met sociale woningen. Daar gaat de hypothese 'vertrouwd is beter' weliswaar niet op. Over het algemeen wordt Nieuw Gent als de minst aantrekkelijke wijk gezien. Zelfs door de bewoners ervan.³⁵ Zo verklaart een 62-jarige Nieuw Gent-bewoner dat haar wijk 'de ergste' is; over de Watersportbaan is ze positiever. Toch zou ze er niet voor willen verhuizen. Ze is ervan overtuigd dat alle 'sociale wijken' verslechteren en dat de Watersportbaan of het Rabot binnenkort dezelfde 'status' kan hebben, als degene die zij Nieuw Gent toewijst. Ook Alice spreekt in het tweede citaat over 'slecht' en 'slechter'. Ze denkt dat het in Nieuw Gent 'nog' slechter is dan bij hen aan de Watersportbaan.

R: (...) maar hier is het laatste van het laatste waar ik mij een appartement of een huis zou kopen. Want eerlijk gezegd, is dit ook het laatste van het laatste waar ik mij een huis HUUR. Maar het is gewoon omdat ik maar 900 euro in de maand heb. Verstade? Dat ik niet anders kan. Want ik kan in de privé niets anders kopen. En ik zeg: hier is het de ergste wijk. De Watersportbaan is ook van Woningent. Dat is nog te doen. Alhoewel dat het ook begint te verslechteren. Het Rabot, die torens daar, zijn ze aan het afsmijten. Ik ken iemand die er woont, 't schijnt dat er al nieuwe blokken staan, maar dat het ook al aan het ... ja ...

I: Aan het wat?

R: Aan het kapotgaan is. Ze maken het allemaal zelf kapot, waar.

I: En zou je liever aan de Watersportbaan of aan het Rabot wonen?

R: Nee, nee, nee. Stel nu dat het hier slecht is en het begint al aan de Watersportbaan dan is het aan de Watersportbaan binnen tien jaar ook slecht.

I: Maar ge hebt wel de indruk dat het over verslecht?

R: Ja. Al van die sociale wijken worden echt veel slechter.

(Christine, S2, v, 62 jaar)

I: Want daar juist zei je ... ik zei van ik ben ook in Nieuw Gent geweest ...

Buurvrouw [op bezoek]: Oh! T'is daar ook wreed ze.

R Vrouw: Oh! Een nicht van hem [partner] woont daar.

Buurvrouw: 't schijnt dat nog slechter is.

R Vrouw: Ze smijten daar de tv's naar beneden, de ijskast.

I: Ge zout liever hier wonen of [dan] in Nieuw Gent?

R Vrouw: Oeh! Daar zoude mij niet krijgen ze.

(Alice, S6, v, 74 jaar)

³⁵ We dienen hier wel bij te vermelden dat de meeste respondenten (nl. 5) uit Nieuw Gent afkomstig zijn. 2 respondenten wonen aan de Watersportbaan, niet ver van Nieuw Gent. De twee wijken worden dus makkelijk vergeleken. Afgezien van de twee respondenten uit de Brugse Poort, wonen de bevroegde sociale huurders in buurten met een kleinere concentratie sociale woningen. De interviews met sociale huurders vonden plaats in: Nieuw Gent (5), Watersportbaan (2), Brugse Poort (2), centrum Gent (4), Sint-Lievenspoort (1) en Ledeberg (1).

Private huurders die niet sociaal willen huren

De private huurders, die we voor dit onderzoek interviewden, zijn allen ouderen met een beperkter budget. Een aantal van hen zal ongetwijfeld aan de voorwaarden voldoen om recht te hebben op een sociale huurwoning. Toch bestaat er niet veel animo. We lieten Marleen al aan het woord. Ze staat op verschillende wachtlijsten van SHM's staat, maar heeft doorgegeven dat ze niet in hoogbouw wil wonen. Andere private huurders willen *tout court* niets van de sociale huisvesting weten. Dat heeft weinig te maken met de woningen an sich, wel met de (vermeende) bewoners. Dezelfde thema's keren terug: verslaving, lawaaioverlast. Of meer algemeen: er wonen 'sociale gevallen', het is 'een marginale buurt'. Eén respondent legt ook de link met veiligheid (zie ook verderop). Als reden om niet naar een sociale woning te verhuizen zegt ze: *"Ik wou niet ergens gaan wonen waar ge schrik moet hebben om naar huis te komen."* (Bernadette, P16). De vrouw uit het eerste citaat hieronder wenst een onderscheid te maken tussen zichzelf, als persoon in armoede, en sociale huurders - die volgens haar ook in armoede leven, maar ook andere problemen kennen. De private huurder uit het tweede citaat heeft het over 'een ander soort milieus'. Ze maakt eveneens de link met alcohol. Ze komt zelf met de assumptie rond multiculturaliteit, maar wijst erop dat het haar daar niet om te doen is.

Ik zit nu al veel te lang tussen mensen in armoede. Ik ben just maar arm. (...) veel mensen ... Ze kunnen er niet aan doen he. Maar die hebben andere problemen ook, dikwijls een verslavingsproblematiek. Ik waardeer die mensen om hetgeen dat ze zijn, maar om daar [over sociale huur] hele dagen tussen te wonen ... veel lawaai dikwijls. Goh; ja.

(Anne-Marie, P3, v, 67 jaar)

I: Heb je je ooit ingeschreven op een wachtlijst voor een sociale woning?

R: Nee. In Zele hebben mensen dat al geopperd. Maar ... ja. Ik liep er wel eens voorbij en dan stonden die balkons vol kratten Jupiler. En grote gezinnen ... nee. (...) iets houdt mij tegen. Ik ben altijd bang dat ik ergens ga wonen waar ik me niet thuis ga voelen. Bij een sociale woning is de kans groot dat ik mij daar minder prettig ga voelen.

I: Hoezo?

R: Ja ... ik moet oppassen wat ik zeg he (stiltte). Ik ben bang voor mensen uit een ander soort milieus. (stamelt) ik zie dat bij X ook wel he, dat het toch wel een zootje is. Dat je toestanden meemaakt; ik wil dat niet. Ik kan dat niet verdragen. In Zele had je dat ook, met gezinnen uit Oost-Europa. Nee, daar wil ik echt niet tussen gaan zitten. Ik heb niks tegen buitenlanders, pas op he, ik ben multicultureel opgevoed. Maar bij sommige mensen zou ik gewoon niet willen wonen.

(Hilde, P12, v, 62 jaar)

Familie wil er niet komen

Tot slot, geven een aantal sociale huurders mee dat hun buurt een stigma heeft dat ervoor zorgt dat familie en vrienden wantrouwig staan ten aanzien van een bezoek. Zo vertelt een sociale huurder dat haar vriendinnen niet op bezoek willen komen, aangezien ze hun auto niet in haar woonbuurt willen parkeren. Als ze afspreken, gebeurt dat elders. Andere respondenten, zoals Christine en Luc hieronder, geven mee dat hun kinderen hen niet willen opzoeken, omwille van de buurt waar ze wonen. Uiteraard kunnen er ook andere oorzaken aan de basis liggen (zie verderop in 'zorg'). Maar het is alvast opvallend dat de respondenten de woonbuurt verantwoordelijk houden. Luc heeft het over 'krapuul' dat in zijn omgeving woont, waardoor de kinderen zelfs het gebouw niet willen betreden. Bij zijn ex-partner, die privaat huurt, gaan de kinderen wel op bezoek. Christine heeft geen contact meer met haar dochter. Ze vermoedt dat haar woonomgeving daarin een rol heeft gespeeld. Verderop in het gesprek vermeldt ze ook dat toen jaar jongste dochter nog thuis woonde, speelkameraadjes niet mochten langskomen van hun ouders. Hiervoor legt Christine de link met de 'slechte naam' die haar buurt heeft op vlak van veiligheid.

I: Komen ze veel op bezoek, uw kleinkinderen?

R: Nee, nee, mijn kinderen komen hier niet.

I: Hoe komt het?

R: Omdat ik in een marginale buurt woon. Ze zijn er beschaamd in. Ik vind dat niet mooi. Ik zeg: als ik nu morgen in een caravan zou wonen? "Ah dan zouden we wel bij u komen. Maar met al dat krapuul hier". (...) Ze zijn mij zelfs al komen afhalen. Omdat mijn auto defect was. Ja. Ik moet zien dat ik beneden sta. Begin ne keer. Ze bellen zelfs niet. Ze komen in dienen entree niet. En pas op, ik mag niet zeggen dat het dikke nekken zijn he. Ze zijn zo gewoon als jij. Dat is principieel. (...) Mijn ex woont toevallig op de Nieuwe Wandeling, op het dertiende verdiep. En daar gaan ze iedere week. Daar zit deftiger volk. Begrijpt ge? Ik zeg het, het doet mij hartpijn, maar ik heb er mij moeten over zetten.

(Luc, S3, m, 64 jaar)

[vertelt over de contractbreuk met de oudste dochter] De enige reden dat ik weet, is dat ik hier woon. Want ik heb ze overlaats ne keer opgebeld en ze zei: ja, me al uwe trut ginder. (stilte) trut? Ik heb geen trut van mijn eigen. Dus ik denk dat het hier [woonomgeving] mee te maken heeft zeker? Ik weet het niet. (...) Er zijn ook vriendinnekes [van dochter] die hier niet mochten komen spelen. Sorry ze, maar Nieuw Gent heeft wel een vre slechte naam. (...) Ge moet zeggen gelijk dat het is: het is hier niet veilig ook.

(Christine, S2, v, 62 jaar)

4.4.3 Veiligheid

Een laatste punt met betrekking tot de sociale woonomgeving is het veiligheidsgevoel. Dat is belangrijk, omdat het sterk verschilt met de bevindingen van de ouderen op het platteland, waar bijna iedereen zich veilig voelde (De Decker et al., 2018). De stedelijke respondenten hebben een groter onveiligheidsgevoel. In tegenstelling tot de plattelandsbewoners, komen de ouderen in de stad ook vaker in contact met situaties die bedreigend zouden kunnen zijn. Verschillende momenten worden vermeld: wanneer de deurbel of de telefoon 's nachts gaat, wanneer mensen die niet in het gebouw wonen, proberen om mee binnen te geraken of wanneer er in de omgeving gevochten wordt.

Volgens de OBO in Gent voelt 38,5% van de ouderen zich veilig (in Vlaanderen is dat 41,2%). 36,2% voelt zich matig onveilig en 25,2% sterk onveilig. Een op de drie Gentse ouderen komt nooit buiten 's avonds. Dat komt overeen met het Vlaamse gemiddelde. Een derde komt enkele keren per maand buiten 's avonds en een derde enkele keren per week (Verté et al., 2018).

Ook hier zien we dat een aantal respondenten ervoor zorgt dat ze niet hoeven buiten te gaan wanneer het donker is. Ze vermijden ook plekken met weinig mensen. We zouden kunnen vermoeden dat die plaatsen er in de stad minder zijn dan op het platteland. Toch heeft een bewoner van de Brugse Poort - nochtans een drukbevolkte buurt –³⁶ de indruk dat ze in 'afgelegen gebied' woont. Dat heeft vermoedelijk te maken met het park rondom haar appartementsgebouw. De eerder vermelde private huurder, die omringd is door studenten, voelt zich niet op haar gemak wanneer er geen leven is op straat, meer bepaald in de zomer en in de weekends. En één respondent, die in een gebouw woont met onderaan een LDC, voelt zich onveiliger wanneer dat gesloten is.

Tot slot geeft een merendeel buurten met sociale woningen op als onveilige plaatsen. Ze verwijzen daarbij naar schietpartijen, afrekeningen, gijzelingen en drugshandel; die ze naar eigen zeggen de voorbije jaren konden waarnemen.

Een aantal ouderen installeerden daarom verschillende sloten, eventueel met speciale sleutels, en kettingen. Of ze doen de deur dag en nacht op slot. Of ze hebben een grote stok of kruk staan die de deur blokkeert.

³⁶ In de Brugse Poort wonen 7 540 inwoners per km². Het gemiddelde in Gent is 1 643 inwoners per km².

4.4.4 Lawaaihinder

Opvallend is, dat bijna geen enkele respondent gewag maakt van geluidsoverlast. Volgens de OBO heeft nochtans een op vier Gentse ouderen (24,5%) last van lawaaihinder (Verté et al., 2018). De respondenten merken wel vaak op dat de woningen slecht geïsoleerd zijn en men de burens goed kan horen. Maar dat wordt zelden geproblematiseerd.

Als er hier ne keer een feestje is, dan denk ik: ah ze amuseren under. Die hieronder, die bellen de politie. Jonk. Als ge geen overlast wilt, moet ge op het kerkhof gaan liggen.
(Johanna, S10, v, 70 jaar)

Wanneer de etenslust van een 83-jarige sociale huurder vermindert, doordat ze haar buurman slijm hoort ophoesten, verklaart ze wel dit vervelend te vinden. Toch valt er weinig aan te doen.

Nee, nee. Die mens neverst mij ... het is nu verbeterd. Maar zoveel slijmen ... in het begin, als ik hier 's ochtends zat te eten: mijn eten keerde weer. Maar hij is nu in de kliniek geweest. 't Is ambetant. Als mijn dochter hier slaapt zegt ze: het is toch ambetant he.
I: *Ook als uw deur toe is kunt ge het goed horen?*
Ja, ja. Maar die mens is ziek. Wat doet ge eraan?
(Geneviève, S9, v, 83 jaar)

4.5 Conclusie

Uit de literatuur blijkt dat de beste plaats om ouder te worden, één is met veel voorzieningen, die vlot bereikbaar zijn vanuit de woning (bij voorkeur te voet) (De Witte et al., 2012; Golant, 2015;). Studies zoals de Woonsurvey wijzen erop dat stedelijke gebieden op dat vlak een betere context vormen om ouder te worden dan landelijke gebieden (Heylen & Vanderstraten, 2019). Hoewel die bevinding ook in ons onderzoek weerspiegeld worden, zien we ook dat niet zomaar elke stedeling de gewenste voorzieningen op wandelafstand heeft.

In de binnenstad zijn de winkels, volgens de respondenten, vaak te duur of verkopen ze niet de gewenste producten. (Ver) buiten de ring zijn er dan weer onvoldoende winkels. Langs de ring (binnenring R40) zijn de meeste supermarkten te vinden, maar die zijn niet voor iedereen bereikbaar. Bovendien missen de meesten de kleinschalige kruideniers 'van vroeger'. De kleinschalige supermarkten die er wel zijn, zijn ofwel te duur (wanneer het gaat over bijvoorbeeld de Proxy Delhaize of de Carrefour Express) of te ongekend (wanneer het gaat over etnische winkels). Die laatste zijn voor sommige ouderen ook geen optie omwille van praktische (de etiketten zijn niet leesbaar en er is geen 'Belgisch brood'), of symbolische redenen (men wil niet naar 'een Turkse winkel').

Over sociale voorzieningen zijn de respondenten over het algemeen wel erg tevreden. De meesten maken gebruik van lokale dienstencentra of sociale restaurants, hoewel een kleine meerderheid ook aan vrijwilligerswerk doet. Slechts enkelen genieten van cultuur in de klassieke zin van het woord (toneel, cinema, ...). Dat heeft onder meer te maken met betaalbaarheid. Om die reden geven verschillende respondenten ook aan niet op café te gaan (thuis kost een koffie of pintje minder geld).

Zijn die voorzieningen goed bereikbaar? In tegenstelling tot het platteland gebruiken bijna alle respondenten het openbaar vervoer. Indien de gezondheid dit toestaat, wordt er ook veel gewandeld. De inrichting van de omgeving lijkt daar ook voor geschikt, aangezien geen enkele respondent spontaan begint over slechte voetpaden of een gebrek aan rustplaatsen. Zelfs wanneer hierop wordt doorgevraagd, zijn de respondenten vrij positief.

Slechts enkele respondenten hebben zelf een auto. Een kleine minderheid rijdt mee met vrijwilligers of gebruikt taxicheques. Dit contrasteert met bevindingen van de OBO waaruit blijkt dat de eigen wagen dominant is bij de Gentse ouderen en het openbaar vervoer weinig gebruikt wordt (Verté et al., 2018).

De woonomgeving bestaat echter niet enkel uit gebouwen en straten, maar ook uit mensen. Wat die 'sociale woonomgeving' betreft, zien we eerst en vooral dat een kleine meerderheid van de respondenten zich bedreigd voelt door medebewoners met een andere etnische achtergrond. Ook over personen die sociaal huren heersen er negatieve opvattingen, zelfs onder de sociale huurders zelf. Sociale huurders maken een onderscheid tussen verschillende buurten (bv. Watersportbaan versus Nieuw-Gent) of tussen verschillende gebouwen met sociale woningen. Een minderheid van de private huurders wil, omwille van het vermeende profiel van sociale huurders, niet sociaal huren.

Tot slot, lijken de respondenten zich weinig druk te maken over lawaai en veiligheid, hoewel dat laatste thema wel vaker aan bod kwam dan op het platteland (De Decker et al., 2018) en sommige ouderen bepaalde gebieden en tijdstippen (bv. na zonsondergang) vermijden.

5. FORMELE EN INFORMELE ZORG EN SOCIALE CONTACTEN

Het Vlaamse ouderenbeleid zet sterk in op 'ageing in place'. Ze wil dat ouderen zolang als mogelijk in hun woning blijven wonen. De kans is reëel dat een oudere op een bepaald moment zorg nodig heeft, het weze tijdelijk, het weze permanent. 'Ageing in place' houdt in de praktijk in dat de nodige zorg aan huis wordt geleverd. De eerste zorgverstrekkers zijn de partner, familieleden - met inzonderheid de kinderen - en de netwerken uit de onmiddellijke omgeving. De thuiszorg en -verpleging vormt de tussenstap en de institutionele zorg is er als 'last resort' (Vandeurzen, 2009; 2014; 2019).

Hoe kijken onze respondenten hiertegen aan? Achtereenvolgens gaan we in op de mogelijkheden van informele zorg; daarna bekijken we de formele zorg. We gaan ook in op de sociale contacten, aangezien die, onder meer, een potentiële bron zijn van hulp.

5.1 Informele zorg

Met betrekking tot de informele zorg bekijken we allereerst de (potentiële) rol van familieleden. Daarna gaan we na of de netwerken uit de omgeving en inzonderheid de burens een plaats hebben. We laten de rol van de partner achterwege omdat slechts drie van de 32 respondenten een partner hebben.

5.1.1 De kinderen en andere familieleden

Wanneer we het over 'familie' hebben, gaat het in hoofdzaak over de kinderen. Af en toe wordt verwezen naar andere familieleden - kleinkinderen of neven en nichten - maar dan doen we dat expliciet.

Wanneer het gaat om zorgverstrekkers die niet in hetzelfde huis wonen, duidt 78% van de Vlaamse ouderen de kinderen als primaire zorgverstrekkers aan (Cès et al., 2016). Slechts een klein aandeel ouderen rekent op zorgverstrekkers zonder familieband. Wat niet wil zeggen dat alle ouderen op familie kunnen rekenen voor zorg. Volgens de OBO kan 41,2% van de Gentse ouderen op de kinderen en 19,1% op de kleinkinderen rekenen voor zorg. Of, cruciaal, ongeveer 60% van de Gentse ouderen kan niet rekenen op hulp van kinderen. Op Vlaams niveau is dat ongeveer 40% (Verté et al., 2018).

Bij onze respondenten, verschilt de frequentie dat ouderen en kinderen elkaar zien sterk. Dat gaat van helemaal niet, tot jaarlijks, tot dagelijks, al is dat laatste een uitzondering. Dat geldt ook voor de (potentiële) zorg die de kinderen kunnen verstrekken. Een kleine minderheid heeft geen contact (meer) met de kinderen en krijgt dus ook geen zorg van hen (zie ook verderop).

R: Op uw kinderen moet ge niet rekenen he. Als ge zo iemand tegen komt, moogt ge het mij laten weten.

I: Als ik iemand vind die op zijn kinderen kan rekenen?

R: Ik ga daar niet dieper op ingaan.

(Maria, P14, v, 80 jaar)

Een ruime meerderheid ziet de kinderen af en toe. Van die groep krijgt ongeveer de helft geen 'zorg', maar enkel bezoek van de kinderen. Of ouder en kinderen gaan samen op uitstap. Onderstaand citaat is een voorbeeld van een respondent die zijn dochter op regelmatige basis ziet, maar enkel om samen te eten of op uitstap te gaan, niet omdat ze zorg verstrekt.

I: Ziet ge uw dochter vaak?

R: Ja, alle weken. Allez, dat is misschien overdreven. Alle vijftien dagen. Dan komt ze naar hier en haalt ze mij op. En dan gaan we iets gaan eten. Of we kopen een sandwich. Of we gaan naar een restaurant. En in de zomer gaat ze vier dagen met mij naar de Ardennen.

(Hubert, P4, m, 78 jaar)

Een andere helft van de ouderen die de kinderen af en toe zien, krijgt ook effectief hulp. Het gaat hier echter enkel om wat we 'lichte zorg' zouden kunnen noemen, zoals hulp bij de boodschappen, het beheren van de financiën of het doen van kleine herstellingen in huis. De boodschappen worden bijna nooit door één persoon gedaan. We zien bijvoorbeeld een verdeling tussen de verschillende kinderen. Of er is een verdeling tussen formele diensten en familie: *"Bij de melkboerin pak ik 6 flessen melk. En ik koop eieren ook. De rest koop ik met mijn nichtje. Maar dan moeten we die melk al niet versleuren (Geneviève, 59)".* Of de ouderen doen kleine boodschappen zelf; en de kinderen gaan de zware benodigdheden halen, zoals bijvoorbeeld (fris)drank, kattenbakkorrels of kuisproducten. Claudine heeft een dochter die water, wasproducten en aardappelen meebrengt.

Ik ga hier naar de GB. Maar vanmorgen was die nog gesloten, dan ga ik naar den Aldi. Mijn zware boodschappen, bijvoorbeeld mijn water en aardappelen, dat doet mijn dochter. Maar kuisgerief en wasproducten, dat zijn sebiel grote stukken. Dat is sebiel twee liters of meer. Dat brengt mijn dochter mee.

(Claudine, 58, v, 84 jaar)

Hulp bij herstellingen in huis, zagen we eerder al in dit rapport, bij de woonaanpassingen. Claudine kan ook rekenen op een schoonzoon om een houvast te maken bij het bad. Clara heeft een zoon die helpt bij het onderhoud van de tuin.

I: En kunt ge nog in uw bad (ligbad)?

R: Ba ja. Het is wel hoog he, om in te stappen. Ik heb gevraagd aan mijn schoonzoon om iets te maken, een trapke. Of een handvat of zoiets.

(Claudine, 58, v, 84 jaar)

I: En het onderhoud van uw tuin, lukt dat?

R: Ja, ik heb een grasmachien, maar ik kan ze niet meer vasthouden. Vroeger deed mijn zoon het. Maar het moet eens helemaal herdaan worden. Nieuw gras zaaien. De takken eruit. Dienen mens van hier is dat komen doen de vorige keer. En de rest is mijne zoon he.

(Clara, 512, v, 66 jaar)

Slechts enkele respondenten zien de kinderen vaker, maar ook dan blijft de zorgverstrekking vrij beperkt. Het gaat dan bijvoorbeeld om een respondent waarvan de dochter en schoonzoon in hetzelfde gebouw wonen en die een oogje in het zeil houdt, maar ook helpen met boodschappen en met de strijk. Een andere respondent krijgt lichte hulp (herstellingen, boodschappen) van haar zoon die al gepensioneerd is en die iedere ochtend bij haar komt ontbijten.

We zien voorts dat drie factoren een rol spelen in het al dan niet krijgen van hulp. Een eerste beperkende - of faciliterende factor, afhankelijk van hoe men het bekijkt - is de woonplaats van de familie. Ten tweede zien we bij een relatief groot aantal respondenten verstoorde familierelaties. En een derde is de tijd en motivatie die de familieleden kunnen opbrengen voor die informele zorg. We bespreken ze hieronder.

De rol van de woonplaats

Een noodzakelijke voorwaarde voor adequate informele zorg van familieleden, betreft de locatie van de woonplaats. Nabijheid is uiteraard cruciaal, maar ook bereikbaarheid. Het is niet omdat iemand relatief in de buurt woont, dat de bereikbaarheid in orde is of dat mensen er graag komen. We wezen er al op dat kinderen bepaalde buurten mijden (zie sociale woonomgeving) en dat anderen de stad onbereikbaar vinden (zie mobiliteit). Die fysieke afstand tussen de woonplaats van de ouderen en deze van hun kinderen is zoals gesteld cruciaal om over informele zorg mogelijk te maken. Leopold et al. (2014) toonden aan dat kinderen die dichtbij de ouders wonen, dubbel zoveel kans hebben om zorg te verstrekken als hun broers of zussen die verderaf wonen.

Ook uit onderzoek naar pensioenmigranten die naar de kust verhuisden bleek de factor 'afstand' tussen de woonplaatsen van de kinderen en die van de ouderen, uiterst relevant. De kinderen woonden bijna per definitie veraf, wat impliceert dat informele zorg nauwelijks aan de orde is. Verschillende van die pensioenmigranten hadden bovendien kinderen die in het buitenland woonden

(Vandekerckhove et al., 2015). Ook in het onderzoek naar vergrijzing op het platteland kwam het belang van de fysieke nabijheid van de kinderen naar voor (De Decker et al., 2018). Het tewerkstellingsaanbod blijkt cruciaal te zijn. Is er veel werk in de buurt, dan wonen de kinderen verhoudingsgewijs dichter en voorzien ze meer in formele zorg. Is het onderwijs- en tewerkstellingsaanbod beperkt, dan wonen de kinderen verder af, waardoor informele zorg verstrekken quasi onmogelijk wordt.

Is dit anders in Gent? We kunnen vermoeden dat in meer verstedelijkte gebieden, de kinderen dichter bij de ouders blijven wonen. Dat bleek toch uit onderzoek van Blaauboer et al. (2011): hoe hoger de graad van verstedelijking op de plaats waar de oudere ouders wonen, hoe groter de kans dat de kinderen dichtbij wonen. Steden hebben nu eenmaal een groter aanbod aan tewerkstelling, scholen en voorzieningen allerhande.

Een meerderheid van onze respondenten heeft minstens één kind in Gent wonen. De meesten hebben ook minstens één kind in de nabijheid van Gent wonen. Een minderheid heeft geen kinderen in of rond Gent wonen.

Hoewel er een link is tussen geografische afstand en de mogelijkheid om op informele zorg te rekenen, is die link in ons onderzoek niet eenduidig. Wanneer de kinderen in of dichtbij Gent wonen, zijn er nog verschillende gradaties van contact en eventuele zorgrelaties mogelijk. Er spelen namelijk nog andere factoren, waar we verder nog op in gaan.

Wanneer kinderen echter verder af wonen, lijkt die link iets eenduidiger te zijn. Dan is het volgens de respondenten niet evident om frequent contact te onderhouden en bijgevolg op zorg te kunnen rekenen. Zo geven twee respondenten aan dat ze enkel telefonisch contact hebben met de kinderen, omdat die te veraf wonen. Belangrijk hierbij is dat de respondenten zelf minder mobiel zijn, waardoor verplaatsingen ook minder evident worden. Maria (P14) belt met haar schoondochter die 'invalide' is. Omdat ook de respondent minder goed ter been is, zijn verplaatsingen geen optie. De 95-jarige Mia (P15) heeft kinderen die halverwege de 70 zijn. Een van haar kinderen heeft een beperking. Allen wonen ze buiten Gent. Maria hoort de kinderen enkel via de telefoon.

Anderzijds, heeft een kleine minderheid van de respondenten ook kinderen die veraf wonen, maar toch regelmatig over de vloer komen. Zo komen de zoon en schoondochter van Agnes wekelijks op bezoek, hoewel zij op 75 kilometer van Gent wonen.

R: [zoon en schoondochter] zijn dan in België getrouwd [na verblijf in Duitsland] en hier blijven wonen. Ze durfden mij waarschijnlijk niet alleen laten, ik weet het niet.

I: Wonen ze in Gent ook?

R: Nee, in [gemeente]. Dat is 75 kilometer. 150 heen en terug.

I: Komen ze vaak naar hier?

R: Ah ja! Alle weken. Ze komen kuisen en al.

(Agnes, S11, v, 83 jaar)

Enkel bij de drie respondenten met kinderen in het buitenland, is het duidelijk dat de geografische afstand de mogelijkheid tot zorg verhindert. Zo is er Ann (P11). Zij heeft naast een kind dat in Antwerpen woont, een kind in Bali en één in Frankrijk. Zelfs met de eerste is contact niet evident. Geneviève (S9) heeft zelf lange tijd in Griekenland gewoond. Ze is om gezondheidsredenen terug gekeerd naar België, maar haar kinderen verblijven nog altijd in Griekenland. Ze onderhoudt contact via Skype. Een medewerker van het OCMW heeft haar de mogelijkheid gegeven een tweedehandscomputer te kopen en computerlessen te volgen. De kinderen bezoeken wordt een steeds 'grotere' opdracht. En Hilde (P12) tot slot, is afkomstig van Nederland. Haar kinderen hebben allen op een gegeven moment in België gewoond, maar zijn nu teruggekeerd. Zij geeft aan haar kinderen minder te zien dan toen die nog in Gent woonden.

Verstoorde familiebanden

Onderzoek wees uit dat mensen in armoede, meer dan anderen, geconfronteerd worden met gebroken gezinsrelaties. Hierdoor komt zowel de frequentie als de kwaliteit van familiale interacties lager te liggen dan bij mensen die niet in armoede leven (Thys et al., 2004, Driessens, 2003). Ook een kleine meerderheid van onze respondenten geeft aan dat de relaties met de kinderen verbroken zijn. Ongeveer de helft van de respondenten heeft een periode in het leven geen contact gehad met (een van de) kind(eren). Bij vier personen werd dat contact weer hersteld, voor elf andere respondenten is de breuk gebleven. Niet zelden, ligt een echtscheiding aan de basis van die breuk. Een minderheid heeft maar een korte periode met de kinderen samengewoond en kregen na de scheiding enkel bezoekrecht, waardoor de relatie een andere dimensie kreeg. Anderen spreken van een scheiding waarbij het kind 'partij koos' voor de ex-partner. In het geval van Hugo (P10) resulteerde dat in een complete breuk met zijn zoon. Jos (S4) ziet de korte relatie met zijn ex-vrouw als oorzaak van de breuk met zijn dochter: *"Dat heeft nooit vre geboterd [met de dochter]. Ik ben met die vrouw niet lang samen geweest. Verstade?"*

Een scheiding kan ook bepaalde familiebanden versterken. Zo zorgde de moeilijke familiale situatie van de zoon van Gerda (S13) ervoor dat de kleinkinderen van Gerda bij haar kwamen inwonen. De sociale huurder heeft samen met haar man de kleinkinderen opgevoed.

Naast de scheidingen, zijn er bij onze respondenten nog een reeks andere oorzaken van familiebreuken in het spel. Twee vrouwen (Marleen, P7; Christine, S2) keurden de relatie van hun dochter met de schoonzoon af. In beide gevallen verklaarden de respondenten dat de schoonzoon de dochter sloeg en de dochters uiteindelijk de relatie met hun partner boven die met hun moeder verkozen. In het geval van Marleen, heeft haar dochter uiteindelijk ook haar eigen kinderen - dus de kleinkinderen van Marleen - de rug toegekeerd. Marleen heeft geprobeerd de kleinkinderen in huis te nemen, maar kreeg uiteindelijk de toestemming van de jeugdrechter niet, omwille van haar te kleine huisvesting.³⁷ Ondertussen verwatert ook de relatie met haar kleinkinderen, omdat zij hun grootmoeder associëren met het moeilijke verleden met hun moeder.

R: En mijn kleinzoon heeft nu weer zijn papa die uit de gevangenis gekomen is. Die trekt nu weer naar zijn papa. Allez, ik ga het u sparen. Het is een heel verhaal. Ze hebben alle twee bij een pleeggezin gezeten. Mijn kleinzoon in Gent. Mijn kleindochter in Antwerpen, omdat haar papa in Mortsel woonde. (...) Hun moeder heeft hen eigenlijk in de steek gelaten. Ze heeft de laatste jaren nog gezegd [de dochter van de respondent is inmiddels gestorven] dat ze niets meer met hen te maken wilde hebben. En zij weten niet hoe ze daar mee moeten omgaan. Want voor mij blijft het wel mijn dochter. (...) het heeft voor een grotere verwijdering gezorgd. Het is niet dat ze niks meer met mij willen te maken hebben, maar ze nemen wel afstand. (...) Ze maakt geen aanstalten van nog op bezoek te komen.

I: Hoe komt dat?

R: Iemand van het pleeggezin heeft ooit gezegd: als ik mijn oma zie, doet mij dat aan mijn mama denken. Mijn mama, die nooit voor mij heeft kunnen zorgen.

(Marleen, P7, v, 61 jaar)

Eén respondent heeft drie kinderen die op jonge leeftijd een gastgezin toegewezen kregen na een uitspraak van de jeugdrechter. De situatie ging onder meer gepaard met geweld door haar partner en een daaropvolgende scheiding en verhuis van de vrouw.³⁸ Omdat de moeder en zus van de respondent wel nog contact had met haar kinderen, heeft de vrouw ook besloten van hen afstand te nemen. De

³⁷ Marleen verklaart dat ze haar kleinkinderen niet in huis kon nemen, omdat de jeugdrechter oordeelde dat ze te weinig slaapkamers had.

³⁸ De respondent verhuisde naar een woning met beperkte ruimte. Ze ziet dat als een van de oorzaken van de plaatsing van haar kinderen bij een pleeggezin. We zien een gelijkaardige redenering terugkomen bij een gescheiden respondent, die enkel bezoekrecht kreeg omdat hij de financiële middelen niet had voor een kwalitatieve woning. En ook bij Marleen, in de voetnoot hierboven, die haar kleinkinderen niet in huis kon nemen. We gaan hier niet dieper op in, omdat dit niet meer tot de focus van het onderzoek behoort. Toch is het een relevante vaststelling dat sommige respondenten hun familierelaties zien beïnvloed worden door hun huisvesting uit het verleden.

vrouw vermijdt ondertussen om over het bestaan van haar kinderen te communiceren: “Tegen u [de onderzoeker] zeg ik dat nu, maar tegen de meesten zeg ik niet dat ik kinders heb.”

Daarnaast heeft alcohol en drugs een rol gespeeld bij een aantal respondenten. Bij Guido gaat het om alcoholgebruik door de respondent zelf. Bij Marc om drugsgebruik door de zoon van de respondent.

Ik was een zware alcoholist. Ik zag de kinderen om de veertien dagen. Ze hebben het mooiste ook niet gezien van hun vader. Maar ze zijn gelukkig dat ik nu de nodige stappen heb genomen. Ze vinden het positief. Ze staan achter mij. Dat was nodig, alcohol de rug toe keren. Want anders stond ik weer op straat [respondent is voordien dakloos geweest – zie verderop]. Roken doe ik wel nog, maar ik probeer het ook goedkoop te doen, door zelf te rollen en zo.

(Guido, P5, m, 61 jaar)

Met die gast [oudste zoon] gaat het ook niet goed. Drugs en al. Ik zie hem al vijf jaar niet meer.

(Marc, P2, m, 62 jaar)

Voorts heeft een respondent een zoon die momenteel in de gevangenis zit. Het spreekt voor zich dat het contact in dat geval ook niet evident is. De relatie met de zoon zat voordien ook niet snor, zo blijkt uit onderstaand citaat. De 63-jarige sociale huurder heeft zelfs schrik voor de dag dat zijn zoon vrijkomt, omwille van confrontaties uit het verleden.

R: Mijn zoon is nog minder of het spiegelbeeld van mij. Alles moet op zijn schoot gebracht worden. Hij is 38 jaar en hij heeft nog geen drie uur in zijn leven gewerkt. Hij heeft alles van mij kapot gemaakt. Ik had dat beeldje, hij heeft dat kapot geslaan. Hij heeft een crise gedaan omdat hij geen geld meer kreeg. Hij heeft alles kapot geslaan. En nu zit hij in het gevang.

I: Hoe komt dat?

R: Van zijn druggebruik en te stelen en al. Maar dat doet nu niet ter zake he. Ik stel het nu goed. Maar wat gaat er gebeuren volgend jaar in maart als hij vrijkomt?

(Jos, S4, m, 63 jaar)

Daarnaast verklaren twee respondenten dat de geestelijke gezondheid van hun kinderen de relaties beïnvloeden. De andere zoon van Marc heeft autisme. Hij verblijft in een centrum en ziet zijn vader om de twee weken. Lucia stelt dat drie van haar zes kinderen leiden aan een manische depressie. Ze ziet dat als reden voor de beperkte contacten.

De jongsten wel. Die woont bij de mama. En de andere week komt hij hier bij mij. Hij is 32. Maar ja, het feit is ... dat kind van jongsaf. Ze hadden het gemerkt op de kleuterschool dat hij zich afzonderde van andere kinderen. Hij ging met zijn gezicht naar de muur gaan zitten. (...) de psychiater zei: uw kind heeft autisme.

(Marc, P2, m, 62 jaar)

I: Ziet ge ze vaak?

R: Drie van de zes wel.

I: En de andere drie?

R: 't Zelfde van hun vader. Manisch depressief. Den ene keer is dat: I love you so much. En de andere moment is het: baf! Ik heb gezegd: komen ze? Ze zijn welkom. De deur staat altijd open. Ik heb er mij moeten boven zetten. Of ik zou eraan kapotgaan.

(Lucia, S15, v, 75 jaar)

Tot slot geven een aantal respondenten mee dat ze geen oorzaak kennen voor de breuk met familieleden. Na een (kleine) familieruzie is de relatie niet meer hersteld.

Kinderen hebben eigen leven

Een betere verstandhouding tussen ouders en kinderen, is echter geen garantie dat kinderen de zorg (kunnen) opnemen. Eerder onderzoek wees al uit dat de meeste mantelzorgers zich in de leeftijds-categorie van 55 tot 64 jaar situeren. Men spreekt in die context vaak over de *sandwichgeneratie*, aangezien die personen van twee kanten bevraagd kunnen worden. Ze hebben nog inwonende kinderen, of nemen zorgtaken voor eventuele (klein)kinderen op zich. En langs de andere kant hebben ze ouders die hulpbehoevend zijn of worden. In combinatie met een verhoging van de pensioenleeftijd,

waardoor ze langer moeten werken, zorgt dat ervoor dat ze druk bevraagd zijn (Leopold et al., 2014; Sims-Gould et al., 2015; Raeymaekers et al., 2017).

Een aantal van onze respondenten geven dan ook aan dat (intensieve) zorg niet te rijmen valt met het leven van hun kinderen of andere familieleden. Werk en het eigen huishouden zorgen er immers voor dat de agenda van die potentiële zorgverstrekkers goed gevuld is en er eigenlijk weinig tijd is voor mantelzorg. Johanna, uit het tweede citaat, heeft geen contact meer met haar kinderen, maar kon gedurende een langere periode beroep doen op een nicht. Dat is nu ook niet meer het geval, gezien de gezinssituatie van de nicht.

*De kinders moeten in de week werken. Met ulder huishouden, ge kunt niet verlangen dat ze komen he. Daarmee, de donderdag ga ik naar daar. En om de drie weken ga ik naar Antwerpen.
(Claudine, S8, v, 84 jaar)*

I: En komt zij [nicht] soms nog?

R: Ah nee want ze heeft geen tijd! Ze heeft ook gestudeerd. En zij zitten in uldere kweek [hebben kleine kinderen]. Van die kant van de familie hoorde ik nog ne keer iets. Maar nu hoor ik van niemand niets meer he.

(Johanna, S10, v, 70 jaar)

Bovendien gaat het ook om prioriteiten. Niet iedereen is bereid om de zorg op te nemen. Een aantal respondenten zegt de indruk te hebben dat hun kinderen hen met tegenzin helpen. In het citaat hieronder kunnen we drie elementen onderscheiden. Ten eerste heeft de respondent de indruk dat de partner van haar dochter haar weerhoudt om haar moeder te helpen. Daarnaast zouden de huidige jongeren - zij heeft het enkel over mannen - studeren en geen praktisch werk meer kunnen uitvoeren. Tot slot verwijst ze - ook in de rest van het interview - regelmatig naar haar dochter die werk uitbestede. Ze laat eten aan huis leveren, in plaats van het zelf te koken; ze heeft een poetsvrouw, enzovoort. De respondent denkt dat de dochter van haar verwacht dat ze haar werk ook door professionals laat doen. Maar daar heeft Christine het budget niet voor.

R: Maar nu heb ik al drie keer moeten vragen aan haar [dochter] om mijne was te doen he. Zij zou dat wel doen ze. Hij [schoonzoon] vindt dat ik mijn was maar moet opsparen.

I: Maar ze doet het wel?

R: Ja, maar ge ziet dat dat niet met overtuiging is. Ik pak eergisteren een was mee, ze was hier zaterdag en gisteravond zeg ik: is mijn was al gedaan? Ah ja, maar ik zal hem straks doen als hij in zijn bed ligt. Weet wel, dat moet in den duik gebeuren. Daarmee, dat doe ik dan wel niet zo graag. Als het dan miserie is daarvoor. Ge zijt beter dat ge dat niet doet, waar. Ik heb dus gezegd gisteren: ik ga het wel doen. Maar ze zegt: nee, nee 't is goed. Maar ik heb het nu drie keer moeten vragen. (...) Vroeger, ge had nen man in huis, die deed alle kleine kluskes. Ik zeg nu niet van verbouwen. Alhoewel, ik ken er die verbouwingen hebben gedaan. Nu, die mannen zijn afgestudeerd, ze komen van de universiteit, sorry da'k het zeg. Maar pakt u alstublieft zo geen lief, want het gaat u veel geld kosten. Die kunnen niets. Die kunnen geen nagel in de muur kloppen. Die kunnen geen wc maken. Die kunnen dat niet. Die laten altijd iemand komen. En omdat zij vinden dat zij thuis iemand laten komen, vinden ze dat een ander dat ook maar moet doen. Maar ze houden er wel geen rekening mee dat de ander zoveel geld niet heeft of zij.

(Christine, S2, v, 62 jaar)

5.1.2 Buren

Volgens onderzoek in Nederland situeren 60% van de belangrijkste relaties zich in de buurt (Thomése & van Tilburg, 2000). Buren vormen dan ook een belangrijke bron van sociaal contact (Völker, 2000), voornamelijk voor de oudste ouderen (De Witte et al., 2012). Maar sociaal contact staat niet gelijk aan informele zorg. Volgens een Nederlandse studie krijgt een op de vijf Nederlanders ouder dan 85, hulp van de buren bij de boodschappen. Tegelijkertijd zou 40% van die 85-plussers meer hulp van de buren willen krijgen (Völker, 2000). Volgens de OBO krijgt 26% van de Gentse ouderen hulp van de buren. Dat komt bijna overeen met het gemiddelde in de centrumsteden (27,1%) en ligt iets hoger dan gemiddeld in Vlaanderen (24,7%) (Verté et al., 2018). Vooral dat laatste is opvallend, aangezien

goede contacten en hulp van de buren vaak als iets gezien wordt van het platteland en niet of minder van de stad (De Decker et al., 2018).

We bekijken hieronder eerst hoe de ouderen zich tot de buren verhouden om vervolgens over te gaan op de buren als zorgverstrekkers.

Burenrelaties

Een idee fixe over het platteland is dat iedereen elkaar daar goed kent. De buren slaan dagelijks een praatje, helpen elkaar, kennen elkaar door en door. De stad daarentegen, wordt als iets 'onpersoonlijks' gezien (o.m. Reijndorp, 2004; den Hartog, 2006). Een plaats waar mensen geen idee hebben wie er onder, boven of naast hen woont (zie o.m. Thijs, 2018). Toch wierp het plattelandsonderzoek een ander licht op die stelling. De buren bleken elkaar te kennen, maar niet in de mate die de idee fixe bevestigt (De Decker, et al., 2018). De assumpties over de stad lijken, mits enkele nuances, te kloppen.

De analyse van de interviews van onze respondenten leert dat burenrelaties veel gezichten en gradaties hebben. Van ongekend en zelfs vijandelijk tot vriendschappelijke banden, al is dat laatste type sterk in de minderheid. Een klein aantal ouderen zegt dat hun buren ook vrienden zijn. Piet (P9) had één buur waarmee hij geregeld op café ging. Sinds de buurman slechter ter been is, is dat niet meer het geval. Een kleine minderheid verklaart regelmatig met de buren te praten en '*goed overeen te komen*'. Eén respondent heeft niet enkel contact met mensen uit zijn eigen appartementsgebouw, maar heeft ook contact met anderen uit de straat, wat voorspruit uit haar lidmaatschap van verenigingen. Nog anderen spreken elkaar regelmatig, herkennen de buren op straat, maar durven niet te spreken van een intens contact. Het gaat over '*koetjes en kalfjes*' (Godelieve, S1). Voorts zijn er ook ouderen die de contacten beperken tot een 'goeiendag'. En tot slot zijn er een aantal respondenten die met geen enkele buur contact hebben.

Ook de **evaluatie** van de burenrelaties varieert sterk: gaande van een (sterk) gemis aan contact tot een resolute stelling dat die contacten overbodig zijn. Die eerste, het gemis, is eerder een uitzondering. Hoewel we hierbij dienen te vermelden dat de mogelijkheid bestaat dat respondenten dat gemis niet durven toe te geven. We gaan hier verder ('eenzaamheid') dieper op in. De meerderheid verklaart geen nood te hebben aan intense relaties met de buren.

Heel wat respondenten lijken er bovendien van uit te gaan dat buren eerder een last dan een aanwinst zijn. Als we vragen naar de verhouding met de buren, krijgen we heel vaak '*ik heb met niemand last*' als eerste antwoord te horen. Vaak in die letterlijke bewoording. Bij sommigen lijkt het zelfs een erezaak om zo weinig mogelijk met de buren om te gaan. Zoals de buurvrouw³⁹ van Alice (S6) beschrijft: '*trekt uw deur toe en 't is de'r al mee he*'. Bij elkaar op bezoek gaan is bij bijna alle respondenten uit den boze. Dat zagen we ook al in het plattelandsonderzoek (De Decker et al., 2018).

R Vrouw: *Gij moogt in feite niet klagen op uwe pallier he, [buurvrouw]? Wij in feite ook niet he. Just die hier van rechtover.*

Buurvrouw: *Ah ja, maar ge hebt er gene last van he, alstublieft.*

R Vrouw: *Ik trek mij dat niet aan.*

Buurvrouw: *Trekt uw deur toe en 't is de'r al mee he. (...)*

R Vrouw: *Gij doet dat ook niet he, [buurvrouw]? Zo bij de mensen gaan zitten en doen.*

(Alice, S6, v, 74 jaar)

Godelieve verklaart bovendien dat ze de buren nog niet nodig heeft, aangezien ze nog zeer mobiel is en vaak op stap. Ze kan zelf personen gaan opzoeken en hoeft daarom niet overeen te komen met de buren.

³⁹ De buurvrouw kwam kort op bezoek bij Alice tijdens het interview. Alice is een van de weinigen die bezoek krijgt van de buren. Het was een eerder functioneel bezoek: de buurvrouw doet boodschappen voor Alice en vroeg naar een lijstje (zie ook verderop - buren als zorgverstrekkers).

Momenteel heb ik met niemand contact. (...) Van hiernaast, dat is een goedendag zeggen. Maar ik heb niet echt contact. (...) Goh ja, moest dat nu lukken, de mensen die mij echt liggen ... (...) maar ik heb daar geen last van. Ik ben nog teveel weg he. Ik bedoel: ik zit hier ook niet te verkommeren. Ik heb daar eigenlijk, ja, geen behoefte aan.

(Godelieve, S1, v, 72 jaar)

Afgezien van de voorkeur om geen of weinig contact te hebben met de burens, spelen een aantal **factoren een rol in de intensiteit van de connecties**. Zo is er de *geografische component*. Het sluit aan bij het idee dat de burenrelaties in de stad afstandelijker zijn. Een respondent uit Sint-Amandsberg herkent zich hierin, in die zin dat ze enkel Gent-centrum de kenmerken van de stad toedicht. In Sint-Amandsberg, volgens haar *'helemaal anders [dan] Gent'*, is het meer *'ons kent ons'* dan in het centrum van de stad.

In feite is dat Gent, maar het is toch helemaal anders als Gent zelf. Gent is meer en meer toerisme. Hier (Sint-Amandsberg) is het meer ons kent ons. In het centrum is dat niet meer.

(Ann, P11, v, 60 jaar)

Twee andere respondenten zijn niet van die mening. Ze hebben voordien in niet-stedelijke gebieden gewoond, in een gemeente waar ze geen historische band mee hebben. Volgens beiden is het er moeilijk om contact te maken met buurtbewoners. Toch ligt dat vermoedelijk eerder aan het feit dat de respondenten daar geen leven hebben opgebouwd, dan aan de gebrekkige stedelijkheid.

[over de reden om te verhuizen naar Gent] En toen zag ik mij oud worden in Zele en dacht ik: nee dat wil ik niet. Zele is niet zo'n heel leuk dorp. Het is klein. Maar dat vond ik niet erg. Maar ik voelde mij niet opgenomen. Behalve door één persoon, de oude vrouw waarvan ik het huis huurde.

(Hilde, P12, v, 62 jaar)

Het is blijkbaar eigen aan die dorpen ... ge zijt daar een vreemdeling. Als ge niet van daar zijt ...

(Anne-Marie, P3, v, 67 jaar)

Een andere mogelijke oorzaak voor een beperkt contact, is dat de burens er *tijdelijk wonen*. Dat is het geval bij Hilde die in een studentenbuurt woont. Afgezien van het beperkte aantal dagen dat de studenten in de buurt aanwezig zijn - de meeste gaan in het weekend naar huis - speelt voor Hilde ook het idee dat de burens er maar tijdelijk wonen en het dus niet altijd de moeite is om veel tijd in die relaties te investeren. Dezelfde redenering gebruikt ze bij jonge huurders, die na enkele jaren toch verhuizen.

Volgens een 74-jarige respondent speelt de tijdsgeest een rol. Zij heeft de indruk dat mensen vroeger contact zochten aan de voordeur, op het voetpad. Terwijl men nu (met de gekende contacten) een terrasje doet.

I: Kent ge de burens goed?

R: Een paar. Maar in nood, dan helpt ge mekaar. Bij een brand of zo. Maar bij elkaar gaan, nee. Vroeger zat iedereen buiten op het voetpad. Nu zit iedereen op de Korenmarkt. Dat is zo he? Alles verandert he.

(Cécile, S7, v, 74 jaar)

Een derde factor die een rol kan spelen in de burenrelaties is de taal die mensen spreken. Los van de eerder besproken wantrouwigheid ten aanzien van mensen met buitenlandse wortels, is het mogelijk dat de burens elkaar simpelweg niet verstaan. Dat is ook het geval bij Mia, met haar buurvrouw, die behulpzaam is en uitleg wil geven over een kookvuur, waar beiden problemen mee ervaren. Helaas kunnen ze elkaar niet begrijpen.

We hebben een buurvrouw die ook zo'n vuur heeft, maar ze is van 'Tsjechoslowakije'. En dat mens wil dat uitleggen, maar zij spreekt ons taal niet en wij verstaan haar niet. Niets! Ze is vriendelijk, ze komt dan ne keer bellen ze vraagt: gaat het? Maar ge kunt niet zeggen 'nee', want ze verstaat het niet.

(Mia, P15, v, 95 jaar)

Ten slotte zien we een *voorwaardelijkheid* in de burenrelaties. Een aantal respondenten maakt duidelijk dat ze zelf slechts een kleine inspanning willen leveren, die eerste beantwoord moet worden, alvorens men over kan gaan op verder contact. Dat gaat soms letterlijk over het beantwoorden van een 'goeiendag': *"Als ik de mensen tegenkom in de lift, en ze zeggen goeiendag, dan zeg ik ook*

goeiendag” (Alice, S6). Vaak geven de respondenten aan dat ze ooit van goede wil waren, maar daar nu mee gestopt zijn: *“Vroeger zei ik tegen iedereen goeiendag, maar ge krijgt niet van iedereen nen goeiendag weer he. Ik heb mijn best gedaan, maar als ze niet willen reageren ...”* (Cécile, S7). Soms rijkt die voorwaardelijkheid ook verder dan de begroeting. Het gaat dan bijvoorbeeld over het poetsen van gemeenschappelijke delen, zoals de gang in een appartement. Verschillende respondenten zijn van mening dat zij de enige zijn die hiervoor instaan (of instonden). Die voorwaardelijkheid heeft een vicieuze cirkel als gevolg, waardoor niemand nog de gang lijkt te willen poetsen. Of de bloemen in de inkomhal wil water geven. Vanuit die redenering wordt hulp ook geweigerd. Zo geven respondenten aan enkel nog boodschappen mee te brengen voor de burens, wanneer die burens eerst iets voor hen doen. Een 62-jarige sociale huurder (Christine, S2) weigerde haar startkabels van de auto uit te lenen toen haar buurman die vroeg, omdat de buurman eerder geld had gevraagd, toen hij fotokaders bij haar had opgehangen.

Burens als zorgverstrekkers

De relaties met de burens zijn dus in hoofdzaak afstandelijk en onderhevig aan ‘voorwaardelijkheid’. De ouderen die op een vriendschappelijke manier met elkaar omgaan, gaan nog niet noodzakelijk bij elkaar op de koffie. Er duiken ook andere obstakels op, zoals niet dezelfde taal spreken. Kunnen de respondenten de burens dan inschakelen als zorgverstrekkers? We zien ‘zorg’ hier in de brede zin van het woord.

Drie ouderen krijgen hulp van de burens bij de **boodschappen**. Alice, waarvan hierboven sprake, kan meerijden met de buurvrouw tot aan de winkel, en ze krijgt hulp bij het dragen van de boodschappen. De buurvrouw moet zelf ook boodschappen doen, dus besloten ze om die samen te doen. Twee andere respondenten, krijgen de boodschappen aan huis gebracht door de burens. Bij de ene, Maria (P14), gebeurt dat wekelijks. Bij de andere, Johanna (S10), in bepaalde gevallen. Op andere momenten gaat Johanna samen met haar poetshulp naar de winkel. Tot slot zijn er twee respondenten die hulp krijgen van vrienden bij de boodschappen. En één respondent die zelf boodschappen doet voor een buurman.

Hoewel de regeling voor de respondenten in kwestie goed werkt, is de oplossing precair. De helpende burens zijn immers allen ouder dan 70 jaar. De buurvrouw die boodschappen doet voor en met Alice is er zelf 84. Johanna vraagt enkel om ‘*kleine boodschappen*’ mee te brengen, aangezien haar buurvrouw regelmatig ‘*niet goed is*’. Ze is onlangs nog geopereerd aan de heup, dus kan geen zware last dragen. Wanneer de helpende buur zou verhuizen of langere tijd in het ziekenhuis liggen, zouden de respondenten een andere oplossing moeten zoeken. Maria zou zelf ook verhuizen en Alice zou een andere boodschapper zoeken.

I: *Moest die mens die boodschappen doet, nu verhuizen, wat zou je doen?*

R: *Ik heb geen idee, geen idee. Ik heb het hem al dikwijls gevraagd. [hij zegt dan]: “moh, ge overdrijft. Ik zeg, Dirk, als jij verhuist, kan ik hier niet blijven wonen.”*

I: *Zou je dan ook verhuizen?*

R: *Naar nen home he. Wat schiet er over?*

(Maria, P14, v, 80 jaar)

I: *En er is een madam die met u boodschappen doet he?*

R: *Ja, zij moet ook naar Delhaize. En ze zegt: ge moet maar spreken. Ze heeft ons ook naar de kliniek gevoerd. We zijn in feite blij dat wij haar hebben.*

I: *Wat zou’t ge doen als zij er niet was?*

R: *Ah! Dat zou niet meer gaan. Tons zouden wij in feite geholpen moeten worden, allez ja voor ons boodschappen.*

(Alice, S6, v, 74 jaar)

Naast de boodschappen, staan de burens in voor **controle**. Zoals de private huurder in onderstaand citaat, die zich afvraagt waarom de burens nog niet buiten zijn geweest.

Onder mij is het X en X. En [buurman] maakt zich nu ongerust dat het al een week geleden is dat we ze gezien hebben. Ik zeg: er was sprake dat meneer binnen moest in de kliniek. Is hij nu binnen of niet? Ik weet het niet. Maar ik zou toch eens moeten gaan aanbellen.
(Maria, P14, v, 80 jaar)

Toch is die controlefunctie al bij al eerder beperkt. We zagen eerder al (cf. woning – vallen) dat de ouderen hun burens niet altijd kunnen verwittigen, aangezien ze na een val niet tot bij de deur geraken. Of ze willen de burens niet storen (bijvoorbeeld 's nachts). Die remming zien we ook in het citaat hierboven: Maria, noch haar buurman, zijn na een week gaan aanbellen om te vragen of alles in orde is. Bovendien gebeurt het niet altijd van harte. Agnes gaat niet uit bezorgdheid bij de burens langs. Wel omwille van het geweten: “ik kan het over mijn hart niet krijgen van te gebaren dat ik niets gehoord heb”. Ze gaat enkel wanneer ze iets hoort vallen of iemand hoort roepen. Dat geldt voor de meeste ouderen: er moet eerst een signaal zijn, dat de buur mogelijks in problemen verkeert. Er is dus weinig sprake van ‘preventieve’ controle. Geen enkele respondent gaat dagelijks kijken of alles in orde is met de burens.

I: Kent ge ze, uw burens?

R: Ja ... wij zeggen goeiedag. Maar anders ... omdat er ook problemen zijn. Maar ze is heel slecht 'te gang', als ik iets hoor, als ik denk dat ze roept of is gevallen of zo, dan ga ik wel gaan kijken. Ik kan het over mijn hart niet krijgen van te gebaren dat ik niets gehoord heb.

I: En bij uw buurvrouw, zijt ge al eens gaan kijken?

R: Als ik iets hoor vallen of als ik ze hoor roepen. Maar anders niet.

(Agnes, S11, v, 83 jaar)

Behalve de boodschappen bij enkele respondenten en de - al dan niet vrijwillige - controle bij de burens, is er nauwelijks sprake van informele zorg. Ter illustratie: één minder mobiele respondent heeft een buurman die met haar hondje gaat wandelen en één respondent heeft een buurvrouw die haar katten kwam eten geven, wanneer zij in het ziekenhuis lag.

5.2 Formele zorg

Een kleine helft van de respondenten krijgt een of andere vorm van formele hulp. Het gaat om maaltijden aan huis, hulp bij boodschappen, poetsburens en verpleegkundige hulp, zoals zich laten wassen, wonden verzorgen en benen of rug inwrijven. Dat formele zorg niet louter functioneel is, maar ook een sociaal aspect heeft, blijkt uit de quote van Albert. Hij kijkt elke dag uit naar de levering van zijn maaltijd. Gedurende het hele interview grijpt deze private huurder terug naar de korte gesprekken die hij met de vrouw heeft die de maaltijden brengt. Albert is daarbij niet alleen. Uit onderzoek van Knaeps & Heylen (2018) naar eenzaamheid bij thuiszorgcliënten, blijkt dat men ‘de babbel’ met zorgverstrekkers als grootste meerwaarde ziet van de hulpverlening.

En die madam kent mij al jaren natuurlijk, die dat eten brengt. En mijn [recent overleden] echtgenote ook natuurlijk. Kijk, haar autootje is daar, kijk [blij]. We komen heel goed overeen. Ze kan mij heel goed troosten ook, dat ze zegt: uw vrouwe dit of dat.

(Albert, P13, m, 84 jaar)

Niet alle ouderen krijgen de nodige formele zorg. Een aantal factoren liggen hier aan de basis. De eerste gaat om de kostprijs, de tweede om de toegang tot zorg en tot slot weigeren sommige ouderen hulp.

Voor bepaalde respondenten is de formele zorg te **duur**. Enkel nemen poetsvrouw om die reden. Maar ook de kleine bedragen voor verpleegkundige hulp kunnen oplopen, zelfs wanneer het ziekenfonds achteraf het grootste deel vergoed.

Er zijn diensten genoeg, maar ge moet het kunnen betalen he. (...) Ja, was dat nu 5 euro per keer? Om uw rug in te wassen en in te wrijven? Wat is vijf euro? Voor mij is dat veel he. Ik ben niet gierig, maar ge moet er ook niet mee gooien he. (...) poetsburens. Het is ook al 90 euro voor tien dienstencheques he.

(Cécile, S7, v, 74 jaar)

Anderzijds is er een 82-jarige sociale huurder die liever ook niet 'te' weinig betaalt. Ze kan de twee euro die ze haar huisarts betaalt, niet rijmen met de 'eerbied' die ze heeft voor iemand 'die al die studies' doet.

R: Ik heb nu ook een systeem, mijn dokter komt nu voor twee euro. Ik was daar in het begin in beschaamd. Die mens doet al die studies en die krijgt twee euro. Ik vond dat beneden alles.

I: Maar ze krijgen achteraf nog bij he.

R: Ja, maar nen dokter, of iemand in die positie, bij mij thuis was dat zo, die mensen krijgen betaald. Mij stoort dat. Ik vind dat beneden alles. Dat zijn mensen waar ge eerbied voor moet hebben he.

(Agnes, S11, v, 82 jaar)

Er zijn ook een aantal respondenten die geen idee hebben hoeveel ze betalen. De derdebetalers-regeling bij verpleegkundige diensten zorgt voor extra verwarring. Dat brengt ons bij een tweede punt: voor sommigen is de aanvraag van zorg te **complex**. Zo zou Agnes iemand willen vragen die haar ruiten poetsten, maar ze weet niet hoe ze die persoon kan vinden. Ze beseft dat internet haar daarbij zou kunnen helpen, maar ze heeft geen computer. Maria, in het citaat hieronder, zou graag meer poetshulp hebben, maar ontziet het zich om die aan te vragen. Ze vermoedt dat ze daarvoor bij een andere dienst moet zijn.

R: Er is hier juist een mevrouw buiten die mij twee uur komen helpen is. Ja. Familiezorg.

I: Die poetst of zo?

R: Ik heb er één voor twee uren. En om de veertien dagen of drie weken, heb ik iemand voor vier uur. Dat is eigenlijk nog te weinig, maar ja.

I: Ze kunnen niet meer komen?

R: Dat kan, maar dan moet ge nog nen anderen dienst inschakelen. En op den duur ... weet ge niet meer hoe of wat.

(Maria, P14, v, 80 jaar)

Tot slot **weigeren** sommige ouderen de nodige zorg. De conciërge van een appartementsgebouw met sociale woningen, ziet dat regelmatig gebeuren. Hij heeft geen sluitende verklaring hiervoor, behalve het financiële. Daarnaast kunnen we vermoeden dat schaamte een rol speelt. Dat zagen we eerder al bij het gebruik van hulpmiddelen (woning - hulpmiddelen) maar ook in 'het plattelandsonderzoek' (De Decker et al., 2018). Of men heeft angst om de regie uit handen te geven. Zo zegt Jos dat hij angst heeft om 'zijn kracht [te] verliezen'. Yolanda, in het tweede citaat, vond het in het begin moeilijk om zich te laten wassen.

Ge hebt mensen die totaal niet willen verzorgd worden he. Ik peis dat ik zo ga zijn. Ik ben iemand ... ik zou mij niet goed voelen, moest er iemand voor mij zorgen. Ik zou mijn kracht verliezen.

(Jos, S4, m, 63 jaar)

En nu wassen ze mij in de keuken. Alle dagen. Of in de week, als ik vroeger weg moet, mijn verzorgende doet het dan. Die mogen dat ook doen he. In het begin is dat wel moeilijk ze, als ge dat moet laten doen. Maar als het niet meer gaat, gaat het niet he. Vooral omdat ik zelf dat beroep gedaan heb. Als ge dat zelf moet laten doen, is dat wel heel zwaar. Vind ik toch.

(Yolanda, S5, v, 78 jaar)

5.3 Eenzaamheid en sociale contacten

Ongeveer de helft van de Vlaamse ouderen is eenzaam (Heylen, 2011; De Witte et al., 2012; Vandenbroucke et al., 2012; Steunpunt Sociale Planning West-Vlaanderen, VUB, HoGent, 2015). In Gent is dit volgens het OBO 46%, wat behoorlijk minder is dan in Vlaanderen, waar 54% aangeeft matig tot ernstig eenzaam te zijn (Verté et al., 2018). Eenzaamheid is niet zonder risico's. Spitzer (2019), een Duits psychiater, argumenteert dat eenzaamheid dubbel zo dodelijk is als alcohol. Hoe beter het sociale netwerk, hoe minder stresshormonen er 'in je bloed' circuleren. Sociale netwerken vangen immers existentiële onzekerheid op. Mensen maken zich minder zorgen wanneer ze weten dat ze omringd zijn door personen die hen kunnen opvangen. Eerder al werd gesteld dat het effect van

chronische eenzaamheid minstens zo nefast is voor de levensverwachting als zwaar roken (Holt-Lunstad et al., 2010).

Heylen (2011) onderscheidt emotionele van sociale eenzaamheid. Sociale eenzaamheid is het gemis aan contacten met vrienden, familie en kennissen. Emotionele eenzaamheid is het gemis aan een hechte, affectieve band met iemand. Met een partner, of een goede vriend of vriendin. Meer sociale contacten, kan met andere woorden, emotionele eenzaamheid niet bestrijden. Volgens Heylen valt eenzaamheid moeilijk vast te stellen. Men kan niet aan iemand zien of die zich eenzaam voelt.

We stellen ons bescheiden op wanneer we hier over eenzaamheid schrijven. We geven enkele bevindingen mee en focussen op situaties waarin onze respondenten zelf aangeven zich eenzaam te voelen.

We starten met een citaat van Geneviève, een 83-jarige sociale huurder die als vrijwilliger wekelijks oudere buurtbewoners belt. Ze doet dat in opdracht van het OCMW, om te luisteren of alles goed gaat en of er bepaalde zorg nodig is. Het citaat is relevant, omdat er verschillende thema's in zitten, die verder aan bod komen. Het is bijvoorbeeld eenvoudiger om over andermans eenzaamheid te spreken. Ook de eenzaamheid na het overlijden van de partner duikt regelmatig op in de interviews. Bovendien stemt het citaat tot nadenken. Ouderen die in die mate eenzaam zijn en zich terugtrekken, zoals de man waarmee Geneviève wekelijks belt, zijn niet eenvoudig voor een interview te vatten. En dus blijven dergelijke situaties onderbelicht in ons onderzoek, al zijn onze respondenten ter zake behoorlijk open.

Dat zijn mensen van hier in den omtrek, die we bellen. Ik moet iedereen opbellen, om te zien of dat ze goed zijn, of dat ze thuis zijn. Ik heb ne meneer, ik belde altijd met dat vrouwke, maar zij is overleden. Dus ik zeg: als ge wilt, blijf ik voort bellen, naar u. Maar als ge niet wilt, smijt ik u van de lijst. Hij zegt: goh, als ge wilt, bel mij maar. En met hem zit ik het langst te babbelen. Dikwijls een kwartier [lacht]. Maar die mens is zo content. 'Ik zie niemand niet meer', zegt hij. 'Niemand meer'. 'Ik zou zo blij zijn als ze mij komen halen, dat ik bij mijn vrouwke zou zijn', zegt hij. Vorige week zei hij: 'ik peis dat het voor vandeweek gaat zijn'. Ik zei: 'ge hebt mij schrik aangejaagd'. Hij zat er nog mee te lachen. In het begin: dienen mens, zo schremen, zo schremen [wenen]. En ik maar babbelen. Ik zeg dikwijls: 'ik wil u courage geven, maar ik weet niet wat ik kan doen. Ge wilt er niet meer zijn'. Ik heb ze ne keer uitgenodigd op de koffietafel, in de cafetaria. Ik zei tegen hem: 'toe, probeert te komen. Ik zal de hele tijd bij u blijven'. 'Nee, zegt hij, dat doe ik niet'. 'Ik zeg: allez, toe, ik ben nu zo curieus dat ik u ne keer wil zien'. Dat klikt nu eigenlijk tussen ons.

(Geneviève, 59, v, 83 jaar)

Een meerderheid van onze respondenten geeft aan eenzaam te zijn of zich soms tot vaak eenzaam te voelen. Opvallend hierbij is dat de respondenten relatief weinig schroom vertonen, wat sterk contrasteert met de attitudes van de respondenten van het plattelandsonderzoek, waar eenzaamheid een taboeonderwerp was (De Decker et al., 2018). Verschillende respondenten zeggen letterlijk dat ze eenzaam zijn. Net als Helena, die eerder sprak over cohousing (zie later) als recept om vereenzaming tegen te gaan.

I: Hebt ge schrik om eenzaam te worden, als ge hier blijft wonen?

R: Ja. Dat ben ik eigenlijk nu al. Ik heb niet veel vrienden.

(Helena, 51, v, 64 jaar)

Gevoelens van eenzaamheid kunnen het gevolg zijn van onvoldoende contact met anderen. We zien eerst waarom het niet evident is voor bepaalde ouderen om veel contacten te onderhouden. Ten tweede gaan we in op het verlies van de partner en het gemis van andere contacten. Daarna zien we dat ouderen eenzaamheid willen bestrijden met activiteiten en ten vierde wordt eenzaamheid gelinkt aan praktische zaken. Vervolgens gaan we in op de relatie tussen alleen wonen en zorg. En tot slot het belang van huisdieren.

Ten eerste zijn er **beperkte contacten**. Hier gaat het dus om sociale eenzaamheid. De conciërge van sociale woningen, die we interviewden, kent bewoners die, afgezien van enkele zorgverstrekkers, met

niemand contact hebben. Dat weerklinkt ook bij de respondenten. Velen wijzen erop dat er al (heel) wat leeftijdgenoten gestorven zijn.

[zoekt telefoonnummer op in boekje] Een kwart van dat boekske is al overleden. Uw vrienden vallen naast u neer gelijk vliegen.

(Maria, P14, v, 80 jaar)

De respondenten vermelden ook dat het op zekere leeftijd niet meer evident is om nieuwe mensen te leren kennen.⁴⁰ Volgens Helena heeft iedereen een verleden en is het daardoor niet evident om buiten de georganiseerde activiteiten ook af te spreken met bijvoorbeeld de andere leden van de danscursus. Voor Nicole zijn zelfs de contacten binnen die activiteiten niet vanzelfsprekend. De aanwezigen op de buurtfeesten hebben al een 'klik' gevormd en laten niet snel nieuwe mensen toe.

I: En dienstencentra?

R: Ja, daar doe ik die danscursussen. Ik kijk ne keer in 'de wijs' en ik zie wat mij aanspreekt.

I: Leert ge daar veel mensen kennen?

R: (twijfelend) ja. Maar het is niet dat ge die mensen daarbuiten nog ziet. Als ge ouder wordt, is het niet zo makkelijk om vrienden te maken. Iedereen heeft zijn rugzak.

(Helena, S14, v, 64 jaar)

Ze willen dat promoten: buurtfeesten. Er was hier nen kaasavond. Ze nodigen u uit, ik ga daarnaar toe, als alleenstaande. Ge ziet een tafel met twee mensen, en het is bezet. Tweede tafel? Ook bezet. De mensen staan niet open over mekaar. Ge hebt daar ook allemaal die klikvorming. Pas op, als ge in compagnie zit ... maar ge komt er moeilijk tussen. En doordat dat niet gelukt is, ben ik naar een dienstencentrum gegaan, van de stad. En daar hebt ge dat ook. Van 'hier zit er al iemand ze'. Maar ge moet u daar boven zetten en nu is het al beter.

(Nicole, P8, v, 73 jaar)

Johanna vindt het de moeite niet waard om nieuwe contacten te leggen. Ze heeft schrik voor het verdriet dat zou volgen wanneer ze iemand zou leren kennen die haar nadien laat vallen.

I: Komen de burens soms op bezoek?

R: Nee.

I: Liever alleen?

R: Alleen? Ik ben alleen he. Ik heb schrik dat als ik daaraan toe zou geven ... nee. Da's zo met aantrekken en afstoten.

I: Hoezo?

R: Stel, dat ge iemand hebt en ze laten u vallen ... dan is het weer zo nen knauw dat ge krijgt.

I: Ge hebt schrik om iemand te verliezen?

R: Ja, ja, allez niet dat ik een nieuwe relatie zou willen he.

(Johanna, S10, v, 70 jaar)

Ten tweede, zien we dat het **wegvallen van de partner** een grote rol speelt. Dat kwam ook naar voor in het onderzoek op het platteland (De Decker et al., 2015). In dit geval gaat het eerder over 'emotionele eenzaamheid'. Enerzijds is de 'huisgenoot' verdwenen. De persoon waarmee men veel tijd doorbrengt. En met de partner, kan er een deel van het netwerk verdwijnen. Zoals bij Johanna die de vrienden van haar overleden partner niet meer ziet. Ze denkt dat andere koppels een alleenstaande vrouw niet vertrouwen. Hier zien we dus een kruising van de emotionele en de sociale eenzaamheid.

Maar ook uw sociaal leven valt weg he. Ik had geen prentjes genoeg op zijn begrafenis. En nu zie ik niemand meer he, van die vrienden. En daarbij, een vent die alleen bij een vrouw gaat, ze krijgen dan ruzie in under huishouden. Als koppel ziet ge veel meer mensen dan alleen, dat is een algemeen fenomeen. Ook omdat ze mekaar niet vertrouwen he. Ik ben van de generatie van de fezelaars he. Weet wel?

(Johanna, S10, v, 70 jaar)

Anderzijds is de 'levenspartner' er niet meer. Er is het verdriet, dat zelfs na jaren nog aanwezig kan zijn. Het wordt zichtbaar wanneer respondenten beginnen wenen, wanneer ze over hun overleden

⁴⁰ Nan Stevens, gepensioneerd professor ouderenpsychologie, ervaart dat er op latere leeftijd minder gelegenheden zijn om nieuwe mensen te leren kennen, waardoor de sociale skills van ouderen kunnen verzwakken. Om die reden geeft Stevens in Nederland een vriendschapskursus voor vrouwen vanaf 55 jaar.

Zie: https://www.standaard.be/cnt/dmf20190731_04537027.

partner spreken. Het gaat hier opnieuw over emotionele eenzaamheid, met een impact op de sociale eenzaamheid. In het geval van Albert, bijvoorbeeld, zorgt het verdriet voor zijn vrouw ervoor dat de man minder buiten komt, en dus mogelijk sociale eenzaamheid ervaart.

R: Ik heb altijd de eenzaamheid vermeden in mijn leven. Ik zou beter wa meer buiten komen, maar ja, kijk, als jij niet zou komen, zou ik gewoon mijnen televisie hebben opengezet. Nee, het is niet plezant. Ik herinner mij nog van mijn schoonmoeder die alleen was (...)

I: Voelt ge u soms ne keer alleen?

R: Ja, ja, ja [overtuigd]! Met kleinigheden. Als ik liedjes hoor, dan denk ik aan mijn vrouw ... ja, 6 maand is nog niet lang he. Ik zal nooit gaan slapen zonder naar haar foto's te gaan. Over het algemeen ga ik dan bij mijn dochter eens langs, dan praten we over iets anders. Moesten mijn kinderen mij niet mee sleuren, dan zou ik het nog lastiger hebben. Ja, kijk, gelijk nu [respondent begin te wenen]. We mogen tevreden zijn, maar ja. Ik ben 65 jaar gehuwd geweest. Alle dagen tezamen.

(Albert, P13, m, 84 jaar)

Maar ook het **gebrek aan andere contacten** kan aan de basis liggen van (emotionele) eenzaamheid. 'Iemand' in de nabije omgeving missen, zoals Hilde. Dat hoeft niet per se een partner te zijn.

I: Voel je je soms eenzaam?

R: Wel als er iets is he. Dat je denkt: was er nu maar iemand bij me. Dat hoeft niet speciaal een man te zijn.

(Hilde, P12, v, 62 jaar)

Ann voelt zich, ondanks haar grote vriendenkring, dikwijls eenzaam. Ze mist iemand om haar gevoelswereld mee te delen. Enkele sessies met een psycholoog hebben op dat vlak soelaas geboden, maar die sessies zijn voorbij. Opvallend aan de situatie van Ann, is dat ze thuisloos is. We bespraken eerder haar situatie. Ze woont wekelijks twee dagen bij haar partner. Langer kan niet, want dan worden beiden als samenwonend gezien en daalt hun uitkering. Haar huisvestingssituatie speelt ook een grote rol in haar gevoelens rond eenzaamheid. Ze is 'overal thuis', maar toch ook niet. Vermoedelijk zorgt de situatie er ook voor dat ze zich moeilijk aan haar partner kan hechten, aangezien ze telkens de dag erop naar een andere slaapplek moet zoeken.

I: Hebt ge u zelf ook al eens eenzaam gevoeld?

R: Dikwijls. Maar ik laat dat niet zien he. Ik ben overal thuis, maar toch ben ik niet thuis. Dat is heel raar, ik heb een heel grote vriendenkring en toch kan ik mij eenzaam voelen. Ge kunt dat moeilijk beschrijven. Ik heb de neiging om niemand lastig te vallen met mijn problemen. Want als ik begin, dan word ik emotioneel. En daarmee dat ik dat probeer te vermijden.

I: En zijn er mensen met wie je over alles babbelt?

R: Ja, een stuk of twee. En ik heb over tijd ook met een psycholoog gebabbeld, na mijn hartoperatie. Maar die krijgt ge maar een paar weken na de operatie. Jammer genoeg. Want die heeft mij alles laten opschrijven.

(Ann, P11, v, 60 jaar)

Ook het **gebrek aan activiteiten**, ten derde, kan tot eenzaamheid leiden. Zo is er Hans (P6) die zegt dat hij geen vrienden heeft, omdat hij niet op café gaat. Zijn zelfverklaarde 'beste vrienden' zijn de televisie en computer, waardoor er ook al minder menselijk contact is. Hugo (P10), die met 64 jaar en een lange carrière als postbode, al voorbij de pensioengerechtigde leeftijd is, blijft werken uit angst om 'in een put te vallen'. Hij heeft geen hobby's en haalt bijna al zijn contacten uit zijn werk. Hij ziet zichzelf als een postbode van de oude stempel, die met mensen een praatje slaat. De omgekeerde redenering zien we ook terugkomen: een andere respondent verklaart niet eenzaam te zijn wanneer ze iets te doen heeft.

I: *Hebt ge u zelf al ne keer eenzaam gevoeld?*

R: *Wete wanneer ik mij eenzaam voel? Met de feesten. Met kerst en nieuwjaar. Weet ge waarom? Mijn dochter viert dat niet he. En dan zit ik hier alleen. Wat ik wel doe, is naar nen kerstshow in het parochiaal centrum. En dan heb ik nen schone kerstavond gehad. Voila.*

I: *En voor de rest?*

R: *Dan heb ik iets te doen. Of wat ik ook doe is naar de film gaan. Of dingen voor de senioren. Ge moet het zelf wel allemaal zoeken he. Ze brengen het niet op uwe schoot.*

(Cécile, S7, v, 74 jaar)

De redenering uit het citaat hierboven, kan er wel toe leiden dat eenzaamheid als iets **controleerbaar** gezien wordt. Zo zou men eenzaamheid kunnen uitschakelen, wanneer men iets zoekt om te doen. Cécile: *“Ge moet het zelf wel allemaal zoeken he. Ze brengen het niet op uwe schoot”*. Andere ouderen onderschrijven dat. Zoals de 84-jarige Claudine, die zich niet *‘laat gaan’*. Ze is niet eenzaam, omdat ze altijd met iets bezig is.

I: *En voelt ge u soms eenzaam?*

R: *Nee, ik voel mij niet eenzaam. Waarom? Omdat ik altijd bezig ben. Altijd met iets bezig. Dat wil niet zeggen dat ... dat ik niet verlang dat er iemand bij mij zou zijn. Dat wel he. Maar feitelijk zeggen: oh ik zit hier nu en ik ben alleen? Nee. Ik laat mij niet gaan, nee.*

(Claudine, S8, v, 84 jaar)

Daaropvolgend, ten vierde, linken verschillende respondenten eenzaamheid **aan praktische zaken**. Zo is er de 74-jarige sociale huurder Cécile (S7) die iemand mist om haar rug in te smeren. Zij deed het vroeger altijd voor haar man. Of de 83-jarige Geneviève (S9) die zich pas alleen voelt als ze ziek is. Of Johanna, representatief voor nog een aantal andere ouderen, die alleen zijn vervloekt omdat ze geen stoverij of mossels meer kan maken. Vermoedelijk zijn deze praktische voorbeelden slechts exemplarisch voor een groter gevoel van eenzaamheid. De ouderen halen die voorbeelden waarschijnlijk aan omdat de eenzaamheid op die momenten duidelijk wordt. Of omdat *‘ik kan geen stoverij meer maken sinds ik alleen ben’*; makkelijker te vertellen valt dan *‘ik voel mij alleen’*.

In het begin is het niet makkelijk van alleen te leven. Ge schelt te veel patatten. En te veel dit en dat. Stoverij kunt ge niet meer maken. Mossels. Hutsepot. Alles valt weg he.

(Johanna, S10, v, 70 jaar)

Een andere concrete situatie is **het gebrek aan hulp** wanneer men alleen woont. Heel wat respondenten hebben schrik voor situaties waarin hen iets (medisch) zou overkomen, terwijl ze alleen zijn. Dat duikt zelfs op bij de jongere ouderen die in goede gezondheid verkeren, zoals een 61-jarige private huurder (citaat 1). Maar het wordt ook concreter, bij de oudere ouderen. Zo zijn er respondenten die geen contacten hebben om op te geven voor het personen alarmsysteem.^{41 42} Het personenalarmsysteem (PAS) vereist de opgave van de telefoonnummers van vrienden en familie. Zij worden automatisch gebeld wanneer de persoon in nood een knop indrukt. Is nummer 1 niet bereikbaar, dan gaat de telefoon van nummer 2 af. Enzovoort. Marleen (P7) heeft een alarmsysteem besteld en het uiteindelijk moeten terugsturen, aangezien ze geen contacten kon opgeven (citaat 1). Nicole (P8) heeft schrik om te vallen en door niemand gehoord te worden, aangezien ze alleen woont. Ze heeft ook geen PAS. Enkel een telefoon, maar die is niet bereikbaar in het hele appartement. Ze stelt: *“Ik heb zo’n schrik om te vallen. Ik ben alleen he. Mijnen telefoon ligt ’s nachts naast mij. Maar als ik hier [we staan in badkamer] val, wie dat er mij gaat horen, ik weet het niet ze”*. En Gerda, een 89-jarige sociale huurder durfde na een ziekenhuisopname niet meer naar huis. Het feit dat ze alleen woont, is mogelijk een versterkende factor voor die angst (citaat 2).

⁴¹ Uit een informeel gesprek met een geriater uit Gent, blijkt dat vele van zijn patiënten onvoldoende contacten hebben om het PAS in werking te stellen.

⁴² Op Gents niveau werd rond 2010 een alternatief PAS-systeem ontwikkeld. Het is een systeem voor mensen die niet over de vereiste drie mantelzorgers beschikken. De woonzorgzone, toen in opstart, in Ledeberg is een pilootproject gestart met de naam PASwzz (naar ‘woonzorgzone’). Het systeem kost 20 euro per maand en 8 euro per ‘interventie’. (Ouderenbeleidsplan Gent 2014-2019, p. 24).

R: Ik woon hier alleen en ik heb soms angst, als er iets met mij zou gebeuren ... (toont gsm): 112 zit klaar. Ik heb dat al geprogrammeerd.

I: Heb je al eens iets voor gehad?

R: Nee, maar ik zit met die angst. Angst.

I: Heb je dat altijd al gehad die angst? Of nu met ouder te worden?

R: Ja, waarschijnlijk. Ik woon alleen he. Moest je nu zeggen: je hebt een partner. Dat is anders he.

(Hans, P6, m, 61 jaar)

R: De vorige keer heb ik dat tegen de dokter van de geriatrie ook gezegd: dokter, ik heb schrik om naar huis te gaan. Hij zei: ge moogt nog blijven ook. Maar ik zeg: dokter, alles staat al klaar en de kleine komt om mij. Maar ik had het er wel lastig mee.

I: Waarvan had ge het meeste schrik?

R: Gah ... dat ik dat weer ging krijgen [hartproblemen]. Want kijk, mijn briefke ligt nog altijd klaar van Jan Palfijn. De dokter had gezegd: madam, als er iets is, sebiet bellen he.

I: Zout ge minder schrik hebben moest er hier nog iemand wonen? Of dichtbij zijn?

R: Nee, ik denk dat dat veel zou schelen. Dat is dat alleen zijn he. Ge zijt met veel te veel bezig he.

(Gerda, S13, v, 89 jaar)

Tot slot is er het **belang van huisdieren**. Honden en katten worden beschreven als 'beste vrienden'. En sommige respondenten praten meer over hun huisdier dan over hun partner of kinderen. De dieren bieden niet alleen gezelschap, maar ook een gevoel van zekerheid. Zo vertelt Maria (P14) dat de kat weet wanneer er haar iets overkomen is. En ook: "*als ik te lang weg blijf, komt de kat kijken waar ik blijf*". De kat kan uiteraard geen hulp inroepen, maar toch bood ze gezelschap, bijvoorbeeld wanneer de vrouw naast haar bed viel en pas 10 uur later geholpen werd. De aanwezigheid van huisdieren kan echter wel de verhuismobiliteit beïnvloeden. Zo wil Yolanda (S5) niet naar een woonzorgcentrum, omdat haar hond daar geen plaats heeft.

5.4 Conclusie

Op een bepaald moment kunnen ouderen zorg nodig hebben. Zoals we eerder zagen, wijst het Ouderen- en Welzijnsbeleid daarvoor in eerste instantie naar de informele zorg en nadien naar de formele thuiszorg. We keken hoe de ouderen die zorg ervaren en in welke mate de woning en de woonomgeving een invloed kan hebben op die informele en formele zorg.

Eerder onderzoek plaatste al kanttekeningen bij de informele zorg. Vooreerst zijn er voldoende sociale relaties voor nodig en dit terwijl ongeveer de helft van de Vlaamse ouderen eenzaam is (De Witte et al., 2012; Vandenbroucke et al., 2012; Heylen, 2011). Bovendien weten we dat bijna de helft (45%) van de ouderen alleen woont (Heylen & Vanderstraeten, 2019) en dat slechts de helft van de ouderen een praatje maakt met de burens (Pannecoucke & De Decker, 2017). En maar iets meer dan de helft (57%) zou op de kinderen kunnen rekenen indien men zorg nodig heeft (Verté et al., 2018).

De cijfers wijzen dus al uit dat een zeker aandeel ouderen niet zal kunnen rekenen op informele hulp. Bij onze respondenten stelden we vast dat bijna iedereen alleen woont en er dus al geen hulp was van de partner. Daarnaast is de relatie met de kinderen vaak niet ideaal. De helft van onze respondenten heeft ooit het contact met een kind verbroken. Daarnaast mogen familieleden niet te ver wonen, indien zij (regelmatig) hulp willen verstrekken. We zien dan ook dat respondenten die kinderen hebben die veraf wonen, om praktische redenen niet in staat zijn om te zorgen voor de ouders (op enkele uitzonderingen na). Potentiële zorgverstrekkers dienen niet enkel geografisch nabij te zijn, ze moeten de zorgbehoevende ook kunnen bereiken. Ook dat blijkt geen sinecure voor autoafhankelijke familieleden die buiten de stad wonen.

De burens zijn dan weer wel geografisch nabij, maar ook die (potentiële zorg)relaties zijn gelimiteerd. Een minderheid kan rekenen op de burens voor instrumentele hulp, zoals hulp bij de boodschappen. Die burens zijn echter ook al op leeftijd en vervullen dus een precaire zorgrol. Verschillende respondenten maken echter duidelijk dat zij niet (te sterk) betrokken willen zijn bij het leven van hun burens.

De formele zorg kan die zorghiaten opvullen, hoewel die voor velen te duur en te complex is. We wijzen er echter ook op dat bepaalde ouderen die formele zorg weigeren.

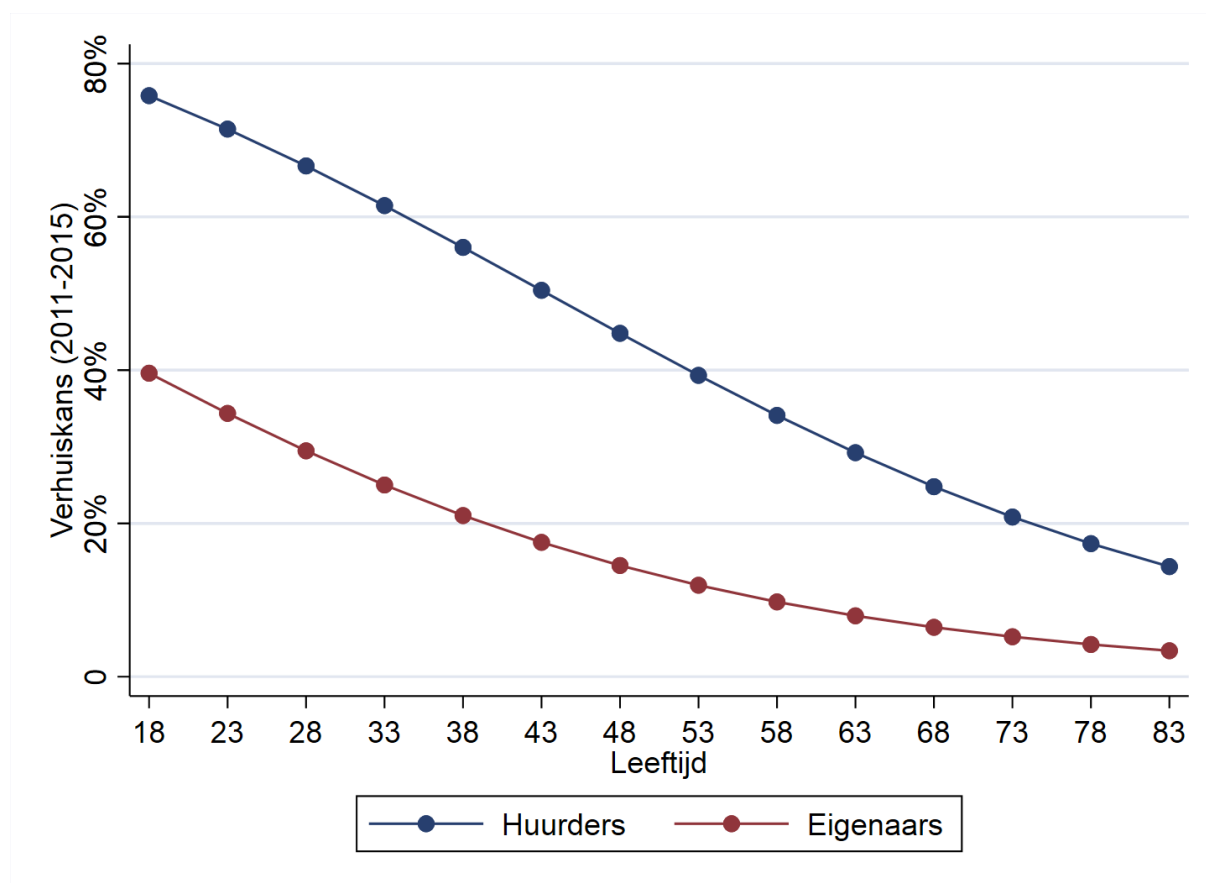
De respondenten communiceren verrassend open over eenzaamheid, in tegenstelling tot de ouderen op het platteland (De Decker et al., 2018). Eenzaamheid manifesteert zich onder meer wanneer de levenspartner weg valt, en is niet makkelijk te 'bestrijden'. Het kan een gevolg zijn van een gebrek aan hobby's of activiteiten, hoewel de drempel om deel te nemen aan activiteiten en er nieuwe mensen te leren kennen, hoog kan liggen. Veel respondenten spreken niet letterlijk over eenzaamheid, maar vermelden er de praktische gevolgen van (zoals het missen van mosselen eten, want het is niet de moeite om die te maken voor één persoon of iemand missen om de rug in te smeren met zalf).

De resultaten bevestigen dus opnieuw dat het geen sinecure is om informele zorg in te schakelen. Een meerderheid van de respondenten mist sociale contacten en zelfs wanneer die contacten er zijn, zijn die niet per definitie in te schakelen in de rol van zorgverstrekker.

6. OP TIJD VERHUIZEN?

Eerder wezen we er al op dat een heel groot gedeelte van de woningen en woonomgevingen niet geschikt is om ouder te worden. Verhuizen is dan een optie. Er is echter een 'maar': de oudste leeftijdscategorie is het minst geneigd te verhuizen (Pannecoucke & De Decker, 2017). Volgens het GWO 2013 wil 76% van de 65-plussers niet verhuizen (Winters et al. 2013). De oudste leeftijdscategorieën verhuizen ook effectief weinig. Van de groep tussen 65 en 74 jaar, is 9,7% verhuisd; bij 75-84 is dat 13,7%. Bij de 85-plussers ligt dat cijfer weer hoger (26,5%) vermoedelijk speelt een verhuis naar een zorginstelling hier een rol. Ter vergelijking: in de categorie 18-24 jaar is de helft de afgelopen vier jaar verhuisd (Dreesen, 2018). Anderzijds maken huurders (voornamelijk private huurders) een grotere kans om te verhuizen dan eigenaars. De helft van de huurders (49%) is de afgelopen vier jaar verhuisd, t.o.v. 17% van de eigenaars. Figuur 6 duidt beide transities aan.

Figuur 6 Voorspelde verhuiskans tussen 2011 en 2015 van eigenaars en huurders naar leeftijd in 2011

Bron: Dreesen, 2018

Naast leeftijd en eigenaarsstatuut, speelt ook inkomen, in combinatie met het type huishouden (alleenstaand, samenwonend, ...) een rol. Alleenstaande inwoners verhuizen doorgaans meer. Hoewel personen met een vervangingsinkomen (zoals gepensioneerden) doorgaans minder verhuizen. Zelfs koppels verhuizen minder, wanneer een van beiden een vervangingsinkomen heeft. De aanwezigheid van een persoon met een precair inkomen, verhoogt de verhuismobiliteit (Dreesen, 2018).

6.1 Een complexe verhuisgeschiedenis

De doorsnee Vlaming verhuist weinig (De Decker, 2013; Meeus & De Decker, 2013; Vandekerckhove et al., 2013; De Decker, et al., 2018). Dit gaat voor de meeste van onze respondenten niet op. Ze hebben al op tal van plekken gewoond. Dat contrasteert scherp met bijvoorbeeld de ouderen die op het platteland bevraagd zijn. De meesten onder hen woonden al decennialang in dezelfde woning. Sommigen waren er zelfs geboren. Ze hadden het huis zelf gebouwd of verbouwd en waren er verknocht aan (De Decker et al., 2018).

We zagen eerder al dat een aantal van 'onze' ouderen in tijdelijke en preciaire huisvestingssituaties terecht kwamen en dus op een gegeven moment wel moesten verhuizen. We denken bijvoorbeeld aan de vrouw die tijdelijk in een studentenstudio woonde. Maar zij is niet alleen. Alle respondenten zijn, sinds het verlaten van de ouderlijke woning, meermaals verhuisd. Sommigen zelfs zodanig frequent, dat ze hun woontraject beschrijven als '*ik ben gaan zwerven*' (Hubert, P4); "*mijn zoons (...) hebben met mij wat rondgezworven*" (Clara, S12), of ook wel: "*ik ben van het een naar het ander gevlogen*" (Guido, P5). Voor die laatste respondent, Guido, is de huidige woonst de plek waar hij de langste periode ooit doorbracht. Hij woont er nu vijftien jaar. Voordien bracht hij ook tijd door in 'daklozentehuizen' en 'de psychiatrie' (cf. De Decker & Segers, 2014).

Ik ben hier komen wonen met de bedoeling: hier ga ik het maken. Ik woon hier al vijftien jaar. Dat is de langste periode, vergeleken met daarvoor. Want daarvoor ik heb ik veel verhuisd he. Ik heb dat ne keer berekend. Van '95 tot 2000, heb ik op acht verschillende plaatsen gewoond. En nadien ben ik dakloos geweest, ben ik in daklozentehuizen geweest. En dan ben ik een tijdje in de psychiatrie geweest.
(Guido, P5, m, 61 jaar)

Er zijn verschillende redenen om te verhuizen. Veranderingen in de **gezinssamenstelling** zijn volgens de literatuur een van de voornaamste verhuisredenen (Rossi, 1980; Priemus, 1978; Clark & Dieleman, 1996). Ook in ons onderzoek zijn de verhuisbewegingen vaak ingegeven door veranderingen in de familiale sfeer. We zagen eerder al ('zorg') de preciaire familierelaties bij een meerderheid van de respondenten. Dat geldt ook op het vlak van partners. Een aantal respondenten hebben verschillende relaties achter de rug, die bijna altijd tot een verhuisbeweging leidden. Een 80-jarige private huurder (citaat hieronder) is na elke relatie verhuisd. In haar huidige woning woont ze wel al lange tijd. Ze is er na het overlijden van haar derde man gebleven. Opvallend in het verhaal hieronder is ook het stuk waarin ze vertelt dat ze het huis van haar tweede partner verliet zonder inboedel. Dat verhaal komt bij verschillende respondenten terug. Een aantal oudere vrouwen verklaart dat de enige manier om uit de relatie te stappen was door alles achter te laten.

I: Waar heb je vroeger nog gewoond?

R: Oei!

I: Op veel plekken?

R: Eigenlijk. Na 18 jaar kwam de zoon van de eigenaar er zelf in wonen. Dus wij moesten eruit. Dat was in Ertvelde. Dan zijn we naar oei oei ... hoe heet dat daar. Daar zijn we een zaak begonnen. Daar ben ik zelf weg gegaan. Mijn eerste man heeft mij laten zitten. Na vier jaar. Voor een prostitué. Hij liet drie kinderen achter. Dan komen we aan de relatie van Ertvelde. Niet getrouwd. De mensen zeiden altijd: wordt gij dat niet gewaar dat ge het derde wiel aan de wagen waart? Ik was daar maar goed genoeg voor de was en de plas. En had ik toen geweten, wat ik nu weet, ik was een rijke madam. Ik ben daar buiten gegaan met de juist de kleren die ik aan had. En mijn juwelen. (...)

I: En hier woon je nu 29 jaar?

R: Ah mijn derde man woonde hier al.

(Maria, P14, v, 80 jaar)

Bovenstaand citaat wijst ook op een tweede verhuisreden: het **einde van een huurcontract**. In het geval van Maria omdat de zoon van de eigenaar de woning betrok. Het is een situatie waar onze private huurders regelmatig mee geconfronteerd worden. Zeker wanneer het om oudere huurders gaat, die al een leven lang huren, bestaat de kans dat de verhuurder de huurder niet 'overleeft'. Ook al werd de belofte gemaakt dat de huurder er eeuwig zou kunnen blijven.

Het werd ook verkocht aan familie. Och "ge zijt goed voor gans uw leven". Maar de ouders komen te sterven en de kinderen verkopen het he.

(Mia, P15, v, 95 jaar)

Logischerwijs moet er dan verhuisd worden. Piet heeft al in drie appartementen binnen hetzelfde gebouw gewoond. Zijn vorige huurcontracten eindigden na respectievelijk een sterfgeval en een scheiding (citaat 1). Het verbreken van een huurcontract is maar mogelijk in specifieke gevallen.⁴³ Maar soms is een contractverbreking niet nodig, aangezien het contract sowieso na een korte periode afloopt. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de 78-jarige Herman, die zijn huurcontracten liet zien om te berekenen hoe lang hij al in de huidige woning verblijft. Hij huurt al zes jaar lang met contracten voor een periode van één jaar.⁴⁴

Dan hebben we hier iets gevonden. Maar niet dit appartement. Dat was op het negende. En dat werd verkocht. De eigenares stierf en de zoon heeft het verkocht. En dan zijn we verhuisd naar het 18e. zo'n doorloper. Het had aan beide kanten een balkon. Maar de eigenaar scheidde dan, en ze moesten dat verkopen om te kunnen verdelen. En dan zijn we naar hier gekomen. Op het dertiende. We wonen hier nu vier jaar.

(Piet, P9, m, 64 jaar)

I: En hoe lang woont ge hier al?

R: Dat ik het niet weet [haalt mappen uit om te zoeken hoe lang zijn huurcontract al loopt - R geeft contracten door; bliken jaarcontracten te zijn]

I: 't is iedere keer met contracten van een jaar?

R: Ewel ja, volgens dat ik hier toch zie.

(Herman, P17, m, 78 jaar)

6.2 De zoektocht op de sociale en private huurmarkt

Het einde van een contract op de private huurmarkt, forceert een verhuis. Maar hoe eenvoudig of moeilijk is het voor de oudere huurders om vervolgens een nieuwe huurwoning te vinden?

Op de private huurmarkt zijn de huurprijzen onderhevig aan de werking van de markt en bijgevolg onafhankelijk van het inkomen van de huurder, wat bij sociale huisvesting wel het geval is. Bovendien moeten huurders op de private huurmarkt - door de band genomen - zelf een woning zoeken. De sociale huisvesting werkt met wachtlijsten en toewijzingen. Omwille van dit wezenlijke verschil bekijken we de zoektocht naar een woning op de private en de sociale huurmarkt apart. We moeten opmerken dat het hier gaat om ervaringen uit het verleden, die een impact kunnen hebben op hoe men de eigen toekomstige verhuiskansen inschat. Dit is evenmin onderzoek over de toegankelijkheid van de huurmarkt. We gaan wel op zoek naar de bevindingen van ouderen omtrent de zoektocht naar huurwoningen, in functie van de verhuismobiliteit.

6.2.1 Private huurders

Twee bevindingen zijn relevant bij de private huurders. Ten eerste is er de **huurprijs** in relatie tot het inkomen. We zagen het eerder al, behoorlijk wat oudere private huurders spenderen meer dan 30% van hun inkomen aan wonen en leven de facto na het betalen van de woonkosten in armoede (Heylen, 2015). Bovendien geven onze respondenten aan dat Gent een dure stad is om te wonen.

⁴³ De verhuurder kan een huurcontract verbreken om zelf in de woning te gaan wonen; er een familielid te laten wonen; de woning te verbouwen of zonder motief (mits het betalen van een schadevergoeding in de eerste zes jaar van het contract). Voor de situatie voor 2019, zie:

<https://www.wonenvlaanderen.be/huren/het-einde-en-de-opzeg-van-de-huurovereenkomst>. Voor contracten opgesteld na 1 januari 2019: <https://www.woninghuur.vlaanderen.be/opzeggen-huurcontract>

⁴⁴ Deze situatie is niet wettelijk. Een huurcontract van korte duur kan maar eenmaal worden verlengd, voor een totale periode van maximaal drie jaar. Dat geldt zowel voor als na 2019. Zie, voor contracten afgesloten na 1 januari 2019: <https://www.woninghuur.vlaanderen.be/duur-van-de-overeenkomst-0> en voor contracten afgesloten voor 2019: <https://www.wonenvlaanderen.be/huren/de-huurovereenkomst-opstellen>.

Wat hier uitermate relevant is, is dat verschillende respondenten de indruk hebben geen aanspraak te kunnen maken op een woning, omdat verhuurders voor hogere inkomens zullen kiezen. Voor sommigen is de zoektocht naar een woning dan ook een strijd (geweest). De respondenten baseren zich daarvoor op eerdere ervaringen, waarbij het niet evident was om een huurwoning te bemachtigen. Aan Ann (P11) had de verhuurder, die zelf in Antwerpen woont, gezegd “wie er het rapst met de borg bij mij is, krijgt het”. Ann: “Ik kan het u zweren, [interviewer], ik heb nog nooit zo rap gelopen. Ik moest helemaal naar het Middelheim met dienen borg. En dan heb ik mij borg gesteld voor hem [voor partner die het huis uiteindelijk huurt]. Anders had ik het niet gekregen. Dat maakt mij echt kwaad. Zij woonde daar in een kast van een huis.” Marleen (P7) woont in een huis dat ze niet geschikt ziet om haar oude dag door te brengen. Ze zoekt een nieuwe plek, maar in haar zoektocht botst ze altijd op dezelfde financiële muur. Wanneer advertenties op voorhand om een inkomen vragen dat driemaal de huurprijs bedraagt, is Marleen afgeschrikt. Wanneer een verhuurder haar vroeg of ze de woning zou kunnen betalen, maakt het haar kwaad. “Ge zijt een sociaal geval en ... dan moet ge eigenlijk content zijn dat ge een huis krijgt. En dat vind ik niet eerlijk”. Anne-Marie ziet het als onvermijdelijk om te liegen over haar inkomen⁴⁵ om aan een woning te geraken.

Nee, ze vragen naar uw inkomen he. Het mag niet, maar ze vragen het. Inkomensbewijzen. Het zijne [van zoon] met het mijne was genoeg. Wettelijk gezien mag het niet he. Maar ze doen het toch. En ze zeggen dan gewoon: het is al verhuurd he. Als gij niet een beetje liegt en een beetje mouw frot en dingen die wettelijk niet mogen door te vingers kijkt, geraakt gij niet aan een huis.

(Anne-Marie, P3, v, 67 jaar)

Ten tweede vrezen ouderen om omwille van hun leeftijd **minder kans te maken op een private huurwoning**. Zoals Dirk (P1) het formuleert: “Onze keuze is nihil geworden he. Onze leeftijd en geen [een laag] inkomen ... ge pakt ernaast ze. Het enige dat ge kunt doen is via OCMW of weet ik veel. Of mensen aanspreken ...” Bernadette (P16) was een half jaar voor het interview verhuisd. Ze is verbaasd dat ze een woning vond op de private huurmarkt. Bernadette: “Ik peis: gaan ze het mij toestaan? Tachtig jaar, gaan ze dat nog verhuren aan zo iemand?”

Naast de private huurders die vrezen geen nieuwe woning te vinden, zijn er ook enkelen die ervan overtuigd zijn dat ze nooit op straat zullen belanden. Onder het vaak gehoorde, doch juridisch vrij betekenisloze dogma: “Een ouwe mens zullen ze niet rap buiten zetten”. Zelfs Albert, die eerder al verhuisde omdat zijn contract werd stopgezet na de verkoop van het pand, gelooft dat zijn leeftijd hem daar nu voor behoedt. Hij vermoedt zelfs dat het gerecht die redenering volgt.

We zijn begonnen op de vijfde verdieping. Dat appartement ging verkocht worden. Ze hadden ons nochtans beloofd, van het niet te doen. We huren nu van een jonge dame en die woont in een appartement, hier in de blok. En haar pa woont hier ook. Dus die gaat mij niet rap buiten zetten. Oude mensen kunnen ze ook niet zo snel doen verhuizen he. Allez, ik ben 84 jaar, als ik naar het vrederecht zou gaan, zouden ze zeggen: dienen oude mens, moet die nu nog verhuizen?

(Albert, P13, m, 84 jaar)

De tachtigjarige private huurder Richard moet zijn woning verlaten. Het interview vindt plaats een maand voor zijn verhuisdatum. Ondanks de urgentie van de situatie, gaat de man niet op zoek naar een nieuwe woning. Hij heeft er vertrouwen in dat ‘ze’ voor hem iets gaan vinden, waarmee hij vermoedelijk doelt op de bevoegde stadsdiensten.

⁴⁵ Anne-Marie kwam eerder in het rapport ter sprake omdat haar zoon mee betaalt in de huur. In ruil mag zijn domicilie op haar adres staan, zodat de weduwe waar hij mee samen woont, haar (volledige) uitkering kan behouden.

R: *Maar mij op straat stellen gaan ze toch nooit doen ze.*

I: *Ge hebt er vertrouwen in dat ge iets gaat vinden?*

M: *Dat ze voor mij iets gaan vinden. Ah ja, als ik eruit moet, moet ik eruit. Ik woon helemaal alleen. Dus ik moet alles uit mijn kasten doen. Al mijn meubels moeten weg. Alles moet weg. Ik kan kik dat niet alleen. Ik heb al gezegd: op mijnen ouderdom, ik kan het niet. Desnoods blijft alles staan.*

I: *Hebt ge al mensen gevonden om u te helpen?*

M: *Ah nee! Waar moet ik ze zoeken? Ne keer in een dienstencentrum?*

(Richard, P15, m, 80 jaar)

Ook uit een informeel gesprek met een medewerker van de Huurdersbond,⁴⁶ blijkt dat de man uit bovenstaand citaat geen stappen zal ondernemen om een woning te zoeken. De medewerker heeft hem al gezegd dat ze hem wel kunnen op straat zetten en ze dat ook zullen doen. *“Maar het dringt niet tot hem door”*, volgens de medewerker van de Huurdersbond, die anoniem blijft.

J. Lambrecht, directeur ‘zelfstandig wonen voor ouderen’ bij OCMW Gent, wordt regelmatig met gelijkaardige situaties geconfronteerd.⁴⁷ Zo ongeveer eens per maand. Het gaat om oudere huurders die weigeren te geloven dat ze uit hun woning kunnen gezet worden. Volgens de directeur gaat het meestal om ouderen zonder netwerk. Wanneer men kinderen of kleinkinderen heeft, helpen die vaak intensiever mee in de zoektocht naar een woning. OCMW Gent krijgt daarom vaak mensen over de vloer die op straat staan, ten gevolge van een contractbeëindiging en een onvoorbereide, oudere huurder. Lambrecht stelt dat er de laatste drie jaar een stijging van dit soort situaties is. Hij gaat daarom een project opzetten, samen met politie en vrederechters, om preventief te kunnen werken.

Samengevat, kunnen we stellen dat (de vrees voor) te hoge huurprijzen en die voor discriminatie (soms gebaseerd op eerdere ervaringen), de toekomstige verhuisintenties van ouderen kan beïnvloeden.

6.2.2 Sociale huurders

Wie een sociale huurwoning toegewezen krijgt, heeft een periode moeten wachten. De wachtlijsten zijn immers lang. Eind 2016 stonden om en bij de 125 000 kandidaat-huurders op de wachtlijst. De gemiddelde wachttijd voor nieuwe huurders bedraagt 3,4 jaar en is sinds 2013 met zo’n vier maanden (0,3 jaar) toegenomen. Ouderen (vanaf 85 jaar) hebben wel een grotere kans om in te stromen, en dit samen met de jongste groep, van 18 tot 24 jaar (Heylen, 2018).

Het bestaan van wachtlijsten in de sociale huur heeft verschillende effecten op ouderen. Ten eerste, zijn er een aantal respondenten die wel recht hebben op een sociale woning (o.b.v. inkomens- en vermogenscriteria), maar zich toch **geen kandidaat stellen**. Dat heeft verschillende redenen. Zo zijn er respondenten die door de lange wachttijden worden ontmoedigd. Ze zien zichzelf geen jaren wachten. Om die reden schrijft Marleen, ondanks haar ‘jonge’ leeftijd (61) zich niet in bij een bepaalde maatschappij: *“Ze zeggen: de wachtlijst is hier tien jaar. Ik ga al eerder dood zijn peis ik (lacht)”*. Voor de oudere leeftijdsgroepen ligt dat anders. En kan een verhuis zelfs urgent zijn. Een vriendin van Lucia (S15) heeft te horen gekregen dat ze nog twee jaar moet wachten op een appartement. Lucia: *“Ja maar, dat is nog twee jaar later. Dat ge uw kracht verliest. Niemand houdt daar rekening mee he.”* De 80-jarige Bernadette die een half jaar voor het interview verhuisde, had zich ook ingeschreven op wachtlijsten voor sociale woningen. Ze besloot dat ze de opgegeven termijn van 7 jaar niet meer kon uitzitten en heeft dan maar een privaat huurappartement gezocht.

Voorts geeft het wachten bij sommige ouderen stress. Een aantal ouderen gaan zich daarom ook niet actief gaan informeren. De thuisloze Ann vermijdt het polsen naar haar situatie bij de SHM’s omdat ze te ‘emotioneel’ wordt wanneer ze slecht nieuws krijgt: *“Ik heb er de laatste weken wel geen tijd voor*

⁴⁶ De persoon in kwestie kwam eerder per toeval ter sprake. De privacy werd gegarandeerd en uiteraard werd niets uit het interview meegedeeld aan de Huurdersbond.

⁴⁷ Interview door Emma Volckaert (2018, Oktober 26).

gehad [om te bellen naar SHM's]. En ik weet hoe emotioneel ik ervan kan worden. Ik denk: als ik op de 1 000ste plaats sta, dat ik ze over den bureau ge sleuren."

Ten tweede, ervaren bepaalde ouderen de wachtlijsten als een **competitie**. Sommigen zijn gefrustreerd omdat ze denken dat andere groepen meer kans maken. Herman (P17): *"Moest ik een kleurke hebben, ik zou ook rapper een sociale woning krijgen."*⁴⁸ Marleen, een 61-jarige private huurder hoopt kans te maken op een sociale woning aan de Oude Beestenmarkt, in het centrum van de stad. Ze zegt dat die hoop haar egoïstisch maakt: *"Soms sta ik er naar te kijken en zie ik iemand op het balkon zitten en denk ik: zout jij nog lang meegaan? (lacht). Maar nee, ik bedoel maar: soms peist ge er op he. Ge wordt op den duur wel egoïstisch he."* Anne-Marie beweert dan weer dat het systeem van de wachtlijsten *'mensen tegen elkaar opzet'*. Ze vindt het rekruteringsysteem waarbij een groep mensen gevormd wordt, zoals bij een cohousingproject waar ze ooit in stapte, eerlijker.

Ik geloof daar hard in, in CLT.⁴⁹ Want in sociale woningen, met die wachtlijsten. Dat is mensen tegen elkaar opzetten he. De Vlamingen zeggen: de vreemdelingen krijgen voorrang. De vreemdelingen zeggen: de Vlamingen krijgen voorrang. (...) maar CLT is ook sociaal, maar aan het begin van het proces, worden de mensen verzameld. En dan is er geen uitsluiting meer. Er wordt van de mensen iets gevraagd, om een gemeenschap te vormen. Ik wou niet meer op een sociale woning staan.

(Anne-Marie, P3, v, 67 jaar)

Ten derde, zijn er bepaalde ouderen die niet in een sociale woning willen wonen, omwille van de connotaties met de **sociale woonomgeving**. We zagen dit eerder. Sommige sociale woningen zijn wel *'gewenst'*. Maar de vrees bestaat dat eerst de woningen in *'ongewenste wijken'* zullen aangeboden worden. En aangezien er maar een beperkt aantal (gemotiveerde) weigeringen mogelijk zijn, denkt men weinig tot geen kans te maken op de sociale woningen die de voorkeur genieten.

Samengevat, kunnen de wachttijden en het gevoel van competitie een invloed hebben op de inschrijving op een wachtlijst voor een sociale woning. Sommigen geven ook mee niet sociaal de willen huren omwille van opvattingen omtrent de sociale woonomgeving.

Tot slot een bijkomende bevinding, die in tegenstelling tot voorgaande (eventuele sociale huur in de toekomst), gaat over het verleden. Het valt op dat een vier respondenten die nu sociaal huren, ervan overtuigd zijn dat zij indertijd hun woning hebben gekregen omwille van hun **connecties**.

In twee gevallen gaat het om politieke connecties. Volgens Geneviève (S9) zouden *'de socialisten toen gezegd [hebben]: 'Als ze dringend iets nodig heeft, krijgt ze een studiootje'*. Toen de studio nadien van ontoereikende kwaliteit bleek te zijn (*'het papier viel van de muren van het vocht'*), heeft ze snel een nieuwe woning gekregen, na een brief naar de burgemeester waarin ze dreigde om naar de pers te stappen. Jos (S4) zou zijn sociale woning gekregen hebben via een vooraanstaand Gents politicus. Wanneer werd doorgevraagd, bleek hij de politicus niet persoonlijk te kennen, maar zouden zijn partijgenoten ervoor gezorgd hebben.

Twee andere respondenten, Christine (S2) en Luc, probeerden het via *'de bazen'* van de sociale huisvestingsmaatschappijen. Christine koppelt er ook een tijdsaspect aan: *'vroeger ging dat nog he'*. Haar nonkel was oprichter van een SHM en fungeerde als tussenpersoon. Luc (zie citaat) kende de *'baas'* persoonlijk.

⁴⁸ Deze uitspraak is nochtans niet in overeenstemming met kwantitatief onderzoek naar in- en uitstroom van sociale huur. Heylen (2018) stelt dat niet-EU-burgers (ceteris paribus) een kleinere kans hebben om in te stromen dan Belgen, na eenzelfde wachttijd. De gemiddelde wachttijd is voor niet-Belgen langer. Vermoedelijk doelt Herman niet enkel op personen met een andere nationaliteit, wanneer hij verwijst naar mensen met *'een kleurke'*; maar ook op Belgen van vreemde afkomst.

⁴⁹ Het cohousingproject waar de respondent in een eerste fase bij betrokken was, werkte volgens het CLT-principe (Community Land Trust), waarbij de grond eigendom blijft van een *'gemeenschap'* en de woning verkocht wordt.

Ik ben destijds van de Ottergemse steenweg van een studio naar hier gekomen. Ik kende de baas van de maatschappij. Ik ben hier altijd lifttechniker geweest he. Dus, ik kende hem goed. Van altijd op het bureel binnen te gaan van mijn bonnen te laten aftekenen. Ik had hem gevraagd, met dat we dan toch gingen scheiden. Ik zei: meneer X, gade ne keer aan mij peizen voor een sociaal appartement? Hij zei: wanneer zou dat moeten zijn? Ik zei: binnen een maand of twee. 'ik zal het in 't oog houden'. Na een tijd moest ik bij hem gaan. Hij zei: ge krijgt hier de sleutels mee. Er stonden er hier drie leeg, waar ik uit kon kiezen.
(Luc, S3, m, 64 jaar)

6.3 Over verhuismotieven en -bereidheid

Veel van onze respondenten zijn in hun leven vaak verhuisd. Zijn ze ook in de toekomst nog bereid om te verhuizen? En afgezien van het contracteinde van een huurcontract, waarom? Volgens De Witte et al. (2012) is het meest voorkomende verhuismotief een ' aantrekkelijke woonomgeving' (37% geeft dit aan). Het kan zijn dat dit verhuismotief zo hoog scoort omdat een ' aantrekkelijke woonomgeving' op veel verschillende manier kan ingevuld worden. 26,2% zou verhuizen omwille van gezondheidsproblemen en 'slechts' 23,5% omwille van huisvestingsproblemen.

We bekijken allereerst de motieven van respondenten die willen verhuizen; daarna gaan we in op de minderheid die niet wenst te verhuizen.

6.3.1 Wel verhuizen

Een ruime meerderheid van onze respondenten is 'bereid' om te verhuizen. Toch kent die verhuisbereidheid duidelijk **gradaties**. Zo is er Bernadette, die de noodzaak zag en de stap zette – hoewel ze er wel eerst 80 jaar voor moest worden. Bernadette verkeert op het moment van het interview in goede gezondheid en wijst duidelijk op de noodzaak om te verhuizen vooraleer die gezondheid in het gedrang komt. Bernadette wilde met andere woorden 'tijdig' verhuizen.

Ik ben nu tachtig [net verhuisd]. Als je ouder wordt, gaat dat zeker niet meer, verhuizen. Ge begint dan van alles te vergeten. Dan moet ge het allemaal laten doen. Dat is ook niet goed he.
(Bernadette, P16, v, 80 jaar)

Aan de andere kant van het spectrum van de 'verhuiswilligen' is er bijvoorbeeld Godelieve. De 72-jarige ziet de noodzaak om over alternatieven na te denken. Meer nog, ze stelt dat ze binnen dit en tien jaar 'concrete plannen moet hebben'. Anderzijds is een 72-jarige met een verhuisdeadline van tien jaar bezwaarlijk proactief te noemen. De eerder lage tevredenheid met de huidige woning ('ik ga hier mijn leven niet slijten') is dubbel. Letterlijk, wijst het erop dat de vrouw er niet zal blijven wonen. Anderzijds, hoopt ze op een deus ex machina. Ze heeft verschillende woonalternatieven die elk met een aantal bedenkingen komen (zie verderop) en hoopt dat de puzzel vanzelf zal passen.

Ik weet wel dat er tussen dit en tien jaar, dat ik concrete plannen moet hebben, ja ja. Nu nog niet, maar binnen een paar jaar ga ik daar wel aan beginnen werken. Voor mezelf ook he. Die trappen ... natuurlijk ja, ik kan altijd hier blijven, ondanks het feit dat ik die trappen niet kan doen. Ik kan zorgen dat er mij iemand boodschappen en wat eten brengt en zo. Dan ga ik wel niet meer buiten kunnen. Ja. Ik kan ook mijn aanvraag doen op een appartement te hebben op het gelijkvloers, hier bij [SHM]. Nee, omdat ik nog altijd iets heb van: ik ga mijn leven hier niet slijten.
(Godelieve, S1, v, 72 jaar)

Welke incentives zorgen er dan voor dat de ouderen willen verhuizen? De 72-jarige sociale huurder sprak al over trappen in haar woning en de mogelijkheid om boodschappen te doen. We kunnen de verhuismotieven in vier categorieën onderbrengen: de toegankelijkheid van en circulatie in de woning, mobiliteit, formele en informele zorg. Het gaat zowel om redenen die vroeger speelden, en reeds resulteerden in een verhuisbeweging, als redenen die men aanhaalt om in de toekomst nog te verhuizen.

De **toegankelijkheid van en de circulatie in de woning** kan een reden zijn om te verhuizen. Onze respondenten zijn zich bewust van het potentieel negatieve effect van hun woning op hun persoonlijke

mobiliteit, althans, in vergelijking met de respondenten uit het plattelandsonderzoek (De Decker et al., 2018), die de obstakels in de woning minimaliseerden of zelfs negeerden. De respondenten in voorliggend onderzoek zijn bereid te verhuizen (1) wanneer trappen een probleem vormen of (2) wanneer de woning te groot is. Een aantal respondenten is al om die twee redenen verhuisd.

Wat de trappen betreft, gaat er soms een ‘wake up call’ aan vooraf. Zoals een periode op krukken of een ‘opstoot’ van artrose. Voor anderen is het gewoonweg duidelijk dat trappen op oudere leeftijd uit den boze zijn. Hoewel niet iedereen die verhuisreden even strikt neemt. Voor Herman zou een vermindering van het aantal trappen - niet per se een afwezigheid - al een vooruitgang zou zijn. De 78-jarige man woont nu op een appartement op de tweede verdieping, zonder lift. Het appartement onder het zijne, op de eerste verdieping, wordt gerenoveerd. Hij speelt nu met het idee om naar die woning te verhuizen. Dat hij dan nog altijd een trap moet doen, deert hem weinig. Hoewel het bij de 78-jarige man ook te maken heeft met een gebrek aan betaalbare woningen.

Nee maar kijk, binnenkort ga ik misschien de kans hebben om van hier naar beneden te verhuizen. Het gaat schelen, ik moet dan nog maar één trap op en één trap af.

(Herman, P17, m, 78 jaar)

Wat de grootte van de woning als verhuisreden betreft, speelt uiteraard het prijskaartje. Zowel de huurprijs als het verbruik van nutsvoorzieningen kan dalen. De 61-jarige Marleen heeft chronische gezondheidsproblemen. Bij voorkeur verhuist ze rechtstreeks naar een (sociale) assistentiewoning. Assistentiewoningen zijn echter voorbehouden voor 65-plussers. De private huurder twijfelt vaak of ze ‘tussenin’ nog zou verhuizen, omwille van de trappen in haar woning (elders in het interview) en de grootte van de woning (zie citaat). Een kleinere woning zou voor een besparing op woonuitgaven kunnen zorgen.

Maar van de week ben ik dan in paniek geschoten. Ga ik toch niet tussenin verhuizen naar een goedkopere, kleinere woning? Enzovoort. Ik had nog één appartement waar ik naar ging kijken en die heeft vandaag gemaild dat er iemand heeft toegezegd. Dat was ook nog een klein beetje hoop. Dat was kleiner en goedkoper. (...) Ik woon hier nu al 15 jaar. Dat had ik ook, met die twijfelweken, die indexaanpassing erbij. Dat is weer 15 euro erbij. Ik zeg: jongens. Mijn vrienden zeggen dan: hebt ge het weer? Om de zoveel tijd denk ik: ik zou toch beter verhuizen naar iets kleiner.

(Marleen, P7, v, 61 jaar)

Een tweede reden is **mobiliteit**. Nicole (P8) verhuisde recent naar het stadscentrum om ‘overal makkelijker naartoe [te] kunnen’, zowel te voet als met het openbaar vervoer. Om die reden zag ze een verhuis naar bijvoorbeeld Sint-Amandsberg niet zitten. Sint-Amandsberg wordt vaak als voorbeeld gebruikt wanneer het gaat om bereikbaarheid. Het gaat hier dan om de delen van Sint-Amandsberg die verderaf gelegen zijn van het stadscentrum, niet om de gebieden rond het station Dampoort. Volgens enkele respondenten ligt de busfrequentie er te laag en rijden er te weinig verschillende buslijnen. Idem overigens voor Muide-Meulestede (zie ook verderop - ‘groepswoon’). Hubert (zie citaat) verhuisde naar de stationsbuurt. Twee ziekenhuizen zijn vanuit zijn woning bereikbaar met het openbaar vervoer, één zelfs te voet.

Ik was verplicht om hier te komen wonen. Ik ben oud. Ik ben ziek. Gelukkig is de Bijloke dichtbij. Hoe noemen ze dat? Jan Palfijn. Ik kan eventueel te voet gaan. Ik heb het moeilijk. Naar het UZ kan ik ook. Hier tot aan het station en dan tram 4 he. Tot aan het UZ. Ik ben naar Deinze gegaan eerst. Maar ja, ge moet een wagen hebben he. Of een scooter. En met ouder worden is de mobiliteit zeer beperkt he. Ik kan te voet gaan nog, een beetje.

(Hubert, P4, m, 78 jaar)

Het laatste citaat brengt ons tot de volgende verhuisreden: **formele zorg**. Voor Hubert is de nabijheid van ziekenhuizen cruciaal. Het was voor hem al de reden om naar de stad te verhuizen. Lucia (S15) is om dezelfde reden naar Gent teruggekeerd. Ze woonde aan de kust,⁵⁰ maar vertrouwt meer op de

⁵⁰ In onderzoek naar pensioenmigratie naar de kust, gaven de ouderen ook de kwaliteit van de ziekenhuizen op als reden voor een eventuele terugkeer naar de oorspronkelijk woonplaats (Vandekerckhove et al., 2015).

Gentse ziekenhuizen. En ook Geneviève (S9) heeft om die reden Griekenland verlaten, om opnieuw in Gent te komen wonen.

Wat de **informele zorg** betreft, zagen we eerder dat twee respondenten zouden ('moeten') verhuizen indien de buur die nu boodschappen voor hen doet, zou vertrekken. Ook Bernadette (P16), die naar Eke verhuisde, deed dat om dichtbij familie te wonen. Weliswaar voor de contacten, niet per se voor informele zorg. Hubert verhuisde om dicht bij zijn zoon te wonen, die voor hem zorgt.

6.3.2 Niet (meer) verhuizen

Een minderheid ziet verhuizen niet (meer) zitten. We onderscheiden degene die er (1) het nut niet van inzien en er vaak de fatalistische overtuigingen op na houden. Daarnaast kan verhuizen ook (2) lastig zijn en (3) te kostelijk.

Een aantal ouderen ziet geen graten in verhuizen. In tegenstelling tot de plattelandsbewoners die uitsluitend in woningen met trappen en autoafhankelijke woonomgevingen wonen, doen ze dit net iets vaker 'met rede'. Zoals private huurder Piet bijvoorbeeld. Hij woont op een toegankelijk appartement, met voldoende ruimte, een douche in plaats van bad, twee liften die hem tot op zijn verdieping brengen, voorzieningen in de buurt, enzovoort. Hij stelt dan ook: "Als het hier te moeilijk wordt, er zijn hier geen trappen of niks, dan zal het overal moeilijk worden he. Dan wordt het een instelling. Ik ga hier wonen tot ik echt zodanig versleten ben".⁵¹
(Piet, P9, m, 64 jaar)

Enkele respondenten maken er liever 'een einde' aan, dan te verhuizen. Hier komt opnieuw het 'fatalisme' naar voren dat al eerder, bij het gebruik van hulpmiddelen, aan bod kwam. Een levenseinde werd als optie naar voren geschoven, als hulpmiddelen onontbeerlijk zou worden. De sociale huurders die hieronder aan het woord zijn, zien net als Piet, niet onmiddellijk een reden om te verhuizen.

R: Ik verhuis nog ene keer, heb ik gezegd. En dan is't naar Lochristi. Dat is het eindstation he.

I: Hoezo?

R: Ah, het crematorium. Ik zeg het: het gaat 31 jaar zijn dat ik hier woon. Ik woon hier graag. Ik heb van niemand gene last.

(Yolanda, S5, v, 78 jaar)

I: Zou je ooit nog ergens anders willen wonen?

R: Nee. Ik zou niet weten waarom. Ik zit in het centrum van Gent. Mijn appartement is groot genoeg voor mij alleen. (...) Dat ze mij alstublieft zo lang mogelijk laten blijven. En als het niet meer gaat, mag het euthanasie zijn.

(Agnes, S11, v, 82 jaar)

Ten derde, brengt een verhuis heel wat geregeld mee. We brachten eerder de kostprijs van woningaanpassingen ter sprake (woning - 'aanpassingen'), maar ook kleinere werken na een verhuis kosten tijd en geld, zoals behangen en schilderen. Een 60-jarige private huurder van een halfopen bebouwing wil eventueel elders wonen, maar ziet wel op tegen 'gans de cirque' die een verhuis met zich meebrengt.

Ik hou niet vast aan dat huis he. Moest ik morgen mij kunnen verbeteren, ik ben onmiddellijk weg. Maar ik heb geen goesting, ten eerste om te zoeken. En ten tweede voor gans de cirque. "Meneer wat doet ge?" Of mijn dochter zou moeten kopen en wij dus huren. Maar ik heb daar echt geen ... weer gans dienen boel inpakken. Dat is vervelend. Verhuizen. Dan zijn die mannen hier van die verhuis ... veel te duur. Ze zitten naar alles te kijken, te snuisteren. Maar verhuizen? Daar zit kik niet mee. Ik hou niet ... nee

(Dirk, P1, m, 64 jaar)

Tot slot wijzen we er ook nog eens op dat financiële overwegingen ervoor kunnen zorgen dat ouderen niet verhuizen. We zagen eerder al dat het niet evident is om een betaalbare woning te vinden en al helemaal niet voor ouderen met een laag inkomen. Herman en Mia maken de koppeling tussen hun verhuis-terughoudendheid en betaalbare woonalternatieven. Herman kwam eerder aan bod, omdat

⁵¹ Piet is al meermaals verhuisd. We kunnen stellen dat hij al aan 'moving in time' heeft gedaan en daarom niet meer hoeft te verhuizen. Zie verderop in de conclusie.

hij erover nadenkt te verhuizen naar het appartement onder het zijne, waarvoor hij nog altijd één verdieping per trap zou moeten doen. Maar met een pensioen van 1 200 euro, wil Herman niet meer dan 300 (huidige huurprijs) à 400 euro per maand uitgeven.

R: Ik ben al aan het zoeken geweest. En wat luisteren hier en daar maar [wrijft middenvinger over duim]

I: Ja, ja financieel? En hoeveel kunt ge maximum uitgeven aan huishuur?

R: 350, 400 zal het maximum zijn he. Ik heb een goeie 1 200 euro pensioen in de maand he. Maar als ik daar huishuur van moeten betalen. Water, elektriciteit, brandverzekering.

(Herman, P17, m, 78 jaar)

I: En lukt het hier in huis goed om te gaan?

R: Hier? Ja. In huis wel. Maar ik kom aan de trap en het is gedaan.

I: En zou je dan ergens anders gaan wonen?

R: Ja. Maar waar? Betaalbaar? Overal waar ik kom is het: oei ge hebt maar zoveel pensioen.

(Mia, P15, v, 95 jaar)

6.4 Naar waar verhuizen?

We vroegen onze respondenten ook waarheen ze zouden willen verhuizen, mocht verhuizen een reële optie zijn. De opties zijn opgedeeld in drie categorieën. Ten eerste zijn er de gekende vormen: woonzorgcentrum, assistentiewoning en – in beperktere mate - intrekken bij de kinderen. Daarnaast formuleerden een aantal respondenten ‘droomscenario’s’. Het gaat hier om ideeën die hoogstwaarschijnlijk niet zullen uitgevoerd worden omdat de bezwaren te groot zijn. Men spreekt over een verhuis naar de zee, het platteland of het buitenland. Ten slotte gaan we dieper in op groepswonen.

6.4.1 De ‘klassieke’ woonzorgalternatieven

Volgens het Gentse OBO woont een ruime meerderheid van de 60-plussers (67%) in een eengezinswoning en 28% in een appartement (Verté et al., 2018). Een heel kleine minderheid woont in een assistentiewoning (2%), woont in bij de kinderen (1%) of doet aan kangoeroe of intergenerationeel wonen (0,5%). Groepswonen komt nauwelijks voor.

80-plussers wonen iets minder in eengezinswoningen (60,4%) en gemiddeld iets meer in appartementen (32,9%). Een fractie woont in bij de kinderen (1,2%). De bewoners van assistentiewoningen liggen wel wat hoger (5,5%). Voor groepswonen en intergenerationeel wonen zijn er geen cijfers bekend bij de 80-plussers. De bewoners van woonzorgcentra zijn niet opgenomen in de steekproef.

Wanneer we naar woonalternatieven voor de oude dag peilen, komt het **woonzorgcentrum** vaak aan bod.⁵² Weze het op een negatieve manier. Op dat vlak zien we sterke gelijkenissen met onderzoek op het platteland (De Decker et al., 2018) en aan de kust (Vandekerckhove et al., 2015). Vooral het gebrek aan zelfstandigheid stoot tegen de borst. “Ge wordt [er] behandeld gelijk in de kleuterklas” (Agnes, S11). Geneviève (S9) vreest ervoor financieel afhankelijk te zijn. Door haar klein budget, zou het OCMW moeten bijpassen, waardoor ze enkel ‘drinkgeld’ krijgt. Daarnaast wordt een woonzorgcentrum gezien als een plek waar weinig te doen is. Het is er ‘doods’ (Godelieve, S1). Een verhuis naar een woonzorgcentrum is een ultieme stap, ‘als het nu echt niet zou gaan’ (Alice, S6).

Weet ge wat het ergste is? Dat ge uw eigen geld niet meer moogt houden he. Ah ja, want als ik naar nen home ga, moet het OCMW bij leggen. En ge krijgt een beetje drinkgeld. En ik kan dan mijn insuline niet zelf pakken. Of mijn pillekes.

(Agnes, S11, v, 82 jaar)

⁵² Toch wordt het niet als enige alternatief voorgesteld. Wat wel het geval was op het platteland. De respondenten uit het plattelandsonderzoek zagen het woonzorgcentrum - samen met de assistentiewoning - vaak als enige verhuisalternatief. Dat ligt hier, in de stad, anders. Ook niet-zorgwoningen behoort tot de keuzes wanneer men zou verhuizen. Dat komt vermoedelijk doordat de stad ook woningen aanbiedt die het mogelijk maakt om als hulpbehoevende oudere te wonen, zoals traploze appartement boven een dienstencentrum. We bespraken dit eerder in ‘verhuisbereidheid’.

Gemiddeld kost een kamer in een woonzorgcentrum 56,30 euro⁵³ per dag of 1 712 euro per maand. Zonder OCMW-tussenkost is het een prijs dat het pensioen van de meeste van onze respondenten overstijgt. Een aantal respondenten ziet de toeslag van het OCMW over het hoofd en sluit een verhuus naar een woonzorgcentrum om financiële redenen sowieso uit.

Tot slot houden twee respondenten rekening met bereikbaarheid, bij een eventuele verhuus naar een woonzorgcentrum. Dat heeft *an sich* niets met de woonzorgcentra te maken. Maar het valt op dat de ouderen er rekening mee houden of die plaats bereikbaar is voor de kinderen. Het is een geluid dat we in het onderzoek op het platteland niet hoorden (De Decker et al., 2018).

Mijn ouders zijn in Zaffellare geweest, in nen home. Dat was daar prachtig. Maar mijn kinderen hebben al gezegd: wie gaat er daar bij u komen? Ah ja, de kleinkinderen en zo werken allemaal. En als ge naar daar moet gaan, zijt ge nen halven dag kwijt. Ge kunt niet verwachten dat zijn constant bij nen ouwen mens gaan zitten he. Ik vind dat toch ze.

(Albert, P13, m, 84 jaar)

Daar [woonzorgcentrum in Zwijnaarde waarvan eerder sprake] ging ik mij inschrijven, maar jong toch, dat pakte op mijn adem. Dat kruisbeeld hing daar zo. En ik ben ook op Oostakker geweest, mijn nichtje zat daar. En daar heb ik al nieuws van gehad. Maar ik zei dat het nog niet nodig was. Maar ze hebben mij ingeschreven gehouden. Maar nu zou ik er niet meer naartoe gaan, want hoe moeten mijn kinderen daar geraken?

(Gerda, S13, v, 89 jaar)

Een tweede optie betreft de **assistentiewoning**. Onze respondenten opperen er vooral financiële bezwaren bij. De opvatting heerst dat ze onbetaalbaar zijn en bijgevolg geen optie, ook al voorziet het Gentse OCMW in een premie.⁵⁴

Sinds eind 2017 kent Gent ook ‘sociale’ assistentiewoningen. Het eerste project, gerealiseerd in de Jozef Vervaekestraat in Ledeborg, werd door het OCMW, samen met sociale huisvestingsmaatschappij WoninGent gebouwd. Het telt 19 woningen. Een aantal ouderen zijn vertrouwd met het concept van sociale assistentiewoning en zijn sterk geïnteresseerd. Maar een meerderheid is nog niet op de hoogte van het bestaan van sociale assistentiewoningen, noch van het bestaan van de premie.

Een derde ‘klassieke’ optie, is het **intrekken bij de kinderen**. Drie respondenten zijn daartoe bereid. En in tegenstelling tot de plattelandsrespondenten, zelfs met plezier. Een vierde respondent woonde tot voor kort bij haar dochter. Weliswaar niet om zorg-redenen, maar wel om financiële. Moeder en dochter zijn beiden geen eigenaar van een woning en konden de huurprijs drukken door samen iets te zoeken. Ze komt eerder aan bod (woning - betaalbaarheid - betaalbaarheidsmechanismen).

6.4.2 Droomscenario's

Enkele respondenten zouden graag op het **platteland** wonen, maar zullen die wens nooit uitvoeren om verschillende redenen. Godelieve heeft er verschillende. Ten eerste **bereikbaarheid**. Op het platteland heeft volgens Godelieve een auto nodig, wat geld kost. Dat horen we ook bij Helena (S14), die het platteland ‘idyllisch’ vindt, maar de auto-afhankelijkheid vreest. Zeker wanneer ze niet meer goed ter been is. Ook Hubert heeft dezelfde bedenking. Hij zou graag in de Ardennen wonen, maar dan denkt hij een privéchauffeur nodig te hebben, wat hij niet kan betalen. Een tweede bedenking gaat om **zorg**. Godelieve zou enkel samen met haar kinderen op het platteland wonen. De 72-jarige wil haar kinderen geen grote afstanden laten afleggen, als ze hulp zou nodig hebben. Ze woont momenteel in de stad omdat het ‘functioneel’ is. Niet omdat ze het er ‘zo leuk’ vindt.

⁵³ <https://www.zorg-en-gezondheid.be/dagprijzen>.

⁵⁴ <http://www.ocmwgent.be/OCMW/wonen-voor-senioren/Wonen-met-hulp/Assistentiewoningen/Assistentiewoningen-Premie-voor-assistentiewoningen.html>.

R: Ik heb eigenlijk met niks geen probleem. (...) Buiten het feit dat ik natuurlijk liever ergens landelijk zou wonen. Maar ik kan dat gewoon niet betalen. En op den buiten heb je een auto nodig he. De afstanden zijn te ver. Of het is bergop, bergaf. Dus ja, voorlopig zit ik hier en ik ben hier content. Ik zeg ook niet dat ik de rest van mijn leven hier zou willen slijten, maar dat zijn ook dromen. Ik zou ook graag in Frankrijk wonen, zo echt landelijk. Maar natuurlijk, hoe ouder je wordt ... als je dan afhankelijk wordt ... (...) [ik woon hier] niet omdat ik het hier zo leuk vindt. Maar echt omdat het functioneel is. En gewoon, omdat ik écht geen auto nodig heb. Dat vind ik heel belangrijk.

I: Als je in de natuur gaat wonen is het samen met je kinderen [waarvan eerder sprake]?

R: Ik vrees dat dat een must is. Ik ga niet ergens alleen gaan wonen ... nee, dat is eigenlijk niet verantwoord. Ik kan dat mijn kinderen ook niet aan doen, dat ik ergens alleen in een hutje in de bergen woon he. Nee, ik kan ze dat niet aan doen, dat ze mij in de bergen moeten gaan redden.

(Godelieve, S1, v, 72 jaar)

Voor Luc speelt, ten derde, de *betaalbaarheid* van de woningen. Hij heeft al lang het idee om 'op den buiten' te gaan wonen. In dit geval is het platteland niet per se onbetaalbaar. Wel de woonvorm waarnaar hij op zoek is. Hij droomt van een gerenoveerde boerderij. Maar de huurprijs daarvan ligt een pak hoger dan de huidige prijs voor zijn sociale woning.

R: Maar 'k zeg het, mijnen droom was altijd een hoeveke op den buiten. Met stallingen, waar ik aan mijn auto's kan werken. Voor mij is dat de maks.

I: En heeft dat er ooit ingezeten?

R: Ik heb er genoeg naar gekeken. Maar als ge moest zijn wat ze voor een gerenoveerd hoeveke vragen! Duizend en meer euro in de maand! Ge moet het kunnen opbrengen he! Ik heb een pensioen van 1 500 euro in de maand. Dus zo zot ... ge weet ook dat er zo zot niet mee moet doen he.

(Luc, S3, m, 64 jaar)

Een andere aantrekkelijke regio is de **kust**. Vier respondenten zouden naar de kust verhuizen, mochten er geen financiële barrières zijn. Guido zou die verhuisbeweging enkel maken, als hij aan de kust een sociale woning zou kunnen vinden. Annie (de vrouw van het koppel P1) zou de rest van haar dagen op hotel gaan. Voor de man mag dat een cruise zijn. Hij verwijst naar een verhaal van een vrouw die constant op cruise ging, omdat haar dat evenveel kostte als een woonzorgcentrum.⁵⁵ Hij wijst bovendien op de activiteiten aan boord: "Ge doet uw deur open en ge komt in een stad he. Casino's, restaurants. Ze houden u bezig he".

Net als Godelieve, die graag naar het platteland wil trekken en eventueel naar Frankrijk, zijn er nog drie respondenten voor wie het **buitenland** lonkt. Daar speelt betaalbaarheid een omgekeerde rol: Luc wijst erop dat hij in Spanje goedkoper zou kunnen leven. De huur zal volgens zijn inschattingen even hoog liggen, maar andere prijzen liggen er lager. Een andere respondent wijst er dan weer op dat ze in het buitenland geen recht heeft op een inkomensgarantie voor ouderen (IGO),⁵⁶ waardoor een verhuis naar het buitenland geen optie is. Luc zou bovendien zijn (klein)kinderen missen. Daarnaast maakt hij zich zorgen over een daginvulling. Eens de nieuwe regio gekend is, zal hij voldoende hobby's moeten vinden.

⁵⁵ Regelmatig duiken er in de media verhalen op van ouderen die hun leven lang op vakantie willen gaan. Ze argumenteren dat een leven lang op cruise, op hotel, etc. goedkoper uit komt dan een woonzorgcentrum. Begin 2019 werd een dergelijke oproep van een Amerikaan 100 000 keer gedeeld. Hij wil de rest van zijn leven in een Holiday Inn hotel zou doorbrengen en, naar eigen zeggen, van een veel betere service genieten als 'klant' en niet als 'patiënt'. Zie: <https://www.hln.be/bizar/het-leukste-van-het-web/geen-rusthuis-voor-terry-64-van-de-ene-holiday-inn-naar-de-andere-is-goedkoper~a81e2cae/>.

⁵⁶ Zie eerder. De inkomensgarantie voor ouderen (IGO) is een minimuminkomen dat de overheid verstrekt aan 65-plussers.

R: Een mooi appartement met twee slaapkamers. Je betaalt tussen de 400 en 450 euro. Ik betaal hier ook zoveel he. En de levensstandaard is ook goedkoper. Ze zegt: met uw pensioen gaat ge hier beter kunnen leven of in België. Dus ...

I: En ken je daar nog mensen?

R: Ah! Ik zal er daar leren kennen! Als ge dat hoort, zijn er daar al enorm veel Belgen. Er zijn er zelfs die hun eigen cafétjes daar hebben. Het enigste punt dat mij eigenlijk weerhoudt zijn mijn kinderen en kleinkinderen. 2 500 km dat rijdt ge niet zomaar over en weer he. Tegenwoordig met Ryanair vliegt ge wel voor 200 euro over en weer he. Dat zou ik eens per maand kunnen doen. En ge kunt natuurlijk Skypen, Whatsappen, he. Ge kunt contact houden he. En dan ook een beetje de vraag: ja, zou ik daar met mijn hobby kunnen verderdoen? Of wat kan ik daar dagelijks doen? Ik kan toch niet alle dagen aan het strand gaan liggen he? In het begin gaat dat daar natuurlijk plezant zijn, omdat ge daar niets kent. Maar na een tijdje zit ge in hetzelfde schuitje als hier he.

(Luc, 53, m, 64 jaar)

6.4.3 Groepswonen

In welke mate zijn de bevraagde ouderen bereid om met anderen, niet noodzakelijk familie, samen te leven? Er zijn verschillende noemers die deze lading dekken. Pannecoucke & De Decker (2017) hadden het voor dit onderzoek over 'wonen in groep'; Vanslembrouck (2015) heeft het over 'gemeenschappelijk wonen', net als Van den Houte et al. (2015).⁵⁷ Wij zullen het hier, net als Pannecoucke & De Decker hebben over 'wonen in groep' of kortweg 'groepswonen'. We gebruiken beiden als synoniemen. Groepswonen zal hier de vlag zijn die de lading dekt van alle woonvormen die in mindere of meerdere mate gemeenschappelijk zijn. Tenzij expliciet vermeld, maken we dus geen onderscheid tussen bijvoorbeeld gestippeld wonen,⁵⁸ centraal wonen,⁵⁹ cohousing,⁶⁰ cowonen⁶¹ of een leef/woongemeenschap.^{62 63} Dit om de eenvoudige reden dat zulke woonvormen weinig gekend zijn bij de oudere respondenten. Volgens de OBO doet slechts 0,3% van de Gentse 60-plussers aan groepswonen (Verté et al., 2018). We polsen voornamelijk (1) of er een bereidheid bestaat om ruimtes te delen en waarom wel of (2) waarom niet. En (3) welke ruimtes gedeeld zouden kunnen worden. Tot slot (4) zijn er een aantal respondenten die willen samenwonen of dat al gedaan hebben, zonder dat dat onder een officieel project valt.

Ongeveer de helft van de respondenten staat open voor groepswonen.⁶⁴ Ook enkele die er nog nooit van hadden gehoord, waren vrij snel voor het idee gewonnen. De andere helft is er eerder niet tot absoluut niet voor te vinden.

Redenen om wél (grondig) over groepswonen na te denken:

De voornaamste reden om in groep te wonen, is het sociaal **contact**. Dat contact kan ook op de appartementsgang gevonden worden, maar in een groepsproject, zou dat vlotter kunnen verlopen.

⁵⁷ De definitie van Van den Houte et al. luidt: "Gemeenschappelijk wonen is een woonvorm in een gebouw of gebouwen-complex dat wonen als hoofdfunctie heeft en uit meerdere woongelegenheden bestaat waarbij minimaal twee huishoudens op vrijwillige basis minimaal één leefruimte delen en daarnaast over minimaal één private leefruimte beschikken en de bewoners gezamenlijk instaan voor het beheer."

⁵⁸ Een appartement in een gebouw wordt gemeenschappelijk gebruikt, bijvoorbeeld om samen te eten of zorg te ontvangen. De oudere bewoners wonen verspreid over de rest van het appartementsgebouw.

⁵⁹ Centraal wonen houdt in dat een aantal private huizen staan rond een gemeenschappelijke tuin of binnenplaats. Er zijn ook altijd een aantal ruimtes zoals een garage of een wasplaats.

⁶⁰ Bij cohousing is er een gedeelde leefruimte en eventueel buitenruimtes, een gezamenlijke keuken (naast de eigen keukens), hobbyruimten, etc.

⁶¹ Bij cowonen is er een beperkt aantal gedeelde ruimtes, zoals garages of een tuin.

⁶² De bewoners leven samen en doen samen het hele huishouden.

⁶³ Een uitgebreide bespreking van voorgaande is terug te vinden in Pannecoucke & De Decker (2017).

⁶⁴ Drie respondenten zijn specifiek gecontacteerd omdat ze mee zullen stappen in een dergelijk project in de wijk Muide Meulestede (zie verderop). Een van de drie is later weer afgehaakt; maar heeft wel bijzondere interesse getoond in het project.

Niet iedereen weet op welke manier men de burens kan aanspreken. Groepswonen en sociaal contact lijken voor onderstaande huurder hand in hand te gaan.

I: Zou je ooit willen samenwonen met andere mensen, bijvoorbeeld in zo'n project dat ge bepaalde ruimtes deelt?

R: Ja, als dat interessant is.

I: Wat maakt zo iets interessant?

R: Als ge goed overeenkomt met de mensen. Dan heb ge sociaal contact. Maar nu ... ik ben hier alleen. Ik kan niet met de mensen babbelen. Ik kan niet met de burens babbelen. Ik weet niet hoe ik eraan moet beginnen.

(Hans, P6, m, 61 jaar)

Ook voor Hilde, die in een kleinschalig project voor groepswonen voor ouderen is gestapt, is de aanwezigheid van anderen belangrijk. Momenteel woont ze alleen en ze mist het om opgevangen te worden wanneer er iets is.

I: Voel ge je soms eenzaam?

R: Wel als er iets is he. Dat ge denkt: was er nu maar iemand bij me. Dat hoeft niet speciaal een man te zijn. Maar in de cohousing kunnen we mekaar ook een beetje opvangen, als er iets is he. Hoeft niet, maar het kan wel.

(Hilde, P12, v, 62 jaar)

Elkaar 'opvangen' kan ook nog verder gaan. Bij groepswonen kunnen de bewoners elkaar ook **helpen**. Vanslebrouck (2015) maakt duidelijk dat wonen in groep niet wil zeggen dat men professionele hulp aanbiedt. Maar de steun van een dragend sociaal netwerk is een meerwaarde voor iemand in een sociaal kwetsbare situatie. Een van onze respondenten denkt er ook zo over. Helena heeft het bijvoorbeeld over kleine boodschappen. En samen voor eten zorgen kan dan weer helpen in de strijd tegen vereenzaming.

En het is niet de bedoeling om mantelzorgers te worden. Maar als ge ziek zijt, kunt ge ne keer vragen om een boodschapke mee te brengen. En ge kunt één of twee keer in de week samen eten. Dat is altijd leuker dan alleen eten. Ik ga nu ook veel naar sociale restaurants, gewoon om wat contact te hebben. Dat spreekt mij ook ... het is een beetje tegen de vereenzaming he.

(Helena, S14, v, 64 jaar)

Nicole stelt als voorwaarde dat haar huisgenoten van alle leeftijden zijn. Mocht ze enkel met ouderen samenwonen, zou ze zich sneller oud voelen.

I: Zou samenwonen met andere mensen, dat ge bijvoorbeeld uw eigen appartementje hebt, maar wel een grote keuken of living of zo zou't delen, zou dat iets voor u zijn?

R: Ik peis dat wel (wordt enthousiast). Omdat ik ook geïnteresseerd ben in alle leeftijden. Natuurlijk, het moet heel goed klikken he. En ge moet weten waaraan ge begint. Want in een gemeenschap zitten met allemaal ouderen ... als oudere is dat verschrikkelijk confronterend he. Ge wordt daar ne spiegel voorgehouden van: zo word ik he. En dat hebt ge minder als ge met andere leeftijden samenkomt. Daar ben ik zeker van.

(Nicole, P8, v, 73 jaar)

Daarnaast speelt voor één respondent ook het ecologische aspect van groepswonen. Ze denkt dan bijvoorbeeld aan kleiner wonen en ruimtes en apparaten delen.

Tot slot wijzen drie respondenten erop dat de '**hippiejaren**' hen gevormd hebben. Dit is geen reden om aan groepswonen te doen, maar wel een drijfveer die meespeelt. Een oude droom die men zou kunnen uitvoeren. Anne-Marie noemt de groep van mede-cohousers '*een beetje alternatievelingen*'. '*Allemaal rond '68 in hun jeugd. Ik zat toen in het middelbaar*'. Ook Hilde (P12) wijst op haar verleden waar ze samenwoonde met andere jongeren. Godelieve, die in tegenstelling tot de vorige twee niet betrokken is bij een cohousingproject, heeft vroeger ook nog 'gedroomd' van groepswonen.

Ik heb daar nog van gedroomd vroeger. Ik was zo een halve hippie. Van in een commune te gaan leven en zo. Ja, ik zou dat wel nog zien zitten, zo samenwonen met oudere mensen.

(Godelieve, S1, v, 72 jaar)

Beperkte tot afwezige enthousiasme

Er zijn ook redenen waarom ouderen niet van plan zijn om in groep te wonen. Ten eerste, is groepswonen bij ongeveer de helft van de respondenten **ongekend**. Een aantal ouderen denken onmiddellijk aan een woonzorgcentrum. Ook wanneer groepswonen op verschillende manieren wordt uitgelegd. Ze denken bijvoorbeeld dat je enkel nog een 'eigen kamer' hebt en een 'refter' om samen te eten. Bernadette denkt bij die gemeenschappelijke ruimten meteen aan de eetzaal uit het woonzorgcentrum van haar zus.

I: En als ge nu gewoon dit appartement zou hebben, maar ook nog een ruimte waar ge ne keer met uw burens kunt samenzitten?

R: Ik weet het niet of ik dat zou appreciëren. Ik zie dat bij mijn zuster nu ook. Zij zit in een home en ze eten 's middags samen. Voor haar is dat goed, want ze zoekt geen contact. Ik heb er toch niet zo'n nood aan, nee. (Bernadette, P16, v, 80 jaar)

Voor de personen die groepswonen sterk met een woonzorgcentrum associëren geldt ook dat ze er enkel naartoe zouden verhuizen, als het echt nodig is.

Ten tweede. Waar het sociaal contact voor de ene een troef is, heeft de ander angst om niet **overeen te komen** met de medebewoners. Dirk, een 64-jarige private huurder (P1) vreest voor die ene persoon 'die de boel verziekt'. Ann (P11) vermoedt dat die kans groter is bij ouderen. Vanuit haar ervaring zijn ouderen 'rapper' geïrriteerd dan jonge mensen. Jongeren zullen volgens haar sneller iets uitpraten, terwijl ouderen ruzie maken. Ze vreest de noodzaak voor een uitgebreid reglement. Luc (S3) wijst op het effect van praktische regelingen op de onderlinge relaties. Hij vreest 'slordigaards' die bijvoorbeeld nooit de tuin zullen onderhouden en zou dan ook een beurtsysteem eisen. Die vrees is waarschijnlijk niet ongegrond, aangezien Luc zich ook frustreerde in het onderhoud van de gang in zijn appartementsgebouw.

Ongedacht de aard van de contacten, wijst een aantal ouderen, ten derde, op het belang aan **privacy** en de noodzaak van alleen te kunnen zijn. Claudine twijfelt om die reden: *"Ik weet het niet. Ik weet het niet. Ik weet het niet. Ik ben graag onder de mensen. Maar ik ben graag op mijn eigen ook"*. Zelfs Hilde, die in een dergelijk project stapt, heeft nood aan *time alone*. Ondanks haar eerdere wens naar meer contact, zegt ze 'vrij teruggetrokken' te leven en misschien niet 'te' vaak samen te eten. Ze houdt anderzijds ook de mogelijkheid open dat wonen in groep een socialiserend effect kan hebben en ze op termijn juist graag haar medebewoners om zich heen heeft.

En de bedoeling is dat we minimaal één keer per week samen komen en eten. Maar wie weet wordt dat vaker. Of dat mensen onderling samen eten. Maar ik leef best vrij teruggetrokken. Daarover had ik al een discussiepunt met de oudste vrouw van het project. Die zei: als ge een eenzaat zijt, moet ge niet in een cohousing komen wonen. Ik heb een grote familie: kinderen en kleinkinderen. Als ik daar ben geweest, heb ik gewoon een paar dagen nodig ... ik weet het niet. Misschien dat het je ook kan opliften. Ik zie het wel. (Hilde, P12, v, 62 jaar)

We zouden de afweging privacy versus sociaal contact kunnen vergelijken met de eerder beschreven aanwezigheid van een lokaal dienstencentrum in het appartementsgebouw (§3.3.2 sociale voorzieningen).

Welke ruimtes individueel?

Welke ruimtes zouden de ouderen willen delen en welke moeten privaat zijn? Het antwoord is sterk afhankelijk van persoon tot persoon. Sommigen willen alles delen, behalve de slaapkamer, anderen twijfelen tussen tuin, keuken en woonkamer.

Het antwoord op 'welke ruimtes zou je voor jezelf willen?' is eenduidiger. Over het algemeen valt de wens voor een **eigen leefruimte of living** op. Een eigen living is zelfs prioritair over de private badkamer of keuken. Nicole heeft een private living nodig om eens alleen te kunnen zijn.

I: En welke ruimtes zou je willen delen?

R: Ge moet uw privacy een beetje behouden. Voor te slapen en een living dat zou ik apart willen. Maar een keuken en zo wil ik delen.

I: En de badkamer?

R: Dat wil ik ook delen. Maar ge moet wel iets hebben ... als ge nu ne keer echt alleen wilt zijn. iets met een tv en een bloemeke en een dingen. Dat het van uw eigen is he.

(Nicole, P8, v, 73 jaar)

Naast de uitgesproken wens voor een eigen leefruimte, is er één respondent die vreest haar **eigen tuin** te missen. Ze vindt zowel de privacy in de tuin ('in mijn blootje [kunnen] zitten') als het persoonlijk onderhoud van de tuin belangrijk. Ze werkt graag in de tuin en zal dat project nu met anderen moeten delen.

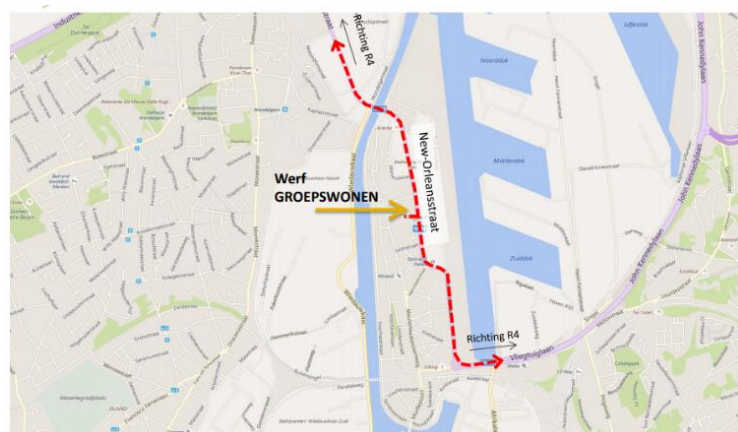
R: Nadelen zijn: dat ik mijn rustig koertje kwijt ben. Dat gaat mij het meest aan het hart. Het huis niet zo. Het is wel een heel leuk huisje, maar natuurlijk ook klein. Maar dat koertje wel: dat is van mij he. We hebben daar wel een gezamenlijke tuin, maar er zijn er wel meer die zich met de tuin willen bezighouden. Dat zal ik moeten delen.

I: En je hebt geen terras?

R: Dat wel, een klein balkonnetje. Je kan wel iets doen. Maar ja, dit is gewoon zalig (over tuintje). Ik kan hier bij wijze van spreken in mijn blootje zitten. Niemand ziet mij. Dat vind ik wel leuk.

(Hilde, P12, v, 62 jaar)

Figuur 7 Render (links) en ligging van 'groepswonen voor senioren in Meulestede' (rechts)

Bron: OCMW Gent

Box 1 (Sociale) assistentiewoningen in Gent en 'groepswonen voor senioren in Meulestede'

Wat?

In de wijk Meulestede financiert OCMW Gent een project dat groepswonen voor ouderen mogelijk maakt. Het komt op de plaats van een vroeger lokaal dienstencentrum. In de nabije omgeving zal een lokaal dienstencentrum te vinden zijn, alsook een nieuw wijkgezondheidscentrum. Tien bewoners zullen hun intrek nemen in 9 huurappartementen. De flats zijn erkend als assistentiewoningen en dus ingericht volgens de principes van levenslang wonen. Eind 2019 zou het project van 2,1 miljoen euro klaar moeten zijn.⁶⁵ Naast het cohousingproject, bouwt Woningent [een Gentse SHM] samen met het OCMW 25 assistentiewoningen.

Waarom?

Volgens Jan Lambrecht, directeur zelfstandig wonen voor ouderen, is het een voorbereiding op de toekomst. Volgens hem zijn 46% van de bewoners van Woningent ouder dan 60. OCMW Gent erkent de nood aan aangepaste woningen. Lambrecht: *"Nu zijn we zo ver dat Woningent assistentiewoningen bouwt en OCMW zorgt voor de dienstverlening. In Ledeberg zijn er de sociale assistentiewoningen en er is de cohousing op Meulestede"*. Er komen ook nog projecten in Wondelgem en Mariakerke, waar het OCMW zal samenwerken met SHM's. Op die manier kan de stad assistentiewoningen betaalbaar maken voor mensen met een laag inkomen.

De dagprijs voor assistentiewoningen in Gent ligt tussen de 24,5 en 37,5 euro. Maar bewoners met ontoereikende middelen, kunnen een premie krijgen van het OCMW. Lambrecht: *"De SHM's zeiden: we gaan dat niet vol krijgen. Zelfs met een gecorrigeerde huurprijs. Daar komen nog woonkosten bij, voor lift en zo, en dan nog eens die zorg. De mensen gaan dat niet kunnen betalen."* Vandaar dat de tussenkomst niet in functie van het inkomen berekend wordt, maar wel in functie van wat de bewoners nog over houden, na het betalen van de woonkosten (huur, dienstverlening, en EGW voor de gemeenschappelijke delen). Het OCMW heeft, op basis van een studie, beslist dat een alleenstaande 795 euro nodig heeft om te overleven, na het betalen van de woonkosten. De premie kan dus maximaal 795,06 euro bedragen. Voor een koppel is dat 1 378,62 euro.^{66 67}

Gent heeft dat premiesysteem voor alle assistentiewoningen ingevoerd. Aangezien de groepswoningen in Meulestede erkend zijn als assistentiewoningen, geldt ook daar dat systeem. Lambrecht heeft overigens als ambitie om in alle 'klassieke' assistentiewoningen 20% bewoners met een laag inkomen te hebben. Ook in Meulestede woont een gemengd publiek: zowel inwoners die een beroep doen op de premie, als inwoners met een hoger inkomen.

Wat vinden de betrokken ouderen?

Drie van onze respondenten waren betrokken bij het project. Twee doen nog steeds mee, één persoon is eruit gestapt. Sinds 2016 zijn het OCMW en de geïnteresseerden bezig met de vorming van de groep. Volgens een betrokken respondent bestond de groep eerst uit 36 ouderen. *"Er zijn mensen systematisch afgevallen en op een of andere manier hebben ze niet moeten zeggen: gij wel, gij niet. Dat blijf dat groepke. We zijn met tien, voor negen appartementen. Het zijn kleine appartementjes. En er is één koppel bij."*

Door het lange proces kennen de bewoners elkaar al relatief goed. Een respondent acht het mogelijk om kleine dingen voor elkaar te doen en op elkaar te rekenen. *"Ik weet ook wie mijn burens zijn. We kennen elkaar nu al een drie jaar. Je kan op elkaar rekenen. Als een van mijn burens ziek zijn ... ik heb in de zorg gezeten. Ik kan veel doen. Maar ook andersom: als ik weer een ontsteking krijg in mijn rug of nek, kan ik vragen: kan je een half brood voor mij meebrengen?"*

Eén persoon is uiteindelijk afgehaakt, omwille van de bereikbaarheid van het project:

"Het was wel altijd een droom, die cohousing. Ik heb dat altijd al willen doen. En die mensen bevielen mij ook wel. Maar dan heb ik de knoop doorgehakt: zo lang mijn ouders leven en mijn kinderen daar wonen, is het wel niet te doen voor mij. Tram 4 komt wel tot aan de Muide, maar dat is ook nog een

⁶⁵ Zie: <https://stad.gent/mmm/overzicht-van-de-werven-van-mmm/levenslang-wonen-en-met-muide-meulestede>;

<http://www.ocmwgent.be/Groepswonen-senioren.html>;

<https://www.ocmwgent.be/assets/documents/Senioren/wonen%20voor%20senioren/Brochure%20zelfstandig%20wonen%20voor%20senioren.pdf>.

⁶⁶ <http://www.ocmwgent.be/OCMW/wonen-voor-senioren/Wonen-met-hulp/Assistentiewoningen/Assistentiewoningen-Premie-voor-assistentiewoningen.html>.

⁶⁷ Een bijkomende motivatie voor de stad Gent om dat premiesysteem in te voeren is omdat men merkte dat sommige ouderen met een O- en A-profiel (de laagste zorgprofielen) aanklopten bij woonzorgcentra. Omdat woonzorgcentra tot voor kort, de enige plaatsen waren waar men op OCMW-steun kon rekenen.

kwartier stappen. In een goed tempo dat ik nu nog kan. Maar ik kan ook ouder worden he. Mijn ouders zijn wel al 85, maar ze kunnen nog tien jaar leven he. Bus 6 gaat naar Dampoort. En hij komt hier tot aan de Zuid ook ze. Het is de bus die de grootste tour doet. Maar die rijdt maar om het half uur. Hij stopt vrij vroeg 's avonds. Als ge dan ne keer wilt weg gaan ... zeker ook vanuit het idee: als ik verhuis, is het iets waar ik lang kan wonen he."

Er is een tram die frequent rijdt, maar dan is het nog even stappen tot aan het project. De bus rijdt niet frequent en ook niet op de late uren. De respondent wou bij een volgende verhuisbeweging zeker zijn dat het een duurzame keuze was. Een andere respondent, die wel meestapt in het project, bevestigt de beperkte bereikbaarheid. Zij is van plan een elektrische fiets te kopen.

Lambrecht is nuchter over die locatiekeuze: *"Het is de enige grond die we nog over hadden"*. Tegelijkertijd pleit de directeur zelfstandig wonen voor ouderen om ouderen op een logische plek te laten wonen, met voldoende voorzieningen op wandelafstand. Vandaar dat het OCMW nieuwe voorzieningen zal inplanten in de nabijheid van het project. Lambrecht: *"Ik zei altijd: kijk waar het ligt. Zijn er winkels? Nu gaan we met het nieuw project voorzien, dat wat er niet is, er komt. Bijvoorbeeld een dienstencentrum, dat ernaast komt."*

Officieus groepswonen

Tot slot wijzen we hier op drie situaties die ook onder groepswonen kunnen vallen. De eerste twee kwamen eerder al in dit rapport aan bod. Het gaat om respondenten die eventueel zouden willen samenwonen met anderen. Omwille van het sociaal contact, maar ook om de huurprijs te drukken.

Ten eerste zijn er de respondenten die door samen te wonen, de huurprijs wilden drukken. Zo was er Anne-Marie die al had samengewoond met haar dochter, zonder dat er sprake was van een zorgfunctie, maar ook Marleen, die haar kamers door verhuurde aan studenten. Nu zou ze graag willen samenwonen met een vriendin. Maar ze betreurt de regelgeving die ervoor zorgt dat zij als samenwonende een kleiner inkomen zou hebben, wat de besparingen m.b.t. de huurprijs teniet zouden doen. Haar invaliditeitsuitkering zou immers afnemen wanneer iemand anders zich op haar adres zou vestigen. Ze zet haar situatie af tegen die van haar buurmannen, jongeren die net aan het werk zijn en wel kunnen samenwonen zonder hun inkomen te zien dalen. Daarnaast wijst ze erop dat een 'officieel' cohousingproject voor haar gaan optie is, omdat de meeste uit koopformules bestaan.

I: Heb je al eens nagedacht over samenwonen? Zo van die cohousingprojecten bijvoorbeeld?

R: Ja. Maar dat is meestal eigendom he. En dat heeft een beetje met die wetgeving te maken denk ik. Ge wordt als samenwonend aanzien he. Ik versta niet waarom ze dat niet toelaten. Grote huizen, alle, ge moogt ze samen huren als ge allemaal werkt. Dan is het geen probleem. Maar zit er één iemand bij met een pensioen of een uitkering,⁶⁸ dan wordt ge daar op afgestraft he. Ik vind dat heel jammer. (...) Maar ik vind dat er, zeker in steden, heel veel te kort is aan woningen he. Dat ze daarvoor de wet niet aanpassen. Het heeft ook het voordeel van het sociale contact. Maar ook de nadelen. Ge zijt niet alleen he, het is niet altijd gemakkelijk. Maar als ge daarvoor kiest, moet ge daarvoor financieel gestraft worden? Ik vind dat jammer. (Marleen, P7, v, 61 jaar)

Ten tweede, is er Piet (P9) en zijn schoonvader Albert (P13) die in hetzelfde gebouw een appartement huren. Piet en zijn partner doen boodschappen voor Herman, ze regelen zijn zorg, gaan regelmatig op bezoek, etc. Piet verklaart dat Herman er zonder hen niet zou kunnen blijven wonen. Beide gezinnen wonen apart. Het valt dus niet onder een noemer als kangoeroewonen te plaatsen. Maar het feit dat beide partijen enkel een lift moeten nemen om elkaar te bereiken, en er dus een zorgrelatie ontstaat onder hetzelfde dak, zorgt voor een zekere aansluiting bij het concept van groepswonen.

Als laatste is er nog 'den 117'. Het is een appartement in een gebouw met sociale woningen dat louter fungeert als ontmoetingsplaats. Er woont dus niemand in dat appartement. Net zoals het geval is bij gestippeld wonen.⁶⁹ Het appartement is op dinsdag en donderdag open en volgens medebewoner

⁶⁸ In het geval van pensioenen, heeft samenwonen geen negatief effect.

⁶⁹ Bij gestippeld wonen heeft ieder een eigen appartement in een gebouw. Een aantal ouderen wonen verspreid ('gestippeld') in dat gebouw en kunnen samen een flat gebruiken gezelschap, tv-kijken, samen eten, enzovoort. Soms gebruiken ze dat appartement ook als hoofdkwartier voor de diensten voor thuisverzorging waar ze al dan niet samen een beroep op doen. Zie: <http://www.woonzorgbrussel.be/gestippeld-wonen>.

Claudine maakt de huidige uitbater er dan een middagmaal aan zes euro. Op andere momenten kunnen de bewoners van het flatgebouw er terecht om een praatje te slaan. Claudine vreest echter voor de continuïteit van het project, aangezien de huidige trekker ziek is.

R: (...) beneden in de 117. Maar den dienen die dat open houdt is ziek. Dat marcheert daar ook niet meer. Ze hebben al gezegd: trekt gij het u aan. Maar op mijnen ouderdom? Ze doen daar alle weken iets. (...) 't Is gelijk dat ge zout zeggen, een ontmoetingsruimte. Vroeger was er alle weken iets te doen.

I: Dat is een appartement dat open is voor iedereen?

R: Ja. Den dinsdag en de donderdag. Die die er nu is, maakte middageten. En voor zes euro konden we daar gaan eten. Dat was wel ideaal he. Maar nu is er iemand die het hem een beetje aantrekt, maar het is maar tot op het einde van het jaar. Wat gaat het dan zijn? dan hebben we hier niets niet meer he. Met kerstdag heb ik gekookt voor iedereen. Als er zo iets is, durf ik dat ook doen. Dat ik zeg van allez, we gaan samenleggen. Maar ik word ouder en het gaat zo goed niet meer. Soep, voorgerecht, coq au vin en nen dessert. We waren met een stuk of 15. Ook mensen van in den roden blok. Want dat is open voor iedereen he.

(Claudine, S8, v, 84 jaar)

6.5 Conclusie

Wanneer de woning en de woonomgeving niet aangepast zijn en de zorg niet op die manier is georganiseerd dat het toelaat om op een kwalitatieve manier ouder te worden, is het aangewezen een andere woonplaats te zoeken die dat wel doet (Golant, 2015). Uit de literatuur blijkt echter dat veel ouderen niet geneigd zijn om te verhuizen. Dat geldt overigens niet alleen voor Vlaanderen (Smetcoren, 2015; De Decker et al., 2018; De Witte et al., 2012; Vanmechelen et al., 2012; Vanden Boer, 1999) en speelt ook elders (Löfqvist et al., 2013; Weeks et al., 2013).

Opvallend is dat onze respondenten wel een ruime bereidheid tonen om te verhuizen. Een al complexe woongeschiedenis ligt hier waarschijnlijk aan de basis. Een ruime meerderheid van de respondent is al vaak verhuisd, door een verandering in de gezinssamenstelling of door het einde van een huurcontract. We vermoeden dat men daardoor minder weigerachtig staat tegenover een toekomstige verhuis. Ook bleek eerder al dat huurders (voornamelijk private huurders) meer geneigd zijn te verhuizen dan eigenaars (Pannecoucke & De Decker, 2015).

Toch zijn de respondenten die privaat huren ook op hun hoede wanneer het gaat over verhuizen. Ze vrezen voor discriminatie op basis van leeftijd en inkomen en ze verwachten zich aan hogere huurprijzen wanneer ze een nieuw huurcontract afsluiten. Sociaal huren lijkt hen ook niet evident. Lange wachtlijsten, maar ook de opvattingen die heersen over sociaal huren, schrikken af.

Toch is een ruime meerderheid van de respondenten bereid om te verhuizen. Een meer toegankelijke woning en een goede bereikbaarheid van informele en formele zorg, kunnen triggers zijn om te verhuizen. Een minderheid wenst niet te verhuizen. Men ziet er de zin niet van in of men heeft financiële of praktische (verhuizen is een gedoe) bezwaren.

Verhuizen naar een woonzorgcentrum is voor de respondenten een weinig aantrekkelijke optie (zie ook Vandekerckhove et al., 2015; De Decker et al., 2018). En hoewel de assistentiewoning bij de ouderen op het platteland als valabele verhuisoctie naar voren werd geschoven (De Decker et al., 2015), is de animo hier beperkt. Een (klassieke) assistentiewoning komt nu eenmaal met een prijskaartje.

Enkele respondenten dromen ervan de stad te verlaten en op het platteland, aan de kust of in het buitenland te gaan wonen. Maar ook hier spelen praktische (bv. nabijheid familie) en financiële bedenkingen. En hoewel groepswonen weinig gekend is en enkele respondenten vrezen voor een gebrek aan privacy of conflicten onder de bewoners, is de helft hiervoor enthousiast. Groepswonen kan sociaal contact en onderlinge hulp faciliteren.

7. CONCLUSIE EN AANDACHTSPUNTEN

Vlaanderen vergrijst. Net als elders komt de rol van het wonen in de breedste zin van het woord, nauwelijks in het discours noch in het beleid voor. Nochtans is aangepast wonen uitermate belangrijk om op een kwalitatieve manier te kunnen wonen en ouder worden, 'to age well in the right' place. Enerzijds omdat de actieradius van ouderen naarmate ze ouder worden verkleind en de woning en directe omgeving daarom aan belang wint en anderzijds omdat de facto 'ageing in place' domineert, o.a. omdat het beleid de ouderen daartoe aanzet.

We haalden, op basis van Golant (2015), voorwaarden aan om op een kwalitatieve manier te kunnen wonen en ouder worden. De voorwaarden vallen onder te verdelen in drie categorieën: de woning, de woonomgeving en zorg. We zien 'wonen' immers op een brede manier. Wonen gaat over meer dan een toegankelijke woning. Een geschikte woning in een ondergeschikte buurt, is wonen in 'een gouden kooi' (Penninx & Royers, 2007: 2). We hebben ook aandacht voor de omgeving rond die woning, zowel fysiek als sociaal. Maar ook over de woning als uitvalsbasis voor zorg. Voor elk thema konden we een analyse maken van wat, in de ogen van de ouderen, wel en niet goed verloopt. Waar zijn de ouderen tevreden mee? Wat zorgt voor problemen? Die analyse, in combinatie met de bestaande literatuur, staat ons toe aanbevelingen te doen in de richting van het beleid.

We zetten de belangrijkste bevindingen op een rij en formuleren van daaruit wat ze voor het Woonbeleid, het Woon- en Omgevingsbeleid en het Woon- en Welzijnsbeleid kan betekenen. Nadien gaan we kort op zoek naar de voorwaarden om te verhuizen en de verschillen tussen voorliggend onderzoek en dat bij de eigenaars op het platteland.

7.1 Wonen

Allereerst kijken we naar het wonen sensu stricto, en wat dit onderzoek kan betekenen voor het woonbeleid. Drie elementen zijn relevant. We zagen eerder dat voor de fysieke gezondheid en het emotionele welzijn de toegankelijkheid en inrichting van de woning essentieel zijn. Daarnaast is ook, zeker voor (private) huurders, de betaalbaarheid en woonzekerheid van belang.

1. Verbeteren van de circulatie in de woning

We hebben het meermaals benadrukt: de mogelijkheid tot vlot circuleren in de woning is, zeker voor ouderen, essentieel. Niet alleen omdat een woning met obstakels het valgevaar van de bewoners kan vergroten (met gebroken heupen en ernstige letsels als gevolg), maar ook omdat het de bewegingsvrijheid van ouderen kan afremmen. Wie schrikt heeft om te vallen en daarom minder beweegt, heeft meer kans op problemen met de fysieke gezondheid. Maar ook de psychische en sociale gezondheid kan in het gedrang komen. Wie de zetel niet uit kan of durft, heeft minder sociale contacten, een grotere kans op depressies en eenzaamheid en een grotere sterfkans (Nelissen, 2017; Maier, 2017; Spitzer, 2019). Dat de woningen van ouderen in Vlaanderen weinig toegankelijk zijn, zagen we al in surveyonderzoek zoals de Woonsurvey (Heylen & Vanderstraeten, 2019) en de OBO (Verté et al., 2018). Die OBO's tonen aan dat 85% van de woningen onvoldoende is aangepast aan mogelijke gezondheids- of mobiliteitsproblemen.

In Gent, onze onderzoeksetting, is 88% onvoldoende aangepast. Dat is opvallend. We hadden in een stad meer aangepaste woningen verwacht. Stedelijke gebieden hebben immers een groter aandeel meergezinswoningen. Meergezinswoningen hebben volgens de Woonsurvey 2018 een grotere kans om drempelloos te zijn (door de aanwezigheid van een lift, slaapkamer en leefruimtes op hetzelfde niveau, ...).

Dit is niet 'per definitie' zo. 28 van de 32 respondenten wonen op een appartement. En toch treffen we amper drempelloze woonsituaties aan. Een aantal respondenten woont op een verdieping in een appartement, zonder **lift**. Wanneer er wel een lift aanwezig is, kan die defect zijn - het meest voorkomende technische probleem in een appartementsgebouw, volgens een conciërge - of niet toegankelijk zijn voor bijvoorbeeld een rolstoelgebruiker. Of de lift kan pas bereikbaar zijn na enkele trappen, omdat de inkomhal met lift bijvoorbeeld boven het maaiveld gelegen is. Eens binnen in de woning, zijn er nog verschillende drempels aanwezig.

Om zich in de woning zelf te verplaatsen, is **bewegingsruimte** essentieel. Die ruimte ontbreekt bij een meerderheid van onze respondenten. Dat is niet enkel een gevolg van de grootte van de woning - die doorgaans klein is -, maar ook van de indeling ervan. Sommigen wijzen er bijvoorbeeld ook op dat ze geen te grote afstanden willen afleggen in de woning. **Inrichting** is hierbij relevant. Om een gebrek aan ruimte - maar ook een gebrek aan circulatie - te compenseren, worden slaapkamers soms als bijkeuken of zelfs als bij-badkamer gebruikt. Daarnaast is voldoende plaats in de leefruimtes belangrijk om bezoekers te ontvangen. Dat is nu bij een aantal respondenten niet het geval, wat een impact heeft op de sociale contacten. Naast de algemene bewegingsruimte en toegankelijkheid, wordt de **badkamer** door velen als potentieel gevaar aangeduid.

Dergelijke situaties bedreigen niet alleen de fysieke gezondheid (wanneer men valt of gevaarlijke bewegingen moet maken om bijvoorbeeld in of uit het bad te geraken), het zorgt ook voor stress. Respondenten zeggen herhaaldelijk schrik te hebben om te vallen.

Wat kan het beleid doen?

Elke woning moet, vertrekkend van de principes van 'universal design',⁷⁰ toegankelijk zijn en in elke woning moet men met een rolstoel kunnen rondrijden. Dat kan via een algemene Vlaamse bouwverordening eenvoudig worden opgelegd. Het houdt in dat elk nieuwbouwproject een aangepaste of aanpasbare woning op de markt komt. Dat komt niet alleen ouderen ten goede, maar ook andere personen met een tijdelijke - iedereen kan een been breken - of langdurige beperking. Het zorgt er zelfs voor dat kinderwagens overal vlot door kunnen én dat bezoek met een mobiliteitsbeperking effectief op bezoek kan komen.

Maar niet enkel nieuwbouw kan het anders doen. Ook bij een grondige renovatie kunnen kleine veranderingen een groot verschil maken. Bij voorkeur gebeurt dat in *alle* woningen, maar zeker in woningen die specifiek op ouderen gericht zijn, dient dit een centraal aandachtspunt te zijn. Nu zien we dat een SHM bij renovatie (van appartementen specifiek voor ouderen) ligbaden vervangt door douches met een (te) hoge opstap. Ook een specifieke focus op meergezinswoningen kan zinvol zijn. Eengezinswoningen bestaan immers vaker uit verschillende verdiepingen, waardoor er trappen moeten genomen worden om bijvoorbeeld van de leefruimtes naar de slaap- of badkamer te gaan. De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) maakte een checklist waaraan leeftijdsvriendelijke woningen en woonomgevingen moeten voldoen. De vereisten voor de woning zijn opgelijst in box 2.

⁷⁰ Universal design is een ontwerpvisie die rekening houdt met een grote diversiteit aan gebruikers. Universal design staat voor een integrale aanpak, in plaats van verschillende maatregelen voor verschillende gebruikers te nemen. Gebouwen worden m.a.w. toegankelijk voor elke persoon, ongeacht lichamelijke mogelijkheden, leeftijd, geslacht, etniciteit, cultuur, taal en leerstijl. Meer info: <https://www.inter.vlaanderen/toegankelijkheid-en-universal-design/universal-design>.

Box 2 Voorwaarden voor een leeftijdsvriendelijke woning (WHO, 2007)

Betaalbaarheid

Betaalbare huisvesting is voor alle ouderen beschikbaar.

Essentiële diensten

Essentiële diensten zijn betaalbaar en voor iedereen beschikbaar.

Design

- De woningen zijn gemaakt van kwalitatief materiaal en ze zijn goed gestructureerd.
- Er is genoeg ruimte om ouderen vrij te laten bewegen.
- De woning is zo ontworpen dat de omgevingscondities in orde zijn (bv. airconditioning of verwarming).
- De woningen zijn aangepast voor ouderen, met vlakke oppervlakten, brede deuren (voor rolstoelen) en aangepaste badkamer, keuken en toiletten.

Aanpassingen

- De woningen worden aangepast indien nodig.
- De woningaanpassingen zijn betaalbaar.
- De uitrustingen voor aanpassingen zijn beschikbaar.
- Er is financiële ondersteuning voor woningaanpassing.
- Er is voldoende kennis met het oog op de aanpassing van woningen voor ouderen.

Onderhoud

- Onderhoudsdiensten zijn beschikbaar en betaalbaar.
- Er zijn voldoende bekwame en betrouwbare mensen voor onderhoudswerken.
- Sociale huisvesting, huurwoningen en gemeenschappelijke ruimten worden goed onderhouden.

Ageing in place

- De woningen zijn gelegen nabij diensten en faciliteiten.
- Betaalbare voorzieningen zijn beschikbaar zodat ouderen thuis ouder kunnen worden.
- Ouderen zijn goed geïnformeerd over de diensten die beschikbaar zijn.

Gemeenschapsintegratie

Het design van de woning bevordert de integratie in de gemeenschap.

Woonopties

- Een waaier van aangepaste en betaalbare woonmogelijkheden is in de omgeving beschikbaar voor ouderen, inclusief voor kwetsbaren en mindervaliden.
- Ouderen zijn goed geïnformeerd over de beschikbare woonalternatieven.
- Voldoende en betaalbare woningen voor ouderen worden voorzien in de omgeving.
- Er is een waaier van aangepaste diensten en aangepaste activiteiten voor ouderen in de omgeving.
- Ouderenhuisvesting is geïntegreerd in de omgeving.

Leefomgeving

- De woningen zijn niet overbewoond.
- Ouderen voelen zich comfortabel in hun woonomgeving.
- Ouderen voelen zich veilig in hun woonomgeving.

Toegankelijkheidsrichtlijnen zijn er al. Ze zijn neergeschreven door INTER.⁷¹ INTER tracht de samenleving 'toegankelijk en inclusief' te maken. De organisatie sensibiliseert, geeft vormingen en reikt labels uit aan toegankelijke gebouwen en evenementen. Dergelijke richtlijnen dienen dus ook uitgebreid te worden naar residentiële gebouwen. In die richtlijnen moet er aandacht zijn voor:

- Bewegingsruimte: zijn deuropeningen breed genoeg? Is er aandacht voor draaicirkels?
- Een toegankelijke badkamer. Verschillende respondenten hebben enkel een bad. Indien ze een toegankelijke douche zouden hebben, konden ze zich zelfstandig wassen. Nu lukt dat enkel wanneer er hulp aan huis komt en dus niet op vrij te kiezen momenten.
- Is de woning en de toegang naar de woning drempelvrij? De troeven van een lift vervagen wanneer bewoners eerst verschillende trappen moeten doen vooraleer ze de lift bereiken (zie figuur 4 vooraan in dit rapport). Daarnaast moet de lift ook operationeel zijn en toegankelijk, ook voor rolstoelgebruikers (zie figuur 3).
- Maar ook een logische indeling is cruciaal. Zijn ruimtes die vaak samen gebruikt worden verbonden? We denken aan de eetplaats en de keuken (voor minder mobiele personen is een lange afstand afleggen met een tas koffie of bord extra hinderlijk), of aan de slaapkamer en het toilet. Een creatieve indeling van de woning kan op die manier 'toegankelijkheid en vlotte circulatie in de woning' verzoenen met beleidslijnen rond compacter gaan wonen.
- We wijzen in die context ook op het belang van een correcte benadering van onder- of overbewoning. Verschillende sociale huurders wonen nu in een appartement dat in theorie te groot is. Ze hebben bijvoorbeeld, als koppel, drie slaapkamers ter beschikking. De slaapkamers compenseren echter voor ruimte die te kort is in de keuken of badkamer, omdat die ruimtes niet meer toegankelijk zijn voor de bewoners.

De (private) huursector verdient bijzondere aandacht. In huurwoningen blijven investeringen in kwaliteit vaak achter, in vergelijking met eigendomswoningen. Dat komt deels doordat de verhuurder weinig geneigd is te investeren (omdat de baten op korte termijn naar de huurder gaan), maar ook doordat de huurder weinig geneigd is te investeren (omdat de huurder maar tijdelijk in de woning woont of omdat de huurder niet kan mee genieten van een waardeverhoging van de woning).⁷² Ook Vastmans & Van den Broeck wijzen op een te beperkte financiële incentive voor de verhuurder om in aanpassingen te voorzien.⁷³ Op basis van de eerder besproken onenigheid tussen huurder en verhuurder, vermoeden we dat ook aanpassingen naar toegankelijkheid en een vlotte circulatie in de woning op die manier kunnen uitblijven.

Maar wat met oudere huurders die momenteel in een onaangepast woning wonen? Hebben oudere huurders het *recht* om woningaanpassingen uit te voeren of te laten uitvoeren? Daarover is momenteel juridische onduidelijkheid. Wanneer de huurders personen met een beperking zijn, dan stelt het Gelijkekansendecreet dat het weigeren van redelijke aanpassingen een vorm van discriminatie is (zie ook Verstraete et al., 2017). Dat geldt dus niet voor ouderen die geen erkende handicap hebben. De huurder heeft wel het recht om zelf aanpassingen te doen aan de woning, aangezien de huurder het recht op het genot van de woning heeft (art. 14 van het Vlaams Woninghuurdecreet), maar de huurder is ook verplicht om de woning in dezelfde staat terug te geven als bij het begin van de huurperiode (art. 39 Vlaams Woninghuurdecreet). Voor wegneembare werken, zoals handvaten aan de muur, is er dan geen probleem. Bij niet-wegneembare werken, zoals het vervangen van een bad door een inloepdouche, wel. Anderzijds kunnen die werken nodig zijn voor de

⁷¹ 'Stichting toegankelijk Vlaanderen' heeft dergelijke richtlijnen opgesteld.

Zie: **Error! Hyperlink reference not valid..**

⁷² De verhuurder kan enkel een hogere prijs vorderen voor de vrederechter (voor alle types van uitgevoerde werken), op voorwaarde dat hij bewijst dat de normale huurwaarde van de woning met ten minste 10% van de huurprijs is gestegen ten gevolge van werkzaamheden die op zijn kosten de woning zijn uitgevoerd. Bovendien moet de huurder akkoord gaan met de werken en kan dit enkel tussen de negende en de zesde maand die voorafgaan aan het verstrijken van elke driejarige periode van het contract.

⁷³ 'Drempels voor renovatie'; publicatie van Steunpunt wonen; nog te verschijnen in 2019.

huurder om het genot van de woning te hebben. Die tweespalt zorgt momenteel voor een gebrek aan eenduidigheid. Sommige rechters zullen oordelen dat de werken kunnen (en bij uittrede de verhuurder zelfs een vergoeding laten betalen voor de meerwaarde). Andere rechters zullen een tegengestelde uitspraak doen. Een minnelijke schikking tussen huurder en verhuurder is uiteraard altijd mogelijk, maar een *recht* op aanpassingen door de oudere huurder is er nu niet.

Door de zesde staatshervorming is woninghuur een Vlaamse bevoegdheid. Vlaanderen kan hiervoor dus een leidraad uitwerken. Er is immers duidelijkheid nodig rond de toelaatbaarheid van de aanpassingswerken en de toekenning van een eventuele vergoeding aan de huurder. Bovendien zijn niet enkel ouderen hierbij gebaat, maar elke huurder die een aanpassing aan de woning wil uitvoeren.

Indien ouderen echter in een onaanpasbare woning wonen, kan men beter verhuizen. We gaan hier verder nog op in.

2. Verbeteren van de betaalbaarheid

Een tweede knelpunt is **betaalbaarheid**. Betaalbaarheidsproblemen situeren zich in hoofdzaak (maar niet uitsluitend) bij de private huurders. Bij zeven op de tien oudere private huurders blijft er na het betalen van de huur niet genoeg over om 'te leven'. Moeizame woningzoektochten en de schrik voor discriminatie op basis van inkomen, maar ook leeftijd, illustreren de krapte op de woningmarkt. Verschillende respondenten kwamen dan ook (ooit) in een precare woonsituatie terecht. Het gaat dan bijvoorbeeld om wonen in een (ontoegankelijke) studentenkamer met een contract dat weinig woonzekerheid biedt. Of op een onwettelijke manier onderhuren bij de dochter en met een tuinslang en betaalbare materialen een eigen keuken knutselen.

Zelfs wanneer men wel een woning heeft gevonden, zien sommige respondenten zich gedwongen tot (coping)mechanismen – zoals domiciliefraude of onwettelijk doorverhuren - om de huurprijs te drukken. Daarnaast zagen we dat pensioengerechtigde ouderen zich genoodzaakt zien om bij te verdienen. Dat komt grotendeels doordat 'wonen' een te grote hap uit het budget neemt. In de woorden van een 67-jarige private huurder die maandelijks 1 200 euro pensioen krijgt en 775 euro huur betaalt: *“Met die huishuur is dat [het pensioen] toch te weinig he. Moesten die huishuren deftig zijn, dan zijn dat volgens mij deftige inkomens”*.

Wat kan het beleid doen?

Onderzoek naar kwetsbare groepen op de woningmarkt pleit telkenmale voor het voorzien van voldoende sociale woningen met een gereguleerde huurprijs en contracten die woonzekerheid bieden. Dit komt in ons onderzoek opnieuw naar voor. Sociale huur biedt beter betaalbare woningen. Dat heeft op zijn beurt een effect op andere domeinen. Eerder onderzoek wees al uit dat oudere sociale huurders minder stress ervaren (ten gevolge van de financiële situatie) dan oudere private huurders (Morris, 2009; 2016a). Ook in ons onderzoek zien we ouderen die verplicht moeten bijklussen om elke maand rond te komen. Op één respondent na, gaat het allen om ouderen die privaat huren. Andere private huurders geven aan geld te moeten lenen bij familie of van spaargeld van een overleden partner te moeten leven. Dergelijke situatie zijn niet duurzaam en kunnen zelfs familiale banden bedreigen. Sociale woningen bieden nog altijd de beste garantie op betaalbaar wonen.

3. Verbeteren van de woonzekerheid

De respondenten die privaat huren hebben bijna allemaal een brokkelig woontraject afgelegd. Ze zijn veel verhuisd, om persoonlijke redenen, maar ook omdat hun huurcontract werd stopgezet. Dat heeft niet alleen als gevolg dat de huurder gedwongen moet verhuizen, maar ook dat wanneer men een nieuwe woning betreft, men vaak een hogere huurprijs moet betalen. Langlopende huurcontracten op de private woonmarkt worden namelijk vaak enkel geïndexeerd. Aangezien de private huurprijzen

sterker stijgen dan de gezondheidsindex (Vastmans & Laheye, 2016), komt men na een verhuis vaak in een minder gunstige financiële situatie terecht.

De sociale huurders daarentegen zitten - qua verhouding inkomen/woonkosten - in een betere situatie. Dat erkennen ook de bevraagde sociale huurders. Daarnaast genieten zij meer woonzekerheid dan de private huurders. Zowel op vlak van betaalbaarheid als woonzekerheid zitten de oudere sociale huurders in een meer gunstige positie (zie ook Morris, 2009; 2012).

Dat besef is ook aanwezig bij de bevraagde private huurders, maar de krapte op de sociale huurmarkt maakt een overstap niet evident. Hoewel de respondenten hoogstwaarschijnlijk voldoen aan de voorwaarden voor een sociale woning (ze hebben namelijk een beperkt inkomen), schrikken de wachtlijsten, maar ook het 'imago' verschillende private huurders af.

Wat kan het beleid doen?

Sociale huur biedt, naast betaalbaarheid, ook meer woonzekerheid. Verschillende respondenten uit de private huurders moesten ooit, zelfs wanneer men al op leeftijd was, de woning (of meerdere woningen) verlaten omdat de verhuurder er zelf kwam in wonen of omdat de verhuurder besloot renovatiewerken uit te voeren. In de sociale huur is dat eerste (eigenaar die er zelf in komt wonen) al niet mogelijk. Voor het tweede (renovatiewerken) wordt, in de regel, een nieuwe woning gezocht voor de sociale huurder. Als men privaat huurt en de woning moet verlaten, biedt de private woningmarkt niet altijd voldoende beschikbare en betaalbare alternatieven. Verschillende respondenten verwezen er immers naar dat wanneer ze nu zouden wisselen van woning op de private huurmarkt, ze (veel) meer zouden betalen. Een langlopend huurcontract schrijft een huurprijs voor die, in de regel, enkel geïndexeerd wordt. Moeten verhuizen zou dus impliceren dat men plots een hogere huurprijs van het (in dit geval al beperkte) inkomen moet afhouden. Als de private huurder geen betaalbaar en beschikbaar alternatief vindt op de private huurmarkt, dient de overheid hierin te voorzien.

Aansluitend bij eerdere pleidooien, volgt uit deze vaststellingen dat de overheid ervoor moet zorgen dat er meer betaalbare en aangepaste of aanpasbare woningen op de markt komen die voldoende woonzekerheid bieden. Op woonalternatieven komen we verder nog terug.

7.2 Wonen en omgeving

Een aangepaste en betaalbare woning volstaat niet, wanneer die woning niet op de juiste plaats staat. Ouderen hebben een woonomgeving nodig die aanmoedigt om buiten te komen, die hen in staat stelt om voorzieningen op een eenvoudige manier te bereiken en die toegankelijk en die sociaal contact faciliteert.

1. Voorzieningen

Uit de literatuur blijkt dat de beste plaats - 'right place' (Golant, 2015) - om oud te worden, er een is met voldoende voorzieningen. Die voorzieningen situeren zich volgens de Gentse respondenten vooral aan de binnenring (R40). Daar zijn de meeste én de meest betaalbare winkels te vinden. In de binnenstad zijn er volgens de ouderen weinig betaalbare winkels en buiten de ring zijn er 'voedselwoestijnen' waar te nemen (cf. Cant, 2014). Maar onze respondenten missen niet eender welke betaalbare winkel. Velen hebben heimwee naar de kleine kruidenierszaken 'van vroeger', omdat deze ook een 'roddelfunctie' hebben. De ouderen missen m.a.w. de sociale functie van het winkelen. Men gaat (of ging) er niet enkel winkelen om bijvoorbeeld eten te kopen, maar ook om burens tegen te komen, te horen wat er gebeurt in de straat of een babbeltje te slaan met de winkelier. De 'proxy'-supermarkten, bieden in de ogen van onze respondenten niet echt een alternatief. Ze zijn te duur. En naar de etnische winkels, die in en om de woonplaatsen van onze respondenten veelvuldig voorkomen, wordt wantrouwig gekeken. Enerzijds om praktische redenen (de etiketten zijn niet leesbaar en er is geen 'Belgisch brood'), anderzijds symbolisch (men wil niet naar 'een Turkse winkel'). Eigenlijk zijn de

respondenten op zoek naar de buurtwinkels van vroeger, met hun 'roddelfunctie', maar dan met betaalbare goederen.

Wat kan het beleid doen?

Wonen in stedelijk gebied biedt geen garantie vormt op een voldoende groot (en gewenst) aanbod van voorzieningen in de buurt. Het lokaal niveau kan hier monitoren: winkels in kaart brengen en kijken waar er tekorten zijn. Bij blinde vlekken, kan men mobiele winkels inzetten, die van buurt naar buurt gaan. Markten lijken toch weer een opmars te kennen.

Afgezien van de melkboer, zijn aanhuisleveringen weinig gekend. Een meerderheid van de respondenten heeft immers geen internetaansluiting. Leveringen kunnen dus aangemoedigd worden, maar hiermee moet men voorzichtig zijn. Aanhuisleveringen hebben ook het nadeel dat het contact vluchtig is en de 'roddelvoorwaarde' dus niet vervuld wordt. Bovendien zien we dat veel respondenten naar de winkel gaan als 'activiteit'. Men komt graag buiten, maar niet zonder doel. En het is net dat dat een positieve impact heeft op zowel de fysieke als mentale gezondheid. Daarnaast rekenen sommige thuisleverdiensten ook een meerprijs aan.

Bepaalde ouderen moeten het net van die kleine uitstappen hebben. Er is niet altijd financiële marge voor hobby's. Op café gaan komt bij de respondenten weinig voor. Daar kost een koffie of pint nu eenmaal een veelvoud van thuis. Ook wat culturele activiteiten betreft, is betaalbaarheid essentieel. De respondenten gaan echter wel vaak naar lokale dienstencentra, een eerder stedelijke voorziening. Lokale dienstencentra bieden dus heel wat opportuniteiten. Maar de ouderen willen er wel meer doen dan 'gezellig samenzijn'. Lokale overheden kunnen dus best inzetten op betaalbare, toegankelijke en bereikbare voorzieningen, met een minimum aan activiteiten. Die activiteiten mogen gerust breed gezien worden. Misschien zijn sommige ouderen zelfs meer gediend met een goed bereikbare, toegankelijke buurtwinkel, waar men met de buurtbewoners kan praten.

2. Toegankelijkheid van de woonomgeving en mobiliteit

In ons onderzoek is de tevredenheid van mobiele ouderen omtrent toegankelijkheid van de (directe) woonomgeving vrij hoog. Dat kan deels verklaard worden doordat sommigen de verantwoordelijkheid bij zichzelf leggen ('je moet je voeten maar opheffen'), maar op het moment dat men een hulpmiddel nodig heeft om te wandelen, komt de toegankelijkheid van de woonomgeving wel sterker naar voor. Dan zijn slechte voetpaden en te grote optredes problematisch.

De toegankelijkheid van de woonomgeving houdt onder meer in dat voetpaden aanwezig zijn, vlak zijn en geen obstakels hebben die ervoor zorgen dat men niet met een hulpmiddel kan passeren. Maar het houdt ook in dat er veilige oversteekplaatsen zijn en dat wegen of wandelpaden niet glad zijn (zie checklist van de Wereldgezondheidsorganisatie: WHO, 2007). Die toegankelijkheid is bovendien van belang omdat een meerderheid van onze respondenten zich heel vaak te voet verplaatst. Zelfs wanneer het openbaar vervoer wordt gebruikt, moet men nog steeds naar een halte wandelen. De fiets en de auto verdwijnen eerder op de achtergrond. Hoewel de 'bakfietsen' nu ook de ouderen lijken te bereiken. Voor één respondent is de bakfiets haar enige vervoersmodus, aangezien ze niet kan wandelen en dus ook de bushalte niet kan bereiken. Toch wordt de fiets weinig gebruikt. Dat geldt ook voor de auto. Dat ligt niet in lijn en verschilt zelfs sterk met bevindingen uit de ouderenbehoefteonderzoeken (Verté et al., 2018). Daaruit blijkt dat drie kwart van de Gentse ouderen de auto zou gebruiken. Dat is evenveel als het Vlaamse gemiddelde. Onze respondenten hebben echter een (zeer) beperkt budget en wonen stedelijk. Slechts enkelen hebben een auto. Ze vinden de auto voornamelijk te duur en te onhandig in de stad. Toch wordt de auto niet verbannen. Een aantal ouderen laat zich voeren door vrijwilligers of door taxi's. Het gebruik van taxicheques wordt positief geëvalueerd. Het verschil in autobezit en -gebruik tussen het Gentse gemiddelde en onze respondenten, valt te verklaren uit de populatie. Het OBO streeft naar een representatief staal van respondenten en heeft dus ook ouderen bevraagd in de welvarende en randstedelijke buurt van de stad. Wij daarentegen hebben gefocust op

arme huurders. Uit ons onderzoek mag bijgevolg niet simpel geconcludeerd worden dat er een verschil is in autogebruik tussen stad en platteland. OBO toont aan dat dit niet zo is. De differentiatie vloeit bijgevolg voort uit sociaaleconomische verschillen. Of autobezit en -gebruik hangt af van de welstand van de respondenten.

Het valt op dat een meerderheid van de respondenten zich bewust is van de eigen mobiliteitssituatie. Een aantal ouderen is verhuisd in functie van die mobiliteit en bereikbaarheid. Enkele respondenten geven bovendien aan dat ze enkel zouden verhuizen naar plaatsen waar familie en vrienden hen kunnen bereiken. Sommige respondenten zijn dan ook kritisch ten aanzien van kinderen die op plaatsen wonen die louter met de auto te bereiken zijn. De meesten definiëren 'de stad' dan ook als bereikbaarder dan het platteland. De stedelijke ouderen zien bereikbaarheid i.f.v. wandelafstanden en openbaar vervoer. Hier hoeft geen ecologische maatschappijvisie achter te zitten. Vermoedelijk houden de stadsrespondenten veel meer rekening met vervoersalternatieven voor de auto, omdat ze zelf geen auto (meer) bezitten. Toch zijn er enkele respondenten die de stad, o.m. door de invoering van het 'circulatieplan', onbereikbaarder vinden. Hoewel men kritisch is t.a.v. de kinderen 'op het platteland', beklagen enkelen het zich dat de kinderen hen moeilijk met de auto kunnen bereiken. Eén respondent verhuisde zelfs naar de stadsrand (Eke) zodat vrienden en familie - die ook op 'den buiten' wonen - haar makkelijker met de auto kunnen bereiken. Dit is cruciaal: de ouderen mogen dan wel zelf op allerlei plaatsen geraken, wat als het bezoek achterwege blijft?

Wat kan het beleid doen?

De taxicheques (voornamelijk verkrijgbaar in de centrumsteden) helpen heel wat ouderen uit de nood. Nochtans zouden we kunnen redeneren dat privaat gemotoriseerd vervoer in de stad eerder zou moeten fungeren als last resort. Misschien kunnen we zelfs stellen dat in een leeftijdsvriendelijke stad, met toegankelijke wandelroutes en een goed uitgebouwd openbaarvervoersnetwerk, zelfs geen taxi's nodig zouden moeten zijn. Toch kunnen die taxi's (er staat ook een limiet op het gebruik van de cheques) dienstdoen in bepaalde situaties. De taxi's kunnen ervoor zorgen dat ouderen die zich een 'actieve' verplaatsing ontzien, wel op bepaalde bestemmingen geraken. Het alternatief (thuisblijven), is dan weer nefast voor de psychische en fysieke gezondheid, aangezien voldoende sociale contacten onontbeerlijk zijn.

Circulatieplannen zoals dat van Gent hebben een duidelijke invloed op het verkeer.⁷⁴ Ze hebben ook een impact op het leven van de ouderen. Zeker wanneer die ouderen rekenen op gemotoriseerd bezoek dat van buiten de stad komt. Mobiliteitsplannen dienen dan ook niet enkel rekening te houden met de minder mobiele in de stad (cf. 'de wandelbus' die o.a. ouderen in de voetgangerszone vervoert), maar ook met het *bezoek* van minder mobiele stadsbewoners. Veel ouderen zijn namelijk niet meer in staat om zelf naar de familie te gaan. Mobiliteitsexperten kunnen op lokaal niveau nagaan hoe bezoek en informele zorgverstrekkers toch bij de ouderen geraken. Misschien impliceert een prioritaire plaats voor de informele zorg in het Ouderenbeleid, ook dat informele zorgverstrekkers dezelfde rechten krijgen als professionele zorgverstrekkers in het mobiliteitsbeleid? Professionele zorgverstrekkers kunnen nu bijvoorbeeld vergunningen aanvragen voor het autovrijgebied.

3. Sociale woonomgeving

Kijken we naar de sociale woonomgeving (wie woont er in de buurt?), dan valt op dat een meerderheid van de respondenten zich negatief uitlaat over buurbewoners met een andere etnische afkomst. Maar het gaat ook om etnische winkels. De ouderen hebben daarbij het gevoel dat hun mentale (m.b.t. normen en verhoudingen) en fysieke (bv. zitbanken, parken) ruimte ingeperkt wordt door

⁷⁴ Uit het evaluatierapport uit 2019 blijkt onder meer dat Gentenaars andere vervoersmodi gebruiken; dat er minder gemotoriseerd verkeer is in de binnenstad (maar meer op de binnenring) en dat de percentages fijnstof gedaald zijn. Zie: <https://stad.gent/sites/default/files/onepager/cta/Evaluatierapport%20Circulatieplan%20Gent%202019%20finaal.pdf>.

buurtbewoners van vreemde herkomst. Aangezien sommigen ook de link leggen tussen etniciteit en stedelijkheid en daardoor een anti-stedelijke woonwens formuleren, zien we ook *'de geest van suburbia'* (Meeus & De Decker, 2015) opduiken. Meeus & De Decker (2015) gingen na om welke reden mensen in de suburbane gebieden willen wonen. De stad is volgens de 'suburbanisanten' een onaantrekkelijke woonplaats, onder meer omdat men de stad associeert met bewoners van een andere etnische afkomst.

Ook over sociaal wonen bestaan veel vooroordelen, zowel bij sociale huurders zelf als bij private huurders. Men formuleert opvattingen over het vermeende profiel maar maakt ook de link met gedrag en het gebruik van drank en drugs. Opvallend hierbij is dat de sociale huurders een onderscheid maken tussen het vermeende profiel van hun buurtbewoners in verschillende gebouwen ('de voorste versus de achterste blok') en wijken (bijv. 'Nieuw Gent versus Watersportbaan'). Voor de private huurders is dat vermeende profiel dan weer een reden om niet in de sociale huisvesting te gaan wonen.

7.3 Wonen en welzijn

Het welzijnsbeleid formuleert een duidelijke voorkeur voor *'ageing in place'*, waarbij de zorg, indien nodig, eerst aan huis moet komen (zie Vandeurzen, 2014; 2016; 2019). Het beleid stelt die zorg voor in concentrische cirkels (zie figuur 1 in de inleiding; zie hoofdstuk 5), waarbij de middelste cirkel de 'zelfzorg' voorstelt. Daarrond zit de informele zorg, nadien de formele zorg zoals thuishulp en verpleging en de buitenste cirkel staat voor de gespecialiseerde zorg. Dit model stelt m.a.w. de informele zorg voor als prioritaire hulpbron. Dergelijke de-institutionalisering en vermaatschappelijking van de zorg is niet zonder risico's. We stellen opnieuw vast dat de **informele zorg** verschillende barrières kent waardoor ze voor velen nauwelijks beschikbaar is. Niet iedere oudere heeft een voldoende groot en hecht netwerk dat zich ook binnen een overbrugbare afstand uitspreidt. Bovendien willen niet alle ouderen zorg *vragen* en zijn kinderen niet altijd bereid of in de mogelijkheid om zorg te *verlenen*. Optreden als mantelzorger is immers een belastende taak (Vanderleyden & Moons, 2015; Raeymaekers et al., 2017).

Ten eerste geven verschillende respondenten aan geen informele zorgverstrekkers te hebben. Heel wat ouderen wonen alleen (in Vlaanderen is dat het geval voor 45% van de ouderen). Er is dus vaak geen inwonende **partner** die zorg kan voorzien. Dat is ook bij 30 van de 32 respondenten het geval.

Daarnaast stellen we vast dat de relatie met de **kinderen** niet altijd optimaal is (cf. Van de Ven, 2014). De helft van de bevroagden heeft het contact met een van de kinderen ooit verbroken. Onderzoek toont dat mensen in armoede meer in aanraking komen met gebroken gezinnen en alternatieve samenlevingsvormen, waardoor zowel de frequentie als de kwaliteit van de familiale contacten lager ligt dan bij personen die niet in armoede leven (Thys et al., 2004, Driessens, 2003). Bovendien mag de fysieke afstand tussen zorgbehoevende ouder en kind niet te groot zijn. Enkele respondenten hebben kinderen die ook in Gent wonen. Andere kinderen wonen verderaf en rekenen vaak op de auto om hun ouders te bereiken. Dat is echter niet evident, aangezien de stad niet overal autotoegankelijk is en er vaak parkeertarieven gelden. Verschillende kinderen die sterk op de auto rekenen, ondervinden dan ook problemen om de ouders te bereiken. Op frequente basis de ouders bezoeken en zorg verstrekken zit er in die gevallen niet in (zie hierboven).

Buren zijn wel dichterbij. Wij stellen (opnieuw) geen sterke, laat staan duurzame zorgrelaties vast. Er zijn wel ouderen die boodschappen meenemen voor hun buren. Maar die ouderen zijn zelf ook al op leeftijd en vervullen bijgevolg een precare zorgrol. Sommigen vervullen ook een controlefunctie (wanneer er iemand valt bijvoorbeeld), al is dat niet altijd 'met volle goesting'. Verder is er echter geen zorgrelatie waar te nemen tussen buren.

Tot slot, is zorg verstrekken een **zware, belastende taak**, die niet iedereen zomaar kan en/of wil opnemen. Bovendien veroorzaakt die taak vaak stress. Onze respondenten willen om die redenen hun

familie of vrienden liever niet inschakelen in de zorgverstrekking. Sommige respondenten geven ook mee dat ze al een gelijkaardige boodschap kregen van familie.

De vele voorwaarden die vervuld moeten zijn om van een degelijke informele zorg te kunnen spreken, zijn in een overgrote meerderheid van de gevallen niet vervuld. En als er al potentiële zorgverstrekkers zijn, is de relatie niet altijd optimaal. Ofwel is de fysieke afstand te groot, ofwel willen de ouderen die last niet op iemands schouders leggen. Bovendien zien we signalen die erop wijzen dat ouderen die in een financieel precaire situatie zitten, het nog moeilijker hebben om op informele zorg een beroep te doen. De respondenten getuigen dan ook vrijuit over eenzaamheid: niet enkel emotionele eenzaamheid, maar ook sociale eenzaamheid, wat wijst op een tekort aan sociale contacten. In die zin vinden we aansluiting met het onderzoek van Thys (2018) die ziet dat veel Brusselaars een te klein of een te weinig kwalitatief netwerk hebben om op zorg te kunnen rekenen. Dat geldt in het bijzonder voor de Brusselaars in armoede.

De **formele zorg**, ten tweede, werd in dit rapport slechts kort besproken. Wel werd duidelijk dat veel respondenten de zorg te duur en te complex vinden. Enkelen geven ook mee zorg te weigeren.

Wat kan het beleid doen?

Het zorg-cirkel-model lijkt oké, maar enkel indien aan bepaalde voorwaarden is voldaan. Uit dit onderzoek blijkt duidelijk dat dat meestal niet zo is. Beleidsmakers dienen dus met een meer kritische blik naar het model te kijken. Hoe kunnen we van ouderen verwachten dat zij eerst '*de eerste cirkel*' aanspreken, als die cirkel leeg is? We volgen Thys (2018) wanneer zij stelt dat het cirkelmodel maar enkele stappen verwijderd is van het individuele schuldmodel. De afwezigheid van de eerste cirkel kan nu geïnterpreteerd worden als een tekort, iets abnormaals of zelfs een persoonlijk falen. Het beleid dient dus bijzondere aandacht te geven aan ouderen die om verschillende redenen geen beroep kunnen doen op familie, vrienden en burens.

Een echte wisselwerking tussen informele en formele zorg kan beter afgebeeld worden in een taartdiagram waarin zelfzorg, informele zorg, professionele en gespecialiseerde zorg een gelijkwaardige plaats krijgen. Maar zelfs in een taartdiagram, moet het taartstukje met informele zorg kunnen verdwijnen. Het is duidelijk dat niet iedereen kan of wil rekenen op informele zorg. Ook dat moet tot de mogelijkheden behoren.

Daarbij moet de formele zorg volstaan. Er moet dus voldoende formele zorg zijn; ze moet betaalbaar en toegankelijk zijn. Ook ouderen zonder internettoegang moeten ofwel zelfstandig hun weg kunnen vinden in het zorglandschap. Diensten moeten telefonisch bereikbaar zijn, via een lokaal punt of zelfs via een zorgprofessional die (zeker bij minder mobiele ouderen) naar hen toe komt. Dat laatste zou eveneens vermijden dat mensen niet de juiste zorg krijgen omdat de aanvraag hen te veel moeite kost.

Wanneer de informele zorg toch een (groot) stuk van de taart inneemt, kan die best gefaciliteerd worden. Beleidsintenties m.b.t. arbeid staan haaks op het idee van informele zorg. De verhoging van de pensioenleeftijd of de inperking van het tijdskrediet, geven potentiële zorgverstrekkers enkel maar minder 'vrije' tijd. Maar ook inkomen speelt (alweer) een rol. Mensen moeten de financiële marge hebben om deel te nemen aan de 'maatschappij' en de mogelijkheid hebben om die wederkerige relaties op te bouwen.

Daarnaast kan ook het woonbeleid een rol spelen. Wanneer er dan toch sterk op die informele zorg wordt ingezet, moet de woonsituatie dat ook mogelijk maken. Ten eerste, moet er een mogelijkheid zijn om relaties te ontwikkelen. En ten tweede, moet er een voldoende diverse groep bewoners zijn. Zorgrelaties kunnen nu eenmaal niet ontstaan tussen, bijvoorbeeld, enkel zorgbehoevende burens.

7.4 Is op tijd verhuizen een optie?

Dit onderzoek vertrok vanuit het idee dat *'ageing in place'* op een kwalitatieve manier maar mogelijk is indien er sprake is van betaalbaar wonen, aangepaste woningen, veilige transportmogelijkheden, veilige buurten en gemeenschappen, langdurige zorg en voldoende sociale contacten (Golant, 2015). Dit vertrekpunt kan als 'conservatief' worden aanzien. Het kan lijken alsof verhuizen enkel aangemoedigd wordt wanneer AiP in het gedrang komt. Toch werd van die opzet vertrokken omwille van twee redenen. Ten eerste omdat het ouderenbeleid AiP naar voren schuift en ten tweede omdat het hieraan voorafgaande 'plattelandsonderzoek' dit ook uitwijst (De Decker et al., 2018). De toen bevroegde respondenten woonden al lange tijd (sommigen levenslang) in de huidige woning, en waren enkel van plan die te verlaten *'als het moest'*.

Dat blijkt anders in een stedelijke context. De Gentse respondenten zijn in het verleden meermaals verhuisd. Dit gebeurde vaak om *'dwingende'* redenen, zoals een verandering in de gezinssamenstelling, het einde van een huurcontract of financiële problemen. Bovendien is de 'verknochtheid' aan de zelf gebouwde, zestig jaar oude woning, van de respondenten op het platteland, hier vrijwel afwezig. Dat brengt ons meteen bij een volgend punt: onze stedelijke respondenten zijn geen eigenaar van de woning en zoals uit onderzoek (Pannecoucke & De Decker, 2015; Dreesen, 2018) blijkt, zijn huurders gemiddeld gezien sneller geneigd te verhuizen.

Toch is het ook mogelijk dat onze respondenten al aan *'moving in time'* hebben gedaan en dus op een positieve manier voor een nieuwe woonst gekozen hebben. Door de rijke verhuisgeschiedenis, is dat niet altijd te achterhalen. Wanneer we de **voornaamste verhuisredenen** (in het verleden of in de toekomst) oplijsten, ziet dat er als volgt uit (niet in volgorde van belangrijkheid):

- Aangepastheid van de woning: Een aantal respondenten geven aan de woning te verlaten indien (bijvoorbeeld) trappen niet meer lukken. In die context is het bewustzijn i.v.m. woningobstakels uiterst relevant.
- Het statuut van huurder: Het gaat hier dan eerder om een 'gedwongen' verhuis. Verschillende private huurders spreken over een beperkte woonzekerheid. Het gaat dan over een precare relatie met de verhuurder en angst om uit huis gezet te worden. Sommige ouderen zijn in het verleden al verhuisd omdat het contract (niet per se omwille van een slechte verhouding) ten einde liep.
- Mobiliteit: Enkel verhuisden i.f.v. bereikbaarheid, en zouden daar ook in de toekomst rekening mee houden bij een verhuisbeweging. Zoals de respondent die afhaakte bij de cohousing in Meulestede omwille van het beperkte openbaar vervoer; of de respondenten die aangeven niet in de groene gedeelten van Sint-Amandsberg te willen wonen waar weinig bussen rijden.
- Formele zorg: Enkel gingen op zoek naar ziekenhuizen in de nieuwe woonomgeving. In het onderzoek van verhuizers naar de kust (Vandekerckhove et al., 2015) werd dat als reden gegeven om terug te keren naar het 'binnenland'.
- Informele zorg: Sommigen verhuisden om dicht bij familie te wonen. Maar ook om bereikbaarder te wonen voor de familie. Een respondent die rekende op boodschappenhulp van de buurman, zou verhuizen wanneer hij er niet meer zou zijn.

Een minderheid van onze respondenten wil **niet verhuizen**. Sommigen zien er het nut niet van in en zijn van mening dat ze nu op een uitstekende plaats wonen. Ze verwijzen dan naar het, in hun ogen, toegankelijk appartement en de betaalbare winkels in de buurt. Anderen vinden verhuizen te lastig of te kostelijk. Een derde reden om niet te verhuizen is bij de private huurders te situeren. Ze vrezen geen andere woning te vinden. Veel woningen vallen niet binnen het budget en men vreest ook discriminatie o.b.v. leeftijd. Bovendien wijzen een aantal private huurders erop dat een verhuurder bij een nieuw contract eender welke huurprijs kan vragen. Terwijl bij een langlopend contract enkel kan worden geïndexeerd. Daarnaast hebben enkele respondenten schrik om de borg voor de huidige woning niet terug te krijgen, maar wel een nieuwe borg te moeten betalen.

Wat kan het beleid doen? 'Move in time to age well in place'

Het Vlaams Woonbeleidsplan (Wonen Vlaanderen, 2018) en de visienota Slim Wonen en Leven (Wonen Vlaanderen, 2017) vermeldt dat de Vlaamse overheid een betere aansluiting van de woonsituatie op de woonwensen te willen. Verhuizen kan als een positief gegeven worden aanzien en men kan afstappen van het *'een (te) oude boom verplant men niet'*-idee. Onderzoek toont trouwens aan dat ouderen na een verhuis vaak heel tevreden zijn (zie bijv. Vandekerckhove et al., 2015) en dat aanpassingsproblemen doorgaans weer verdwijnen (Löfqvist et al., 2013). Verhuizen naar een compacte omgeving met veel voorzieningen, vergroot de verleiding om uit huis te komen. En wonen in een aangepaste woning betekent dat men, bij afnemende mobiliteit of toenemende zorgnood, niet gedwongen naar bijvoorbeeld een WZC hoeft te verhuizen. Wanneer verhuizen naar een toegankelijke woning en woonomgeving tijdig gebeurt, is er ook nog de mogelijkheid om (buurt)netwerken te ontwikkelen en zo te anticiperen op een dalende mobiliteit. In tegenstelling tot de huidige AiP-beleidslijnen, zou *'move in time'* (MIT) veel vaker naar voor moeten worden geschoven.

1. Sensibilisering

Vandekerckhove et al. (2015) stellen dat het beleid meer moet inzetten op het informeren van de bevolking over problemen die zich kunnen voordoen bij het ouder worden. Door middel van proactieve campagnes dient het ouder worden en de mogelijke gevolgen hiervan, bespreekbaar te worden. De negatieve perceptie rond woonzorgcentra is hierbij een bijzonder aandachtspunt. Nu wordt het teveel gezien als enkel de allerlaatste stap. Kortom, om *'ageing well in place'* en *'moving in time'* te realiseren dienen ouderen gesensibiliseerd te worden om hun keuze vroegtijdig te maken, zodoende dat ouderen proactief en anticiperend gedrag stellen en niet wachten tot er geen keuze meer rest.

2. Voldoende (zorg)alternatieven voorzien

Een belangrijke voorwaarde voor MIT is uiteraard dat er voldoende alternatieven zijn. Op dit moment zijn er weinig woon-zorgvoorzieningen, waarbij 'wonen' primeert op 'zorg'. Assistentiewoningen en het woonzorgcentrum zijn de gekendste. Beide opties, en dan vooral de tweede, zijn weinig populair omdat de nadruk er zo sterk op 'zorg' ligt, terwijl ouderen ook gewoon willen 'wonen' (zie Vandekerckhove et al., 2015; De Decker et al., 2018). Er moet een breder gamma aan woonzorgvoorzieningen zijn. E. De Vriendt, algemeen directeur van Solidariteit voor het Gezin, actief in de thuiszorg, stelt dat de wetgever 'vijftien jaar' mist. Er zijn amper woonopties voorzien tussen de pensioenleeftijd en de leeftijd waarop een gemiddelde oudere naar een woonzorgcentrum gaat (De Decker, et al., 2018). Figuur 8 kwam tot stand in de context van onderzoek naar vergrijzing op het platteland. Het toont diverse typen van infrastructuur die zowel verschillen qua schaal als qua zorg die ze aanbieden. Ouderen zouden hieruit de geschikte woonvorm kunnen kiezen, afhankelijk van hun gezondheid en hun ruimtelijke wensen. Het model kan tevens worden gezien als een 'zorghub' van diverse alternatieven, gelegen op verschillende geografische locaties.

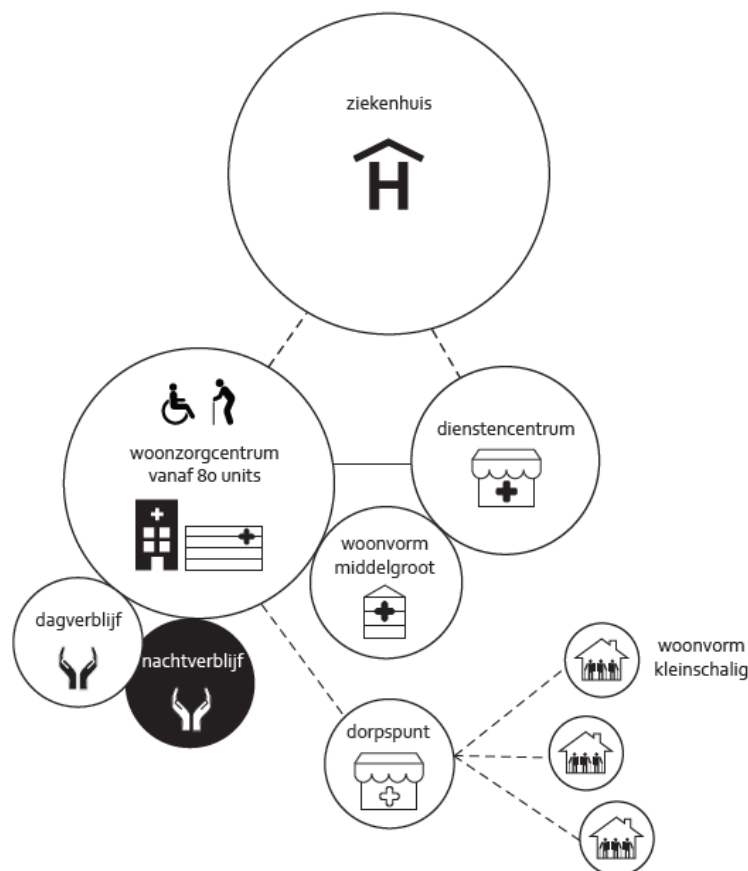
Het *ziekenhuis* is met alle onderdelen van onderstaand netwerk verbonden. Het *woonzorgcentrum* organiseert de zorg. Er is intramurale zorg voor de meest hulpbehoevende ouderen en diegenen die niet meer zelfstandig kunnen wonen. Het *lokaal dienstencentrum* biedt verzorging aan (kapper, wassalon, ...), het geeft advies (welk type zorg bestaat er, welke organisaties, ...), het brengt mensen samen door het organiseren van activiteiten en middagmaaltijden. De *dag- en nachtzorg* is er voor korte perioden. Het *dorpspunt (buurtpunt)* diende in het onderzoek op het platteland als verzamelpaats voor kleine basisdiensten, aangezien veel plattelandsdorpen winkels en openbare dienstverlening zagen verdwijnen. Maar ook uit voorliggend onderzoek blijkt dat zo'n 'hub' zinvol kan zijn. Bepaalde stadsbuurten blijken namelijk bepaalde voorzieningen (zoals kruideniers) te missen. Zo'n buurtpunt, kan bovendien een ontmoetingsplek zijn, een mobiliteitshub of een afhaalplek voor (online)bestellingen.

Kleinschalige en middelgrote woonvormen kunnen ouderen toelaten zelfstandig (samen) te wonen en op die manier het sociaal contact te stimuleren. Die woonvormen moeten echter voldoende aandacht hebben voor de privacy.

De *middelgrote woonvormen* zoals serviceflats en assistentiewoningen met meer units hebben meer ruimte om zorgverlening te kunnen aanbieden. Het zijn woonvormen voor kwetsbare ouderen die licht zorgbehoevend zijn. De ouderen kunnen zelfstandig wonen in een geschikte woning.

Alle woonvormen hebben als belangrijk aandachtspunt de betaalbaarheid. Samenwerkingen met OCMW en/of sociale huisvestingsmaatschappijen kan ervoor zorgen dat ook mensen met een kleiner budget hier terecht kunnen (naar analogie met de sociale assistentiewoningen).

Figuur 8 Woonzorgvormen

Bron: Atelier Romain, uit De Decker et al., 2018

Een meerderheid van onze respondenten staat open voor alternatieve woonvormen. Ze zien een voordeel in het ongedwongen sociaal contact en de mogelijkheid elkaar te helpen. Anderen vrezen er echter voor niet goed overeen te komen met de medebewoners en privacy te missen. Dat laatste zagen we al bij ouderen die in een sociale woning wonen, waar onderin een LDC is gevestigd. Enkel vonden het vervelend dat de medebewoners konden zien wanneer ze thuiskwamen. Daarnaast is het concept van groepswonen weinig gekend. Enkele respondenten zouden graag op een officieuze manier aan groepswonen doen. Althans, ze denken hiermee de huuruitgaven binnen de perken te kunnen houden. Ze vinden het een gemis dat dat niet mogelijk is wanneer men een uitkering ontvangt. De winst van

het samenwonen, zou namelijk verloren gaan in de verminderde uitkering.⁷⁵ Naast de meer geïnstitutionaliseerde woonzorgopties, kan het woonbeleid dus ook de 'bottom-up' projecten ondersteunen. Er blijkt alleszins bij de respondenten al voldoende animo voor.

3. Voldoende betaalbare alternatieven voorzien

Voor de ouderen die in dit onderzoek bevraagd zijn, zijn bovenstaande aanbevelingen echter onvoldoende. Heel wat respondenten zijn immers al (vaak) verhuisd en/of zijn bereid om in de toekomst nog te verhuizen. Er zijn echter onvoldoende betaalbare, kwalitatieve alternatieven. Voor veel mensen 'in armoede' is verhuizen '*pakken wat er te pakken valt*'. Daarbij moeten er niet enkel voldoende betaalbare 'woonzorgopties' zijn. Het is ook van belang dat de 'klassieke' woonmarkt voldoende betaalbare woningen biedt. We zagen dat een aantal private huurders niet durft verhuizen naar een andere (beter geschikte woning), omdat men enerzijds vreest niet gekozen te worden (door leeftijd en beperkt inkomen) en anderzijds omdat een nieuw huurcontract gelijk staat aan een nieuwe, marktconforme huurprijs.

7.5 Eigenaars op het platteland vs. huurders in de stad: een reflectie

Omwillen van de gelijkaardige onderzoeksvraag inventariseren we enkel de belangrijkste verschillen met de resultaten van het plattelandsonderzoek (De Decker et al., 2018). We wijzen er wel op dat beide onderzoeken niet enkel verschillen qua ruimte (stad versus platteland) maar ook qua eigendomsstatuut (voornamelijk eigenaars versus sociale en private huurders). Daarbij hebben de huurders in de stad ook nog eens een beperkt budget, wat zoals eerder vermeld, een sterke invloed uitoefent op verschillende domeinen.

1. Woningaanpassingen: een kritische blik?

Het eigendomsstatuut verschilt. We gingen specifiek op zoek naar huurders. We vermoeden dat dat een effect heeft op de kritische houding t.a.v. de eigen woning. Waar de plattelandsrespondenten amper oog hadden voor obstakels in de woning - en die zelfs ontkenden - zien we hier uitgebreide kritieken op de woning. Dat kan komen doordat aanpassingen uitvoeren niet (geheel) de verantwoordelijkheid van de bewoner, maar wel (grotendeels) van de verhuurder.

2. Zijn woningen meer aangepast?

Dit onderzoek had niet tot doel om op een kwantitatieve en gedetailleerde manier te achterhalen in welke mate woningen aangepast zijn aan inwoners met een verminderde mobiliteit. We trachtten wel betere inzichten te krijgen in die toegankelijk. Zo zagen we dat appartementen geen garantie bieden op een nultredenwoning. Maar ze bieden wel 'iets meer' garantie dan een eengezinswoning met verschillende verdiepingen. Wij bevroegen echter voornamelijk ouderen die op een appartement woonden.

Kijken we naar cijfers van het GWO 2013 dan zien we zelfs dat ouderen in stedelijk gebied vaker een trap moeten nemen om de woning te bereiken (tabel 3). Binnenin de woning zouden er dan wel weer minder drempels zijn bij de stedelijke ouderen en vaker slaap-sanitair-woonruimtes op hetzelfde niveau, wat te wijten kan zijn aan de grotere aanwezigheid van appartement in stedelijk gebied.

⁷⁵ Dit wordt ook wel "de prijs van de liefde" genoemd. Een koppel met een vervangingsinkomen dat gaat samenwonen ziet het inkomen dalen, terwijl twee loontrekkenden die gaan samenwonen, hetzelfde inkomen behouden. Zie bijvoorbeeld: <https://handicap.belgium.be/nl/news/270718-prijs-liefde.htm>. Onderzoek naar solidair wonen vindt dat op die manier de solidariteit (het samenwonen van mensen met een vervangingsinkomen) wordt afgestraft. Zie: <https://www.mi-is.be/nl/studies-publicaties-statistieken/solidair-wonen>.

We kunnen echter o.b.v. het GWO besluiten dat stedelijke ouderen niet massaal in nultredenwoningen wonen. Ons onderzoek toont bovendien dat ouderen die wel in meergezinswoningen wonen, ook voldoende obstakels en hoogtes moeten overwinnen.

Tabel 3 Toegankelijkheid woningen, 65-plussers (in rij %), Vlaanderen, 2013

	Ja	Nee
	Vanaf openbare weg trappen overbruggen voor toegang woning	
Stedelijk gebied	35,3	64,7
Niet-stedelijk gebied	33,8	66,2
	Drempelloze toegang aan voordeur ... rolstoelgebruik?	
Stedelijk gebied	29,4	70,6
Niet-stedelijk gebied	26,7	73,3
	Slaap-, woonvertrekken en sanitair op zelfde niveau?	
Stedelijk gebied	57,7	42,3
Niet-stedelijk gebied	50,0	50,0
	Drempels tussen woon-, slaapvertrekken en sanitair?	
Stedelijk gebied	40,9	59,1
Niet-stedelijk gebied	46,7	53,3

Bron: Grote Woononderzoek, berekening door Vanderstraeten

3. Kleinere woningen in de stad

De stadsrespondenten wonen kleiner. Dat zal een gevolg zijn van het feit dat we op zoek gingen naar personen met een beperkt budget. Dat klein wonen heeft nadelen voor de mobiliteit: het is er soms te klein om overal comfortabel door te kunnen. Anderzijds zorgen de kleine ruimtes er volgens de respondenten voor dat men minder makkelijk valt. Er staan namelijk overal meubels en zetelleuning om zich aan vast te houden. En zich eventueel weer recht te trekken. Ouderen hebben echter wel voldoende ruimte nodig om voorzorg te worden (zie bijvoorbeeld de badkamers die te klein zijn om gewassen te worden door de thuiszorg).

Indien de woning te klein is om gasten te ontvangen, kan dat bovendien een negatief effect hebben op de relaties. Contacten binnenin de woning zijn echter van groot belang voor minder mobiele ouderen. Dat laatste kwamen we op het platteland niet tegen. Daar waren woningen ruim genoeg voor bezoek.

4. De auto blijft achterwege

In het plattelandsonderzoek nam de auto voor verplaatsingen een (zeer) dominante positie in. Zich verplaatsen zonder auto was voor velen onmogelijk. Dat is bij de arme huurders in de stad helemaal anders. Dat dit niet enkel met de stad, maar ook met het profiel van de respondenten te maken heeft, blijkt ook uit de ouderenbehoefteonderzoeken (Verté et al., 2018). Daaruit blijkt dat het aandeel Gentse ouderen met een auto, even hoog ligt als het Vlaamse gemiddelde. Bij onze respondenten merkten we tevens een groter bewustzijn omtrent mobiliteitsproblematieken, zoals mobiliteit in functie van een woonplaats. Sommigen zijn kritisch over de autoafhankelijke woonplaats van familieleden. Vermoedelijk gaat het echter eerder om een confrontatie van een leven zonder auto, dan om een 'kritisch/ecologisch bewustzijn'. Toch is de link met verhuizen van belang. Wanneer de plattelandsrespondenten geen rekening houden met de bereikbaarheid van woonalternatieven (voor bijvoorbeeld de familie), gaan sommige stadsrespondenten specifiek op zoek naar woningen die voor iedereen bereikbaar zijn.

5. Winkels en voorzieningen: talrijker aanwezig in de stad, maar ook niet overal

Stedelijke gebieden zijn beter voorzien. Maar onze respondenten wijzen ook op plaatsen binnen Gent waar de voorzieningen die zijn willen, niet aanwezig zijn. In de stad zijn er ook meer sociale voorzieningen, zoals LDC's. Enkele respondenten zijn naar de stad verhuisd omwille van (gezondheids)voorzieningen.

6. Etniciteit in de stad

Een meerderheid van de respondenten nam een eerder negatieve houding aan t.a.v. buurtbewoners met buitenlandse wortels. Sommigen willen ook niet winkelen in etnische winkels. In het plattelandsonderzoek kwam dit niet naar voor, om de eenvoudige reden dat de casegebieden in dat onderzoek (bijna) geen bewoners van vreemde herkomst kennen.

7. Onveiliger in de stad?

In voorliggend onderzoek gaven meer respondenten aan zich onveilig te voelen. Men kon ook concrete voorbeelden geven van 'onveilige situaties'. Op het platteland bleef dat onveiligheidsgevoel beperkt tot de respondenten die alleen woonden en geen dichte burens hadden. Dat afgelegen wonen kwam ook in de stad naar voor, bij sociale huurders die in een gebouw wonen met rondom een park. In de winter zou het daar te stil zijn.

8. Informele zorg door de kinderen: even beperkt of nog beperkter dan op het platteland?

Cijfermatig gezien zouden de kinderen van stedelijke ouders dichterbij moeten wonen (Blaauboer et al., 2011). En afstand zou dé sleutel tot zorg zijn. Maar niet de enige sleutel. Verstoorde familierelaties of simpelweg de weigering van voor de ouders te zorgen, strooien roet in het eten. Enkele ouders kunnen wel op de kinderen rekenen.

9. Informele zorg door de burens: even beperkt of nog beperkter dan op het platteland?

De algemene assumptie is dat burens op het platteland elkaar veel beter kennen dan burens in de stad. We moeten concluderen dat beiden elkaar niet ten gronde kennen. Maar dat de stadsburens er misschien nog een minder diepgaande relatie op na houden. De ouderensbehoefteonderzoeken (Verté et al., 2018) zagen geen groot verschil in contact tussen burens in de stad en op het platteland. In beide gevallen kunnen ouders heel weinig op de burens rekenen voor zorg.

10. Eerlijker over eenzaamheid

De stedelijke huurders spraken uitgebreid over eenzaamheid. Het is echter moeilijk om hiervoor een verklaring te vinden, alsook om in te schatten of de stedelingen effectief eenzamer zijn, of er enkel eerlijker over communiceren.

11. Grotere verhuisbereidheid

Veel stadsrespondenten staan open voor een verhuis. Vermoedelijk ligt de lange verhuisgeschiedenis en het statuut van huurder hiervan aan de basis.

REFERENTIES

- Agentschap Binnenlands Bestuur & Statistiek Vlaanderen (2018), 'Lokale inburgerings- en integratiemonitor, editie 2018, Gent, <https://www.statistiekvlaanderen.be/sites/default/files/docs/LIIM-Gent.pdf> (8 maart 2019).
- Antonucci, T., and H. Akiyama (1987), 'Social networks in adult life and a preliminary examination of the convoy model'. *Journal of Gerontology* n°42, p. 519-527.
- Becaert, A., Denys, B., De Muynck, J., De Vriendt, T., Foriers, L., Moons, S., Plas, G., Peeters, T., Sablon, W., Teugels, H., Thijs, F., Tomsin, W., Verhoeven, I., Vervaeke, C. & D. Verté. (2016) Buurtgerichte Zorg. De actief zorgzame buurt als toekomstmodel voor Vlaanderen en Brussel. Brussel: VVDC & Kenniscentrum Woonzorg Brussel.
- Bekkema, L. L., Brons, E., Delger, L., Jager & R. Ytsma (2000) Voorzieningen in kleine dorpen; een onderzoek naar het belang van voorzieningen en de gevolgen van verdwijning daarvan in drie kleine dorpen in de provincie Groningen. Groningen: LOZ-VKD.
- Blaauboer, M., Mulder, C.H. and A. Zorlu, 2011. Distances between Couples and the Man's and Woman's Parents. *Population, Space and Place* 17, p. 597–610.
- Borchert, J.G. & M. de Kruijf (1991) Bevolkingsgroei ter wille van het voorzieningenniveau? Een onderzoek naar de betekenis van veranderingen in bevolkingsomvang voor het voorzieningenniveau, uitgewerkt voor de gewesten Zuid-Kennemerland en de Gooi- en Vechtstreek. Utrecht: Nederlandse Geografische Studies 134, KNAG, FRW RU.
- Broese Van Groenou, M. I. (2014), Saamhorigheid: trend of fundament? Onderzoek, onderwijs en praktijk over zorg, welzijn en technologie. Beneken genaamd Kolmer, D. (ed.). Eburon, Delft, p. 11-13.
- Cant, J., Vanoutrive, T., & Verhetsel, A. (2014), De bereikbaarheid van voedselwinkels in het Vlaamse gewest. Beleidsrapport STORE-B-13-015. Leuven/Antwerpen: Steunpunt Ondernemen en Regionale Economie.
- Cantillon, B., Van den Bosch K. and Lefebure, S., 2007. Ouderen in Vlaanderen: 1975-2005. Een terugblik in de toekomst. Acco, Leuven.
- Cès, S., Flusin, D., Schmitz, O., Lambert, A.-S., Pauwen, N. and Macq, J. (2016), Mantelzorgers van thuiswonende ouderen in België: een cruciale en complexe rol. Koning Boudewijnstichting, Brussel.
- Chodzko-Zajko, W. J., Proctor, D. N., Fiatarone Singh, M. A., Minson, C. T., Nigg, C. R., Salem, G. J. & Skinner, J. S. (2009). Exercise and Physical Activity for Older Adults. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 41(7), 1510-1530.
- Clark, W. & F. Dieleman (1996), Households and Housing. Choice and Outcomes in the Housing Market. New Jersey: Centre for Urban Policy Research.
- Clifford, N., Cope, M., Gillespie, T., French, S. (2016), *Key methods in geography*. Sage: Londen.
- Cooke, C. C., Yearns, M. H., & Martin, P. (2005), Aging in place: Home modifications among rural and urban elderly. *Housing and Society*, 32(1), 85–105.
- De Decker, P. (2004), De ondraaglijke lichtheid van het beleid voor de stad in Vlaanderen: Van geïndividualiseerd woonmodel tot stedelijke crisis: een sociologische analyse. Ongepubliceerd doctoraat Universiteit Antwerpen-OASEs: Antwerpen.
- De Decker P. (2013), Eigen woning: geldmachine of pensioensparen? Garant, Antwerpen.

- De Decker, P. (2018). Van huisje-tuintje-beestje-auto naar appartement-bakfiets-terras in de capuccino-stad? Vlaamse woonwensen in context. *Ruimte & Maatschappij*, 10-1, p. 6-28.
- De Decker, P., Vandekerckhove, B. Volckaert, E., Wellens, C., Schillebeeckx, E. & De Luyck, N. (2018), *Ouder worden op het Vlaamse platteland. Over zorg, wonen en ruimtelijk ordenen in dunbevolkte gebieden*. Antwerpen: Garant.
- De Decker, P. & K. Segers (2014): Chaotic, fluid and unstable. On the complex housing trajectories of homeless people in Flanders, Belgium. *Journal of Housing and the Built Environment*, 29-3, p. 595-614.
- den Hartog, H. (2006), *Exurbia: Wonen buiten de stad*. Heijningen: Jap Sam Books.
- De Witte, N., Smetcoren, A.-S., De Donder, L., Dury, S., Buffel, T., Kardol, T. & D. Verté, (2012), *Een huis? Een thuis! Over ouderen en wonen*. Vanden Broele, Brugge.
- Dreesen, S. (2018), *Verhuisbewegingen in Vlaanderen*, Leuven: Steunpunt Wonen.
- Driessens, K. (2003). *Armoede en hulpverlening: omgaan met isolement en afhankelijkheid*. Gent: Academia Press.
- Dunn, K. (2005), Interviewing. In Hay, I., *Qualitative research methods in human geography*. Melbourne: Oxford University Press, p. 79-105.
- Dykstra, P.A. (1990), *Next of (non)kin: The importance of primary relationships for older adults*. Amsterdam: VU University Press.
- Elchardus (2014), *Ouderenzorg. Rapport 3: Mantelzorg. Rapport in opdracht van de Socialistische Mutualiteiten* www.socmut.be/studies.
- Europese Commissie Directoraat-Generaal Omgeving (2008), *EU ageing and environment*, Denemarken.
- Farber N. & Shinkle D. (2011), *Aging in place: A state survey of livability policies and practices*, AARP Public Policy Institute, Washington DC.
- Fear, T., Carlton, N., Heywood, F., Izuhara, M., Pannell, J. & Means, R. (2004), 'Home or hell: older tenants' experiences in the private rented sector', *Journal of Adult Protection*, 6-2, 15-20.
- Federaal Planbureau en Algemene Directie Statistiek (2018), *Demografische vooruitzichten 2017-2070*, Federaal Planbureau & Algemene Directie Statistiek, Brussel.
- Fox, S., Kenny, L., Day, M.R., O'Connell, C., Finnerty, J. & Timmons, S. (2017), Exploring the Housing Needs of Older People in Standard and Sheltered Social Housing, *Gerontology and Geriatric Medicine*, 3, 1-14.
- Golant, S.M. (2015), *Ageing in the right place*. Baltimore/London: Health Professions Press.
- Heylen, L. (2011), *Oud en eenzaam? Een studie naar de risicofactoren voor sociale en emotionele eenzaamheid bij ouderen (proefschrift)*. Universiteit Antwerpen, Antwerpen.
- Heylen, K. (2015), *Grote Woononderzoek 2013. Deel 2. Deelmarkten, woonkosten en betaalbaarheid*, Steunpunt Wonen, Leuven.
- Heylen, K. (2018), 'In en uit de sociale huisvesting. Dynamiek van het huurdersprofiel van 2006 tot 2016', Steunpunt Wonen, Leuven.
- Heylen, K. (2019). *Metten van betaalbaar wonen. Naar een nieuwe aanpak?* Leuven: Steunpunt Wonen.
- Heylen, K. & Vanderstraeten, L. (2019). *Wonen in Vlaanderen anno 2018*. Leuven: Steunpunt Wonen.

- Holt-Lunstad, J., Smith, T. B., & Layton, B. J. (2010) 'Social Relationships and Mortality Risk: A Meta-analytic Review' *PLoS Medicine*, 7-7.
- Hyra, D.S. (2017), *Race, class, and politics in cappuccino city*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Jeekel, H. (2019), *Inclusive Transport: Fighting Involuntary Transport Disadvantage*, Amsterdam: Elsevier.
- Jones, A., de Jonge, D., Phillips, R. (2008), *The Role of Home Maintenance and Modification Services in Achieving Health, Community Care and Housing Outcomes in Later Life*. Brisbane: AHURI.
- Kenniscentrum Woonzorg Brussel (2012), *Wonen zonder zorg(en). 10 woonvormen om over na te denken*, Kenniscentrum Woonzorg Brussel, Brussel.
- Leopold, T., Raab, M. and Engelhardt, H. (2014), The Transition to Parent Care: Costs, Commitments and Caregiver Selection Among Children. *Journal of Marriage and Family*, 2014, 76 (2), pp. 300-318.
- Leyden, K. (2003), Social Capital and the Built Environment: The Importance of Walkable Neighborhoods. *American Journal of Public Health*, 93-9, 1546-1551.
- Löfqvist C. et al. (2013), 'Voices on Relocation and Ageing in Place in Very old Age. A Complex and Ambivalent Matter?', *The Gerontologist*, 53, n° 6, 919-927.
- Longhurst, R. (2010), Semi-structured interviews and focus groups. In Clifford, N., French, S., Valentine, G., *Key methods in geography*. Londen: Sage, p. 103-116.
- Maier, A.B. (2017), *Eeuwig houdbaar. De ongekende toekomst van ons lichaam*. Amsterdam: Prometheus.
- Meeus B., De Decker, P., mmv Claessens, B. (2013), *De geest van suburbia*. Antwerpen: Garant.
- Meeus B., Schuermans N. & De Decker P. (2013), *Het zekere voor het onzekere. Sociale homogeniteit als voorwaarde bij het zoeken naar een woonplaats*. Leuven: Steunpunt Wonen.
- Millane, E. (2015), *The Head, The Heart & The House: Health, Care and Quality of Life*, Australia: Per Capita.
- Morris, A. (2009), 'Living on the Margins: Comparing Older Private Renters and Older Public Housing Tenants in Sydney, Australia', *Housing Studies*, jrg. 24, n°5, p. 693-70.
- Morris, A. (2012), 'Older Social and Private Renters, the Neighbourhood, and Social Connections and Activity', *Urban Policy and Research*, 30-1, 43-58.
- Morris, A. (2016a), *The Australian Dream. Housing Experiences of Older Australians*. Clayton: CSIRO Publishing.
- Morris, A. (2016b), A Qualitative Examination of Jim Kemeny's Arguments on High Home Ownership, the Retirement Pension and the Dualist Rental System Focusing on Australia. *Housing, Theory and Society*, 33:4, 484-505.
- Morris, A. (2018), Housing tenure and the health of older Australians dependent on the age pension for their income, *Housing Studies*, 33:1, 77-95.
- Mortelmans, D. (2013), *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*, Leuven/Voorburg, Acco.
- Nelissen, M. (2017), *Eindelijk oud*. Tiel: Lannoo.
- OCMW Gent (2014), *Ouderenbeleidsplan Gent 2014-2019*, <http://www.ocmwgent.be/OCMW/Wat-doen-we/Ouderenbeleidsplan-2014---2019.html> (20 september 2018).

- Pannecoucke I. & De Decker P. (2015), Grote Woononderzoek 2013. Deel 7. Woontevredenheid en woongeschiedenis, Steunpunt Wonen, Leuven.
- Pannecoucke I. & De Decker P. (2016), In en uit de sociale huisvesting. Een literatuurstudie, Steunpunt Wonen, Leuven.
- Pannecoucke, I. & De Decker, P. (2017). Woonsituatie en -dynamieken bij ouderen: blijven of verhuizen? Steunpunt Wonen, Leuven.
- Penninx K. & T. Royers (2007), Werken aan een uitnodigende leefomgeving voor ouderen. Een handreiking voor Welzijn Ouderen: http://www.vilans.nl/docs/producten/Een_uitnodigende_leefomgeving.pdf.
- Pisman, A., Vanacker, S., Willems, P., Engelen, G. & Poelmans, L. (Eds.). (2018). Ruimterapport Vlaanderen (RURA). Een ruimtelijke analyse van Vlaanderen. Brussel: departement Omgeving.
- Priemus, H. (1984), *Verhuistheorieën en de verdeling van de woningvoorraad*. Delft: Delfse Universitaire Pers.
- Raeymaekers, P., Denis, A., Mergaert, L., Guffens, C. (2017), *Kwetsbare ouderen thuis ondersteunen – Lokale krachten bundelen*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Reijndorp, A. (2004), *Stadswijk. Stedenbouw en dagelijks leven*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Rossi, P. H. (1980). *Why families move*. Londen: Sage Publications.
- Ruts, K. (2019), Inclusie betekent in Vlaanderen nog vaak: trek je plan. *Sociaal.net*, 21 febr. <https://sociaal.net/opinie/inclusie-betekent-nog-vaak-trek-je-plan/>, geraadpleegd op 22 febr.
- Sims-Gould, J., Byrne, K., Tong, C. and Martin-Matthews, A., 2015. Home support workers perceptions of family members of their older clients: a qualitative study, *BMC Geriatrics* 15, p. 165.
- Smetcoren A.-S., De Donder, L., Van Regenmortel, S., Dury, S., De Witte, N., Kardol, T., Verté, D. (2015), 'Woonsituatie van ouderen in Vlaanderen: detecteren van kwetsbare groepen', in: P. De Decker, et al. (red.), *Woonnood in Vlaanderen. Feiten/Mythen/Voorstellen*, Garant, Antwerpen, p. 183-194.
- Smetcoren, A.S. (2015) 'I'm not leaving!?' Critical perspectives on 'ageing in place'. Doctoraat Pedagogische Wetenschappen, richting Agogische Wetenschappen, Faculteit Psychologie en Pedagogie, Brussel: VUB.
- Spitzer, M. (2019). *Eenzaamheid. De impact van sociaal isolement*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Steunpunt Sociale Planning West-Vlaanderen, VUB, HoGent (2015) Seniorenbehoeftenonderzoek: regionale analyse West-Vlaanderen 2015. Brugge: Provincie West-Vlaanderen.
- Thissen, F. (2005) Ouderen op het platteland. In Handboek Lokaal Ouderenwerk. Dordrecht: Elsevier C 2-6-1 - C 2-6-24.
- Thomése, F., and van Tilburg, T. (2000), Neighbouring networks and environmental dependency. Differential effects of neighbourhood characteristics on the relative size and composition of neighbouring networks of older adults in the Netherlands. *Ageing and Society* 20, p. 55-78.
- Thys, R., De Raedemaeker, W., & Vrancken, J. (2004). Bruggen over woelig water/is het mogelijk om uit de generatie-armoede te geraken? Leuven: Acco.
- Thys, R. (2018), De zorgkracht van persoonlijke netwerken. Kenniscentrum WWZ Brussel, <http://www.kenniscentrumwwz.be/de-zorgkracht-van-persoonlijke-netwerken>
- Van Dam, F. (1995) Meer voor minder; schaalverandering en bereikbaarheid van voorzieningen in landelijke gebieden in Nederland. Utrecht: Nederlandse Geografische Studies 18.

- Vandekerckhove B., De Luyck N., Volckaert E., De Witte N. & De Decker P. (2015), *Ook de aangespoelden blijven. Woon- en zorgperspectieven van pensioenmigranten aan de kust*, Garant, Antwerpen.
- Vanden Boer L. (1999), Over wonen-met-zorg van ouderen. Serviceflat en rusthuis: (g)een paar apart? Garant, Antwerpen.
- Van den Broeck K. (2015), Grote Woononderzoek. Deel 4. Woningkwaliteit en renovatie: resultaten op basis van de vragen aan bewoners, Steunpunt Wonen, Leuven.
- Vandenbroucke, S, Lebrun, J-M, Vermeulen, B., Declercq, A., Maggi, P., Delye, S. and Gosset, C., (2012), Ouder word je niet alleen. Een enquête over eenzaamheid en sociaal isolement bij ouderen in België. Koning Boudewijnstichting: <https://www.kbs-frb.be/nl/Virtual-Library/2012/295161>.
- Van den Houte, K., Ryckewaert, M., Delbeke, B. & Oosterlynck, S. (m.m.v. De Boeck, S.) (2015), Gemeenschappelijk Wonen, Steunpunt Wonen, Leuven.
- Vandeurzen, J., (2009), Beleidsnota Welzijn, Volksgezondheid en Gezin 2009 – 2014. Vlaamse Regering: http://www.vlaanderen.be/sites/default/files/documents/21_wvg_2009_2014.pdf.
- Vandeurzen, J. (2010), Beleidsbrief Welzijn, Volksgezondheid en Gezin 2010-2011, ingediend door de heer Jo Vandeurzen, Vlaams minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin. Opgehaald van Jo Vandeurzen: <http://www.jovandeurzen.be/sites/jvandeurzen/files/Beleidsbrief.pdf>
- Vandeurzen, J., (2014), Beleidsnota 2014-2019 Welzijn, Volksgezondheid en Gezin. Opgehaald van Vlaanderen.be: <http://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/beleidsnota-2014-2019-welzijn-volksgezondheid-en-gezin>
- Vandeurzen, J. (2016), Conceptnota Vlaams welzijns- en zorgbeleid voor ouderen. Dichtbij en integraal. Visie en veranderagenda. Vlaamse overheid, Brussel.
- Vandeurzen, J. (2019), *Zorg voor elkaar*. Antwerpen: Polis.
- Vanderstraeten L. & Ryckewaert M. (2015a), Grote Woononderzoek 2013. Deel 3. Technische woningkwaliteit, Steunpunt Wonen, Leuven, 109 p.
- Vanderstraeten, L., & Ryckewaert, M. (2015b), Het verhaal van noodkopers en ‘captive renters’. In P. De Decker, B. Meeus, I. Pannecoucke, E. Schillebeeckx, J. Verstraete, & E. Volckaert (Eds.), *Woonnood in Vlaanderen: Feiten, mythen, voorstellen* (pp. 87-106). Antwerpen: Garant.
- Van de Ven, L. (2014), *Troost. Over ouderdom, zorg en psychologie*. Antwerpen: Garant.
- Vanmechelen O., Verté, D., Teugels, H., Buffel, T., De Donder, L., Glorieux, M., Lamarti, S., Smetcoren, A-S., Verté, E. (2012), Zorgnoden en –behoeften: de kijk van de Brusselaar. Analyse van sterkten, zwakten, kansen en bedreigingen van de Brusselse woonzorg, Kenniscentrum woonzorg Brussel, Brussel.
- Vanoutrive, T. (2018), Minder inkomen, dus minder mobiel, dus minder kansen? In Coene, J., Raeymaeckers, P., Hubeau, B., Goedemé, T., Remmen, R. & Van Haarlem, A. (red.), *Armoede en sociale uitsluiting: jaarboek 2018* (pp. 277-290). Leuven: Acco.
- van Tilburg, T.G. (1998), Losing and gaining in old age: Changes in personal network size and social support in a four-year longitudinal study. *Journal of Gerontology* 53, pp. 313-323.
- Vastmans F. & Lahey K. (2016). De Huurschatter. Deel 1. Een eerste algemene analyse, Steunpunt Wonen, Leuven.
- Verhasselt, E., Van Steenberge, A., Bauwens, E. & Dirikx, E. (2018), Omgevingsanalyse. Gent in cijfers. Stad Gent, Dienst Data en Informatie, https://stad.gent/sites/default/files/page/documents/Omgevingsanalyse2018-NLweb3_1_0.pdf (13 februari 2019).

- Verstraete, J., Vermeir, D., De Decker, P., & Hubeau, B. (2017). Een Vlaams antidiscriminatiebeleid op de private huurmarkt. De mogelijke rol van zelfregulering. Leuven: Steunpunt Wonen.
- Verté, D. (2015), 'Iedereen wil lang leven, maar niemand wil oud worden.' Naar een toegankelijk en kwaliteitsvolle zorg, *Terzake*, 2015/2, 27-29.
- Verté, E., De Witte, N. & Verté, D. (2018), Ouderenbehoefteonderzoek Gent 2018. Een historische analyse en vergelijkende studie met andere centrumsteden en Vlaanderen. Vrije Universiteit Brussel & Hogeschool Gent.
- Volckaert E., De Decker P. & Schillebeeckx E. (2016), *Vergrijzing op het platteland. Kwalitatieve studie – Case Westhoek*, KU Leuven – HaUS, Brussel.
- Völker, B.G.M. (2000), Waarom onderzoek naar burens en buurten? Inleiding tot themanummer. Agora: ontmoetingsplatform voor wetenschap en samenleving op het gebied van de ruimtelijke ordening 16, p. 2-3.
- Waters, A-M. (2001), Do Housing Conditions Impact on Health Inequalities between Australia's Rich and Poor? Final Report 4, Melbourne: Australian Housing and Urban Research Institute.
- Weeks L.E. et al. (2013), 'What should we build when they are ready to come?', *Seniors Housing & Care Journal*, 21, n° 1, 69-85.
- WHO (2007), Global Age-friendly cities: a guide. Geneva: World Health Organisation.
- WHO (2015), WHO global strategy on people-centred and integrated health services. Geneva: World Health Organisation, (11 maart 2019).
- Wiebe, I. (2017) Older adult's mobility practices, experiences and strategies in urban spaces, presentation at the AAG Annual Conference, Boston, 5 April.
- Winters S., De Coninck A., Tratsaert K. & Heylen K. (2011), De uitvoering van de basisbegeleidingstaken in de sociale huisvesting, Steunpunt Wonen, Leuven.
- Winters S., Ceulemans W., Heylen K., Pannecoucke I., Vanderstraeten L., Van den Broeck K., De Decker P., Ryckewaert M. & Verbeeck G. (2015), Wonen in Vlaanderen anno 2013. De bevindingen uit het Grote Woononderzoek 2013 gebundeld, Steunpunt Wonen, Leuven.
- Winters S., Heylen K., Pannecoucke I. & De Decker P. (2016), De Vlaamse sociale huur. Een vertaling van de recentste gegevens naar beleidsvragen, Steunpunt Wonen, Leuven.
- Winters S., Buyst E., Elsinga M., Heylen K., Le Roy M., Tratsaert K., Vandekerckhove B., Vastmans F. & Verbeeck G. (2018), Voorstel tot indicatoren voor het Vlaamse Woonbeleid. Versie 2018. Steunpunt Wonen, Leuven, 86 p.
- Wonen Vlaanderen (2017), Transitieprioriteit Slim wonen en leven. Startnota. Vlaamse Overheid, Brussel.
- Wonen Vlaanderen (2018), Woonbeleidsplan Vlaanderen. Vlaamse Overheid, Brussel.

KU LEUVEN

Het Steunpunt Wonen is een samenwerkingsverband van de KU Leuven, de VUB, de Universiteit Antwerpen en de TUDelft (Nederland).

Binnen het Steunpunt verzamelen onderzoekers van verschillende wetenschappelijke disciplines objectieve gegevens over de woningmarkt en het woonbeleid. Via gedegen wetenschappelijke analyses wensen de onderzoekers bij te dragen tot een langetermijnvisie op het Vlaamse woonbeleid.

Het Steunpunt Wonen wordt gefinancierd door het Vlaamse Gewest.